

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**STANISLAW AUGUST PONIATOWSKI'NİN
SİYASAL SİSTEM REFORMU PROJESİ**

Özlem AKAY DİNÇ

Doktora Tezi

Ankara, 2015

STANISLAW AUGUST PONIATOWSKI'NİN
SİYASAL SİSTEM REFORMU PROJESİ

Özlem AKAY DİNÇ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

Özlem Akay Dinç tarafından hazırlanan "Stanislaw August Poniatowski'nin Siyasal Sistem Reformu Projesi" başlıklı bu çalışma, 30/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Doç. Dr. Fatih YEŞİL (Danışman)

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Prof. Dr. Neşe TALUY YÜCE

Doç. Dr. Bayram ÜNAL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

30/06/2015

Özlem Akay Dinç

Tılsımlı kıza...

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Aydınlanma Çağı'nın Aydınlıkçı –ve lakin mutlak ol/a/mayan- bir kralına duyulan ilgi ve merak neticesinde ortaya çıkmıştır. Aydınlanma Çağı felsefesine koşut olarak çalışmada, bir savı kanıtlamak ya da yargıya varmaktan ziyade sürece odaklanılmış ve reform süreci çok boyutlu bir perspektifle ele alınarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak çalışma, doktoranın bilgi, algı, yorum, kurgu ve ifade sınırları dahilinde, elde bulunan literatür ve kaynakların analiz ve sentezinden ibarettir.

Çalışma süreci içinde birçok kez zorunlu sebeplerden dolayı danışman değişikliği olmuştur. İlk danışmanım ve aynı zamanda Yüksek Lisans aşamasında da tez danışmanım olan Doç. Dr. Gümeç Karamuk emekliye ayrıldığından dolayı danışmanlığımı bırakmak zorunda kalmıştır. Gümeç Hocam, her ne kadar resmiyette danışmanım olamasa da tez sürecim boyunca, son ana kadar fiilen katkıda bulunmuş, ihtiyaç duyduğum her an, iş temposunun yoğunluğuna rağmen yardımını esirgememiştir. Ancak bunun da ötesinde, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora düzeyinde verdiği Avrupa tarihi dersleri, hem Avrupa tarihine dair temel bilgileri edinmek hem de tarihin nasıl multidisipliner bir yaklaşımla ele alınacağını uygulamalı olarak göstermesi anlamında bana çok katkısı olmuştur. Sadece ilmiyle değil, nezaket ve zarafetiyle kendime örnek aldığım Hocama sonsuz minnet ve şükran borçluyum. Bu borcu hiçbir zaman ödeyemeyecek olmanın bilinciyle, bu çalışma ve sonrasında yapacağım çalışmalarla Hocamın emeğinin hakkını vermeyi umuyorum.

Kıymetli Hocamın emekliye ayrılmasından sonra, kendi alanı olmaması rağmen danışmanım olmayı kabul eden ve 2014 yılına kadar danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Mehmet Özden'e bu süre içinde verdiği destekten dolayı teşekkür ederim.

Bir yıl gibi kısa sürede imkansız gerçekleştirerek bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan Doç. Dr. Fatih Yeşil'e duyduğum minnet ve şükranı ifade etmeye

kelimeler yetmez. Fatih Hocam, 2014 yılı bahar döneminde, elinde nereye varacağı belirsiz bir tez taslağından başka bir şey olmayan, farklı konulara yönelmiş olmanın verdiği kafa karışıklığı ile boşlukta, hayal dünyasında dolanan bu öğrencinin danışmanlığını kabul etme lütfunda bulunmuştur. Hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim kıymetli Hocam, hayallerin ve zihinde dolanan karmaşık bilgilerin yazıya dökülmedikçe bir teze dönüşmeyeceği konusunda öğrencisini ikna etmekle işe başlamıştır. Kendisi de bizzat tezin başına oturarak, hem ayakları yere basan bir plan yapmak hem de konuyu anlamlı bir çerçeveye oturtmak hususunda çok yerinde analizleri ve tavsiyeleriyle öğrencisine yön vermiştir. Hocam'ın değerli katkı ve yönlendirmeleri olmasaydı, bu doktora öğrencisinin böyle bir tez, hatta bir tez yazması muhtemelen mümkün olmazdı.

Tez sürecinde, özellikle 2014 yılında, son dönemece girdiğimde tezi tamamlayamayacağımı düşünerek pes ettiğim çok oldu. Son olarak Aralık ayında bu fikre ikna olup bırakmak üzereyken Prof. Dr. Mehmet Öz Hocam'ın desteğiyle tekrar toparlandım. Beni tezi tamamlama konusunda motive eden, kendisinin bana olan inancı ve güvenidir. Hocam, hem bir bilim adamı, hem bir yönetici hem de insan olarak eşi bulunmaz bir şahsiyettir. Hacettepe Üniversitesi'ne ilk adım attığım 2002 yılında, benim talebimi dikkate alarak Bilimsel Hazırlık programını hazırlamakla, tarih alanına sağlam bir temelle başlamamı sağlayan Hocam'ın elinden bugün doktor cüppesini giymek benim için onurdur.

Tez konusunun tespit edilmesi konusunda yol göstermekle başlayıp Yüksek Lisans Tez dönemimden itibaren hem bir dost hem meslektaş olarak benden yardım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Hocam Sayın Prof. Dr. Zofia Zielinska'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla Yüksek Lisans tezimi yazmak üzere 1 yıllığına Polonya'ya gittiğimde, ne yapacağım konusunda fikrim yoktu. Tarih konusunda bilgim Bilimsel Hazırlık sürecinde aldığım derslerden ibaretti. O zaman da yine bugün olduğu gibi Poniatowski ve reformları ile ilgileniyordum. Osmanlı bağlantılı bir çalışma yapma arzusunda olmayan bu öğrencinin, yaptığı yerinde yorumlar ve yönlendirmelerle bugün doktora tezi yazacak düzeye gelmesini sağlayan bizzat Zofia Zielinska'dır.

Polonya'ya adımımı atar atmaz elime kitapları tutuşturup bir hafta sonra hiçbir sonuç alamadığını görünce, Varşova Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde lisans dersleri almamın şart olduğunu söylemiş ve bunun resmiyete dökülmesini sağlamıştır. Bu dersler Polonya tarihine ilişkin eksik bilgilerimi tamamlamamı sağlamış olmakla birlikte Avrupa Tarihi ve Metod dersleri konusunda Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün, köklü bir Avrupa Üniversitesi'nden hiçbir eksiği olmadığını hatta fazlası olduğunu görmemi sağlamıştır. Bu vesile ile Gümeç Hocama ve metod derslerini alma şansına nail olduğum Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'a teşekkür etmek isterim. Doktora tezi yazım aşamasında, bu defa yanımda 1 yaşında henüz yürümeye başlamış kızım Tılsım'la Polonya'ya gittiğimde her ikimize gösterdiği yakınlığı ve desteği sözle tarif etmek mümkün değildir. Kendisine sonsuz minnet ve şükran borçluyum.

Hayatımın dönüm noktalarında tesadüfler sonucu hep aynı insanla karşılaştım. Onunla ilk tanışmamız Leh Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne başlamak konusunda tereddüt içindeyken oldu. O zamanlar doktorasını yazmakta olan Hocam Prof. Dr. Neşe Taluy Yüce benim tüm kaygılarımı geride bırakarak bölüme adım atmamı sağladı. Poniatowski ile tanışmam da yine Neşe Hocamın Yüksek Lisans dersinde ödev konusu olarak Aydınlanma Dönemi'ni vermesi sayesinde oldu. Kültür tarihi açısından çok renkli ve hareketli olan Poniatowski Dönemi'nin siyasi tarihinin bu denli karmaşık olduğunun ayırdına varmış olsaydım muhtemelen bu dönemden uzak dururdum. Poniatowski dönemi üzerine tarih alanında herhangi bir çalışma yapabilmek için İngilizce ve Lehçe bilmenin hiçbir anlamı olmadığını anladığımda artık çok geçti. Dönemin diploması dili Fransızca olduğu gibi kralın kendisi de anılarını ve yazışmalarını Fransızca olarak kaleme almıştı. Üstelik bu dönemde Polonya Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından paylaşıldığı için bu dilleri de öğrenmek gerekiyordu. Bunun yanı sıra özellikle meclis tutanaklarında yazılanları anlayabilmek için temel düzeyde de olsa Latince bilgisi şarttı. Almanca ve Latinceyi henüz öğrenememiş olsam da, dilerim bir gün bu açığı kapatma fırsatım olur. Tarih Bölümü'ne geçerek bu *kaosun* içine girmem de yine Neşe Hocam sayesinde oldu. Niğde Üniversitesi'nde bir kadro açıldığını söyleyerek, tarih alanında akademik hayata girmeme vesile olduğu için kendisine minnettirim. *Cahil cesaretiyle* de olsa bu

konuyu seçmek bana çok şey kattı. 10 yıl sonra Kültür Bakanlığı tarafından Büyük Ada'da düzenlenen TÜLEHÇAT çeviri atölyesinde karşılaştığım Hocam, tez jürime katılarak yine hayatımın bir dönüm noktasında daha başrollerde yer aldı. En aykırı hatta mantıksız fikirlerimi bile sabırla dinleyip, kimi zaman benden daha fazla heyecan duyan Hocam'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bu vesile ile bana dünyanın en zor dillerinden biri olan Lehçe'yi, bu dile dair yeterli bir sözlüğün bile olmadığı bir dönemde öğreten Hocalarım Prof. Dr. Neşe Taluy Yüce, Prof. Dr. Aydın Süer, Doç. Dr. Sabire Arık, Ewa Zielinska ve Andrzej Zielinski'ye çok teşekkür ederim. Her ne kadar kendisinden ders alma şansına erişemesem de Prof. Dr. Seda Köycü'ye jürimde yer alarak bana destek verdiği için ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Polonya serüvenimizde varlıklarıyla bize güç veren dostlarım Melaike Huseyin, Maciek Marczuk, Agnieszka Ayşen Kaim, Tomasz Biela, Tılsım'ın manevi babası Artur Smigielski, manevi anneleri Malgorzata Mycek, Ioanna Alfimova ve Lera Perzhinskaya'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Varşova'ya indiğimiz gün hastalanan Tılsımlı kız ve hasta bir çocuğa nasıl bakılacağını bilmeyen annesine çok zor gelen ilk günlerde Melaike Huseyin, eşi ve annesi Şefika Hüseyin'in son derece içten yardımları için kendilerine sonsuz minnet borçluyum. Tılsımlı kızın hastalık döneminde gece yarısı bize ilaç taşıyan Maciek Marczuk'a hem bu dönemde hem de sonrasında verdiği destek için çok teşekkür ederim. Eskimeyen dostum, Agnieszka Kaim'e, yoğun iş temposuna rağmen bana ve kızıma vakit ayırdığı için çok teşekkür ederim. Kendisi de küçük bir kız çocuğu annesi olan Agnieszka Kaim, küçük bir kız çocuğuyla Varşova'da nasıl yaşanacağı konusunda deneyimlerini paylaşmanın ötesine geçip hayatımızı kolaylaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Agnieszka Kaim sayesinde, hayatımıza giren Malgorzata Mycek'e olan minnetimizi sözle anlatmak mümkün değildir. Kendisi Tılsım'ın bakımını üstlenmekle kalmamış sıcak dostluğuyla ailenin bir üyesi olmuştur. Kaldığımız yurdun çalışanlarından Artur Smigielski, yetişkin üç kız çocuğu sahibi olmanın verdiği deneyimle, Tılsım her hastalandığında paniğe kapılan deneyimsiz anneyi, pratik çözüm önerileriyle çok rahatlatmıştır.

Farklı bir alandan gelen ve tarihle ilgili neredeyse hiçbir bilgisi olmayan bu öğrenciyi, tarih alanında doktora tezi yazacak düzeye getiren, başta Doç. Dr. Gümeç Karamuk olmak üzere Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün tüm hocalarına çok teşekkür ederim. Hiç başaramayacağımı düşündüğüm Osmanlı Türkçesini, Paleografik yazıları okuyabilecek seviyeye getiren Yrd. Doç. Dr. Hulusi Lekesiz'e minnet borçluyum. Kendisi Osmanlıca belgeleri Latinize metne çevirebilmenin marifet olmadığını, asıl meselenin metni anlamak olduğunu kavramamı sağlamış ve tüm öğrencilerini olduğu gibi benim de bu zor dili grameri ve anlamıyla öğrenmeye büyük katkı sağlamıştır. Derslerini alma şerefine nail olduğum Prof. Dr. Mehmet Öz, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Bahaeddin Yıldız, Prof. Dr. Yunus Koç, Prof. Dr. Mehmet Özden'e, Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu ve sonsuz minnet borçluyum.

Yüksek Lisans ve doktora dönemimde derslerini aldığım Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Paul Latimer ve Yrd. Doç. Dr. Cadoc Leighton'a çok teşekkür ederim. Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hakan Kırımlı'ya derslerini takip etmeme izin verdiği ve tezimle ilgili yaptığı yerinde yönlendirmeler için çok teşekkür ederim. Kendisinin teşvikleriyle tanışma şansına eriştiğim ve sayesinde Rusça öğrendiğim Bilkent Üniversitesi okutmanlarından Gülnara Tanrıkulu'na da sonsuz teşekkürü borç bilirim. Bilkent Üniversitesi'nde ders aldığım esnada tanıştığım güzel insan Ayşegül Keskin'e yardımları için minnet borçluyum.

Yüksek Lisans döneminde bana Polonya'ya gitme imkanı sağlayan Milli Eğitim Bakanlığı'na sağladığı burs için teşekkür ederim. Bu dönemde Varşova Üniversitesi Tarih Bölümü'nde derslerini aldığım hocalarım Prof. Dr. Zofia Zielinska, Dr. Piotr Ugniewski ve Dr. Urszula Kosinska'ya çok teşekkür ederim.

Hacettepe Üniversitesi'nde bulunduğum süre içinde farklı bir alandan gelmiş olmanın sıkıntısını asgari hasarla atlatmam konusunda bana destek veren dostlarım Yrd. Doç. Dr. Asude Soysal, Doç. Dr. Hayrettin Pınar'a çok teşekkür ederim. Yüksek Lisans aşamasında aynı odayı paylaştığım dostlarım hem kişilikleriyle hem de çalışmalarlarıyla bana örnek olmuşlardır. Doktora dönemimde oda arkadaşım olan Yrd. Doç. Dr. Biray Çakmak ve Dr. Nagehan Üstündağ'a

samimi yardımları ve dostlukları için çok teşekkür ederim. Dr. Nagehan Üstündağ özellikle tez dönemimde cesaretimin kırıldığı anlarda tekrar harekete geçmem konusunda beni yüreklendirerek tekrar harekete geçmemi sağlamıştır. Kendisine ve eşi Fatih Özdemir'e bu süre içinde bana gösterdikleri yakın dostluk ve destek için sonsuz teşekkür ederim.

Doktora tez çalışmam için belge toplamak üzere Polonya'ya gitmem konusunda bana maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a ve burstan yararlanmamım önünü açan Niğde Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Adnan Görür'e çok teşekkür ederim.

Tezimin tamamlanmasına kısa bir süre kala Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde göreve başladığımda bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan başta Bölüm Başkanı Nevzat Topal olmak üzere tüm öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Niğde Üniversitesi'nde göreve başladıktan kısa bir süre sonra tanıştığım ve tezde yer alan kavramların içerikleri konusunda kendisine danıştığım Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bayram Ünal'a sonsuz minnet borçluyum. Doç. Dr. Bayram Ünal kendisine yönelttiğim tüm sorulara sabırla ve ayrıntılı yanıtlar vermiş ve tez jürilerinden birinin katılamayacağını bildirmesi üzerine tez jürimde yer alma nezaketini göstermiştir. Kendisine çok teşekkür ederim.

Her biri benim için çok kıymetli olan dostlarım ve mesai arkadaşlarım Ali İhsan Çağlar, Kadriye Topal, Necmettin Durmuş, Ömer Gezer, Rümeyza Kalem ve Serpil Okumuş'a duyduğum minnet ve şükranı ifade etmeye kelimeler yetmez. Tezin en son ve en bunalımlı döneminde yanımda olan dostlarım, tezimle ilgili ben talep etmeden yardımda bulunmuşlar ve samimi dostluklarıyla bana güç vermişlerdir. Bazen, hedefe giden yolda kazanılanlar hedefin kendisinin de önüne geçer.

Son olarak en büyük teşekkürü aileme borçluyum. Tezin asıl yükünü, benim eksikliklerimi kapatarak, bazen gereğinden fazla sorumluluk üstlenerek ve bunların yanı sıra tez stresini de benimle birlikte taşıyan ve bir an olsun bana inançlarını kaybetmeyen eşim Faruk Dinç, annem Altun Akay, babam Recep Akay ve kardeşim Özgen Akay'a sonsuz minnet borçluyum...

Ders aşamasında karnımda, yazım aşamasında yanımda bana eşlik eden kızım Tılsım, minicik bedeniyle tez çalışmasının yükünü annesiyle birlikte sırtlanmıştır. Ağzından dökülen ilk cümleler, anadilinde değil, annesinin tez konusunun dilinde olmak zorunda kalmıştır. Tezin içine doğup bu tezle büyüyen Tılsımlı kızın zihnindeki “yarı anne, yarı tez” imajını bundan sonra değiştirebilmek umuduyla bu tezi ona adıyorum...

ÖZET

AKAY DİNÇ Özlem. *Stanislaw August Poniatowski'nin Siyasal Sistem Reformu Projesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Bu çalışmada son Polonya Kralı Stanislaw August Poniatowski'nin reform projesi incelenmeye çalışılmıştır. Projenin odak noktası mevcut rejimi değiştirmeye yönelik reformları hayata geçirmektir. Bu sebeple, öncelikle *soylu demokrasisi* ya da *magnat oligarşisi* olarak adlandırılan rejimin yol açtığı sorunlar ele alınmıştır. Rejimin nitelikleri anlaşılmaya çalışılırken *anarşik* olarak tanımlanan yapının, siyasal anlamda *anarşi* kavramıyla bağdaşmaması sorunuyla karşılaşılmış ve bu duruma karşılayacak alternatif bir kavram olarak *negatif egemenlik* önerilmiştir. Reform projesi, Poniatowski'nin kendi kişisel inanç ve felsefesiyle birlikte, dönemin Polonya'sının maruz kaldığı iç ve dış değişkenler göz önünde bulundurularak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu noktada, Katolik Kilisesine bağlı olan Kralın dini inancının, Anglikan Kilisesi'ne ait bir kavram olan *latitudinarianism* ile tarif edilmiş olması sorunu ile karşılaşılmış ve bunun yerine Kralın dini inancının Aydınlıkçı Katolisizm çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmiştir. Poniatowski'nin reformları XVIII. yüzyıl Avrupa devletlerinde yaygın olan *polis devlet (Polizeistaat)* anlayışı dahilinde ele alınarak yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Stanislaw August Poniatowski, Aydınlanma, Reform, 18. Yüzyıl, Polonya, Negatif Egemenlik, Latitudinarianism, Aydınlıkçı Katolisizm, Polizeistaat, Polis Devlet, Soylu Demokrasisi

ABSTRACT

AKAY DİNÇ, Özlem. *Stanisław August Poniatowski's Project of the Political Regime Reform*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2015.

The purpose of this study is to analyze the reformatory program of the last King of Poland, Stanisław August Poniatowski. The study focuses on implementing the reforms geared for transforming the existed regime. Therefore, firstly the problems caused by the regime so-called noble democracy or magnate oligarchy are discussed. Attempting to identify the nature of the regime, we encountered the problem of inconsistency between the extensive usage of the term of anarchical structure and characterizing the concept of the anarchy in the political sense. Therefore, an alternative concept, “negative sovereignty” has been proposed in order to eliminate the problem. The reformatory program has been proposed by considering the personal beliefs and philosophy of Poniatowski as well as the inner and outer variables that Poland was exposed in that era. We have also encountered the problem of expressing the religious beliefs of Poniatowski, who was a member of Catholic Church, through Anglican Church term “latitudinarianism”. Thus, it has been proposed that the religious beliefs of Poniatowski should be expressed in the frame of Enlightened Catholicism. The reforms of Poniatowski were interpreted in the frame of police state (*Polizeistaat*), which was a common practice in European countries in the 18th Century.

Key Words

Stanisław August Poniatowski, Enlightenment, Reform, 18th Century, Poland, Negative Sovereignty, Latitudinarianism, Enlightened Catholicism, *Polizeistaat*, Police State, Noble Democracy

İÇİNDEKİLER

KABUL ve ONAY	i
BİLDİRİM	ii
İTHAF	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xii
İÇİNDEKİLER	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: POLONYA'DA REFORM DÜŞÜNCESİ	29
2. BÖLÜM:KRALIN HAYATI.....	56
3. BÖLÜM: REFORM ÖNERİSİ	84
3. 1. <i>LİBERUM VETO</i> VE <i>NEGATİF EGEMENLİK</i>	91
3. 2. ASKERÎ REFORM	106
3. 3. PONİATOWSKI'NİN DİNİ İNANCI VE FARKLI İNANÇTAN OLANLAR MESELESİ	118
3. 4. DİPLOMATİK REFORM.....	124
3. 5. DİĞER REFORMLAR VE <i>KOLEGİAL</i> ANLAYIŞ.....	128
3. 6. 3 MAYIS ANAYASASI	136
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	145
EK 1: Orijinallik Raporu.....	155
EK 2: Etik Kurul İzin ya da Muafiyet Formu.....	158
ÖZGEÇMİŞ.....	159

GİRİŞ

XVIII. yüzyılda Polonya coğrafi olarak, doğuda Rusya batıda Prusya güneyde Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yer alan bir Orta Avrupa ülkesidir. Ülkenin kuzeyinde yer alan Baltık Denizi ile Danimarka ve İsveç'e komşudur.

Çalışmada, ülkeye 1764-1795 yılları arasında krallık yapmış olan, Polonya Cumhuriyeti'nin son kralı Stanisław August Poniatowski'nin (1732-1798) reform projeleri ve uygulamalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

XVIII. yüzyıl Polonyası oldukça hareketli ve ilginç karşıtlıkları içinde barındıran bir dönem olması sebebiyle, eskiden beri tarihçilerin ve entelektüellerin dikkatini üzerine çeken bir dönemdir. Poniatowski dönemi değişik şekillerde yorumlanır. Poniatowski hakkındaki yaygın kanı, kendisinin zayıf bir politikacı olduğu ancak Polonya kültür hayatına önemli katkılar sağladığı yönündedir. Çalışmanın ilerleyen safhalarında da açıklanacağı üzere bu kanı hem somut gerçekliklere dayanması hem de XX. yüzyıl başlarında yeniden kurulan ülkenin, milli kimlik inşasında kullanılacak olması sebebiyle de genel kabul görmüştür. Bu algıya yol açan husus, hem kralın eğitim ve kültür alanındaki reformlarının iktidara gelmez hayata geçirilmeye başlanmış olması hem de bu reformlarının siyasi reformlarına kıyasla uzun ömürlü olmasıydı. Ancak kralın, eğitim ve kültür alanına dahil edilen reformlarının siyasi nitelikleri göz ardı edilmişti.

Poniatowski içinde bulunduğu şartlar sebebiyle, siyasal alandan ziyade eğitim ve kültür reformları alanındaki reformlarını kolaylıkla hayata geçirebilmişti. Ancak bunlar, içerisinde siyasi amaçları/reformları da barındıran yeniliklerdi. İç ve dış politik şartların, siyasi reformların uygulamaya konmasına müsait olmayışı, kralı böyle bir yol izlemeye sevk etmişti. Siyasi reform planları sekteye uğramış, resmiyete dökmeyi başardığı siyasi reformların ise ömrü uzun olmamıştı.

Poniatowski'nin zayıf bir politikacı olarak nitelenmesi, dönemin tarihini, sadece olaylar dizisi olarak ele almanın, iç ve dış siyasi konjonktürden kopuk yorumlamanın sonucudur. Bu yoruma göre, Polonya X. yüzyıldan beri koruduğu siyasi varlığını Poniatowski döneminde kaybetmiştir. Olaylar dizisi olarak ele almanın görüşünü destekleyen bir diğer gerçeklik de, kendisinin Rus Çariçesi II. Katerina'nın desteğiyle tahta çıkmış olmasıydı. Bu durum, onun Katerina'nın elinde bir kukla olduğu izlenimine yol açmış ve ülkenin paylaşımına¹ göz yumması, üstelik de son paylaşımından sonra Rusya'ya kaçması da bunun bir kanıtı olarak kabul edilmişti.

Polonya 1795 yılındaki son paylaşımından sonra ortadan kalkmış ve 123 yıl sonra, 1918 yılında tekrar kurulmuştu. Ülkenin yeniden kurulduğu bu dönemde Polonya tarih yazımına Poniatowski ve dönemini şiddetle eleştiren bir yaklaşım hakimdi. XIX. yüzyılda alevlenen milliyetçilik akımının etkileri hala canlı bir biçimde varlığını hissettiriyordu. Hem yeni bir devlet kurmanın heyecanı hem de milliyetçilik ruhunun etkisiyle bu dönemde tarih bilimi, milli ve siyasi kimliğin inşasında kullanılabilir ideal bir araçtı. Bu amaca uygun olarak tarih yazımında da, çöküş dönemi olarak algılanan Poniatowski devrini ve siyasetini yeren bir eğilim göze çarpar. Parçalanma döneminin zayıf kralı "vatan haini" ilan edilir ve ülkenin yıkımından tümüyle o sorumlu tutulur. Kralın, eğitim ve kültür alanında gerçekleştirdiği reformlar, milli kimliğin inşasına katkısı nedeniyle takdir edilir. 80'li yıllara kadar da devletin genel tutumu gereği bu karalama politikası sürer.

Elbette bu durum tüm tarihçilerin aynı kanıda olduğu anlamına gelmez, objektifliğini koruyarak Poniatowski dönemi üzerinde kapsamlı çalışmalar yapan tarihçiler de vardır. Władysław Konopczyński bunların başında gelir. Onu Emanuel Rostworowski, Jerzy Michalski, Zofia Zielińska ve Dorota Dukwicz izler. İngiliz tarihçi Richard Butterwick de bu önemli tarihçiler arasına girmeyi başarmış ve Polonya tarih araştırmalarına önemli katkılar sağlamış ender yabancı tarihçilerden biridir.

---

¹ Polonya 1772, 1793 ve 1795 yıllarında Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından üç kez paylaşılmıştı.

Konopczyński'nin "Dzieje Polski Nowożytnej" (Polonya Yeniçağ Tarihi) başlıklı eseri, XVI. yüzyıl başından itibaren Poniatowski dönemi sonuna kadarki tarih aralığını kapsayan bir eserdir. Diğer birçok eserinde olduğu bu çalışmasında da ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Olay, kişi, kurum ve kavramların okuyucu tarafından bilindiği varsayımıyla kaleme alındığından, başka kaynaklardan da destek alınarak okunması gereken bir çalışmadır. Alt başlıklar, sıradan tarih kitaplarında yer alan başlıklardır ancak içerik olarak olaylar ya da olguların açıklamasına yer verilmez. Daha ziyade okuyucu tarafından zaten bilindiği varsayılan olayların, yorum ve analizi, birinci el kaynaklardan edinilen detaylı bilgiler eşliğinde sunulur.

Emanuel Rostworowski'nin *Legendy i Fakty* (Efsaneler ve Gerçekler) başlıklı çalışmasında yer alan "Marzenie dobrego obywatela, czyli królewski projekt Konstytucji" (İyi Vatandaş Hayali yani Kralın Anayasa Projesi) makalesi Poniatowski devri üzerine kaleme alınan bir diğer önemli çalışmadır. Poniatowski ve *Czasy Stanisławowskie* (Stanisław Dönemi 1764-1795) üzerine objektif eserler vermiş olan Rostworowski, bu makalesinde kral tarafından yazıldığı ve yazdırıldığı düşünülen dört belgeden hareketle Poniatowski'nin anayasa projesini ortaya koyar. Oldukça sağlam delillere dayanan eser, analitik bir yaklaşımla her adımda savını kanıtlar.

Konu ile ilgili bir diğer çalışma Juljan Nieć tarafından yapılmış olan "Stanisława A. Poniatowskiego Plan Reformy Rzeczypospolitej" (Stanisław A. Poniatowski'nin *Rzeczpospolita* [Polonya-Litvanya] Reform Planı) başlıklı makalesidir. Toplam sekiz sayfadan ibaret olan makalenin başlığı çok geniş kapsamlı bir çalışma olduğu izlenimini uyandırır da yalnızca tek bir belgenin (*Anecdote historique*) analizinden meydana gelmektedir. Söz konusu belge Poniatowski'nin reform projesine ışık tutan, kralın kendisi tarafından kaleme alınmış son derece değerli bir belgedir ancak elbette tek başına kralın reform planını ortaya koymaya yetmez.

Bu iki çalışma, konuları itibariyle bizim yapmayı planladığımız doktora tez çalışmasına en yakın olanlardır. Doğrudan bu tezin ele aldığı konuyla ilgili çalışma olmasa da bu konuya kısmî olarak değinen değerli çalışmalar

mevcuttur. Jerzy Łukowski'nin *The Szlachta and the Confederacy of Radom* ("Szlachta ve Radom Konfederasyonu") başlığını taşıyan eseri 1767 yılında soyluların, kralın reformlarına tepki olarak düzenledikleri Radom Konfederasyonu'nu konu alır. Konfederasyonun toplumsal yanı üzerine yoğunlaşır ve Poniatowski'nin reformlarına da bu bağlamda yer verir.

Bunu Władysław Konopczyński'nin 1768 Bar Konfederasyonu'nu konu alan *Konfederacja Barska* (Bar Konfederasyonu) başlıklı eseri izler. Konfederasyon Rusya karşıtı, 'vatansever' *szlachta*'nın 'vatan haini' krala ve Rusya'ya karşı düzenlediği bir konfederasyon görünümündedir ancak esas olarak kralın kendisine ve reformlarına karşıdır. *Konfederacja Barska*'da kralın reform projesine dair önemli ipuçları ve analizler bulmak mümkündür. Konopczyński, yukarıda bahsi geçen eserinde olduğu gibi, bu çalışmasında da analitik bir tarz benimsemiştir. Konopczyński, hitap ettiği kesimin, yalnızca dönemin olay, olgu ve kişilerine değil, birinci el kaynaklarına da hakim olduğu ön kabulüyle bu eseri kaleme almış gibi görünmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer kıymetli çalışma Jerzy Michalski tarafından kaleme alınan *Stanisław August Poniatowski* başlıklı çalışmadır. Poniatowski'nin biyografisi olan bu eserde kralın özellikle politik faaliyetlerini adım adım izlemek mümkündür. Bu anlamda bizim çalışmamız için bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Stanisław Lubomirski'nin anıları ise, ele alınan devrin bir gözlemcisinin kaleminden çıkmış olması sebebiyle ayrı bir önem taşır. Anıların bir kısmı Jerzy Łójek tarafından kaleme alınan *Pod władzą ksiğcia Repnina* ("Prens Replin'in Yönetimi Altında") başlıklı çalışmada yayınlanmıştır. Anılarda krala yönelik suçlamalar yoğunlukta olmakla birlikte, kralın programına ilişkin geniş çaplı bilgi edinmek mümkündür.

Poniatowski iktidarının ilk yılları ise Zofia Zielińska tarafından çalışılmıştır: *Polska w Okowach "Systemu Północnego" 1763-1766*, ("Kuzey Sistemi'nin" Prangasında Polonya 1763-1766) Kraków, 2012. Eserde 1763-1766 yılları arası siyasi gelişmeler, komşu devletlerin, özellikle Rusya ve Prusya'nın Polonya siyasetine müdahaleleri de göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

Prof. Zielińska bu detaylı çalışmasında Poniatowski iktidarının ilk 2 yılını, Rusya'nın Polonya politikasını merkeze alarak incelemiştir.

İngiliz tarihçi Richard Butterwick'in de Poniatowski ve dönemine ilişkin çok kıymetli çalışmaları vardır. Butterwick çalışmalarında çoğunlukla, Poniatowski üzerindeki İngiliz etkisi konusuna yoğunlaşır.

Poniatowski tarafından kaleme alınan anıların yanı sıra, *Anecdote Historique* (1763), *Suum Cuique* (1771) ve *Zdanie o Królu Polskim* (Polonya Kralı Üzerine Düşünceler) (1791) başlıklı yazılar, reform projesine odaklanmış olmaları sebebiyle bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılmıştır. *Suum Cuique* ve *Zdanie o Królu Polskim* başlıklı yazılar eskiden beri bilinmekle birlikte bunların Poniatowski tarafından yazıldığı ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır.

Kralın reform programı üç ana belge ekseninde ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla Poniatowski'nin kral olmadan önce kaleme aldığı *Anecdote Historique*, ilk paylaşımdan hemen önce yazdığı *Suum Cuique* ve Polonya parçalandıktan sonra yazdığı *Zdanie o Krolu Polskim*'dir. Bu üç belgeye dayanarak, kronolojik olarak kralın projesindeki değişimin takip edilmesi amaçlanmıştır. İlk iki yazı anonim üçüncüsü ise Michał Wolkonski imzalıdır.

İlk belge olan *Anecdote Historique*'te Poniatowski açısından bir prensipler bütünü olarak ele alınabilir zira, iktidarının sonuna kadar, *Anecdote Historique*'te dile getirdiği hususlardan sapmamış görünmektedir. Bunun tek istisnası *starostwo'ların*² satılması meselesidir³. Kral bu kısa yazısında yalnızca reform planını sunmakla yetinir. Kurumlardaki aksaklıkları eleştirmek yerine doğrudan çözüm önerisini dile getirir. Eleştirdiği tek konu halkın, kralın evliliğine müdahale

² *Starostwo*: Kiraya verilmiş durumda olan kraliyet mülkü.

³ *Anecdote*'ta bu mülklerin satışı ile elde edilecek gelir aracılığıyla, memur maaşlarını karşılamayı planlayan Poniatowski tahta çıktıktan sonra fikrini değiştirir. Zira kralın politik olarak arkasını yaslayacağı ne bir politik grup ne de sonuna dek güvendiği bir dış güç vardır. Dolayısıyla *starostwo*'ları elden çıkarmak yerine elinde bir koz olarak elinde tutmaya karar verir. Atama yetkisini kullanarak, kendine siyasi destek sağlayacak bir güç yaratmayı planlar. Ancak kendinden önceki iktidarlardan farklı olarak, bu yetkisini magnatların değil, orta soyluların lehine kullanacaktır. Kralın iktidarının sonlarına doğru ülkenin içine düştüğü ekonomik dar boğaz *starostwo*'ların satışını zorunlu kılar ve nihayet Sejm Wielki'de satış kararı alınır.

etmesi konusudur. Polonya tarihinden verdiği örneklerle hüznü bir kral portresi çizer. Yazıyı, hala aşık olduğu II. Katerina'ya hitaben yazdığı göz önünde bulundurulduğunda, bu duygusal giriş, üstü kapalı bir evlilik teklifi gibi görünmektedir. Yazının amacı muhtemelen II. Katerina'dan reformlar konusunda destek almaktır.

İkincisi 1771 tarihli *Suum Cuique* başlığını taşıyan risaledir. Poniatowski iktidara geleli 7 yıl olmuş ve Kral planladığı reformları gerçekleştirememiştir. 1771, Polonya'nın ilk paylaşımından bir yıl öncesi yani Poniatowski'nin, ülkenin parçalanmaya doğru gittiğini sezdiği/anladığı yıldır. Bu sebeple yazıda hem bir savunma hem de bu duruma sebep olan kişi, ülke ve yapıları suçlama tavrı vardır. Türkçeye "herkesinki kendine" şeklinde aktarabileceğimiz Latince deyişi Poniatowski, Polonya'nın layık olduğu şekilde yönetildiğini ifade etmek için kullanmış gibi görünmektedir. 15 sayfadan ibaret olan risalede Kral, ülkenin içinde bulunduğu siyasi çıkmazın geçmişini anlatırken, kendisi de dahil olmak üzere son dönem yöneticilerini eleştirir. Kralın kendi kaleminden çıkan tüm yazılarda olduğu gibi olabildiğince objektif ya da daha doğru bir ifadeyle dışarıdan bir gözle yazılmış gibi bir tarzı vardır. Eleştirdiği kişinin olumsuz yanlarını ortaya koyarken, olumlu yanlarını da dile getirmek yoluyla okuyucuda tarafsız olduğu izlenimi uyandırır. Yalnız Czaroryskiler hakkında sadece olumsuz eleştiriler vardır. Kendisine yönelttiği eleştiriler ise muhtemelen, dikkatleri farklı yöne çekerek yazının anonimliğini korumasını sağlamak ya da yine tarafsızlığını ispatlamak içindir. Kralın eser için seçtiği başlıktan da anlaşılacağı üzere, ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlusunun, ülkenin kendisi olduğunu ortaya koymaya çalışır. Sistemin yanlışlıklarını ve soyluların bundaki rolünü dile getirir. Açıkça ifade etmese de çözüm olarak, sistemin anayasal monarşiye dönüştürülmesi gerektiğini kanıtlamaya çalışır.

Üçüncüsü *Zdanie o Krolu Polskim'dir*. Kitapçık 1792 yılında, Lehçe ve Fransızca olarak basılmıştır. Yazar olarak Michał Wolkonski'nin adı geçmektedir. Wolkonski Kralın güven duyduğu, yakın çevresinden biridir. Kralın talimatı üzerine Wolkonski bu yazıyı yazmış ve bastırmıştır. Wolkonski'nin yazının ne kadarını kendisinin yazdığı bilinmiyor ancak Kralın kendi el yazısı ile

yaptığı düzeltmeler ve eklemeler, yazının Kralın bilgisi dahilinde yazıldığını doğruluyor. *Zdanie* ikinci paylaşımdan bir yıl önce yazılmıştır. Kral bundan Kral sorumlu tutulmamak için kendini savunma ihtiyacı hissetmiştir. Siyasi olarak yalnız kalan Poniatowski'nin bu savunmayı kendisinin yapması ses getirmeyeceği için Wolkonski adıyla yayınlamış olması muhtemeldir.

Poniatowski'nin, babasının referansıyla Fransa'da tanıştığı ve yakın dostluk kurduğu, Paris'te meşhur bir *salon* sahibi olan Madame Geoffrin ile yazışmaları, kralın gerçek fikirlerini anlamak açısından önemlidir. Bu yazışmalar aracılığıyla hem olayları takip etmek hem de kralın, sıklıkla değişen politik durumlara tepkisini görmek mümkündür.

Çalışmada adı geçen tarihsel karakterlerin biyografileri konusunda ana başvuru kaynağı olarak *Polski Słownik Biograficzny* (PSB) kullanılmıştır. PSB, 1935 yılında yayınlanmaya başlamış olan ve 2014 Kasım ayı itibariyle 49. cildinin ("S" harfi) yayınlandığı, Polonyalı ve/veya Polonya ile bağlantısı olan kişilerin biyografilerinin yer aldığı bir çalışmadır. Władysław Konopczyński'nin inisiyatifiyle başlayan bu çalışmada ağırlıklı olarak tarihçiler tarafından hazırlanan biyografiler bulunmaktadır.

Bu temel kaynaklar ışığında çalışmamız XVIII. yüzyıl Avrupası'ndaki genel siyasi durum ve Polonya'nın Avrupa politikasındaki yerinin tasviri ile başlayacaktır. Polonya'nın XVIII. yüzyıl Avrupa güç dengesi içindeki yeri, özellikle yüzyılın başında Rusya hamiliğine girmiş olması, reformların planlanmasında ve gerçekleştirilmesinde rol oynayan en önemli unsurdur. Poniatowski iktidarının ilk yılları olan 1764 ve 1766 yılları arasındaki iki senelik süreç, reform hareketleri açısından oldukça hareketli olduğu için bu dönem üzerinde özellikle fazlaca durulmuştur.

Poniatowski'nin reform projesi öncelikli olarak Stanisław August'un kendisinin kaleme aldığı çeşitli yazılardan, anılarından ve yazışmalarından yola çıkılarak ortaya konmaya çalışılmış, yeri geldikçe diğer reformistlerle karşılaştırma yapılmış ve başta Rusya olmak üzere komşu devletlerin tutumlarına da yer verilmiştir. Rusya'nın Polonya politikasını ilk elden takip etmek için *Sbornik*

Imperatorskovo Ruskovo İstoričeskovo Obşestva (SIRIO)'dan faydalanılmıştır. Bu kapsamlı eserde II. Katerina'nın çeşitli başkentlerdeki elçilerle, filozoflar ve krallarla yazışmaları, Rusya'daki diğer devletlerin temsilcilerinin yazıları ve iç meseleler yer alır.

II. Katerina gibi Poniatowski de Aydınlanma düşüncesini yakından takip eden bir kraldı. İktidara gelir gelmez, dönemin diğer aydınlıkçı monarkları gibi reform faaliyetlerine başladı. Ancak kralın bunları gerçekleştirmesinin önünde bazı engeller vardı. Öncelikle Poniatowski, bir kral olarak, reform planlarını hayata geçirmesine olanak sağlayacak yetkilere sahip değildi. Cumhuriyet tarzı yönetim biçimi ve soyluların veto hakkı sebebiyle yetki alanı son derece sınırlıydı. Reformların meclisten geçmesini sağlamak, ancak içeriden veya dışarıdan sağlanacak bir destekle mümkündü. Poniatowski ise böyle politik bir güce sahip değildi. İç politikada yalnız olduğu gibi dışarıdan da bu konuda yardım alamadı. İkinci olarak Rusya'nın mevcut sistemin muhafazasına dayanan Polonya politikası, kralın hareket alanını kısıtlamaktaydı. Rusya tehdidine karşı ülkesini korumak ve devletin varlığının idamesi için çoğu zaman geri adım atmak zorunda kaldı. Üçüncü bir etmen de reformları uygulamaya koymak konusunda kendisine destek olacak, yetişmiş bir kadroya sahip olmamasıydı. Bu gerçekler ışığında çalışmada Poniatowski'nin reform projeleri ve amaçları ile bunların hayata geçirilme/geçirilememe süreçleri ele alınacaktır.

İlk bölümde Polonya'da reform düşüncesi belli sınırlar çerçevesinde ele alınacaktır. XVIII. yüzyıl başından itibaren, hatta XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, mevcut sistemde bazı değişikliklerin, reformların yapılması gerektiği anlaşılmıştı. Çalışmada bu projelerden, Poniatowski ile siyasi olarak büyük ölçüde aynı çizgide olan *familia*⁴ ve onunla bağlantılı olarak Stanisław Konarski ve Andrzej Zamoyski'nin projeleri irdelenecektir. İkinci bölümde Poniatowski'nin

---

⁴ XVIII. yüzyıl Polonya siyasetinde önemli rol oynayan reformist bir *magnat* partisidir. Partinin liderleri Michał Fryderyk Czartoryski ve kardeşi August Aleksander Czartoryski'dir. Orta soylu bir aileden gelen Stanisław Poniatowski (Stanisław August Poniatowski'nin babası) magnatlığa yükseldikten sonra M. F. ve A. A. Czartoryski'lerin kız kardeşi olan Konstancja z Czartoryskich ile evlenerek *familia*'ya dahil olmuştur. Dönemin aydınlarından Andrzej Zamoyski de aile ile bir kan bağı olmamakla birlikte *familia*'ya mensuptur.

hayatı, fikirleri ortaya konmaya çalışılırken dönemin, iç siyasi olayları ile Polonya yönetim sistemi ve kralın reform projelerini etkileyen dış siyasi olaylar birlikte ele alınarak dönemin tablosu ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından üçüncü bölümde Poniatoski'nin kendisinin kaleme aldığı anıları, yazışmaları ve diğer yazıları ışığında reform projesi incelenecek ve son bölümde ise projesinin uygulamaya konuş aşamaları kronolojik olarak ele alınacaktır.

Stanisław August Poniatoski meşhur Polonya paylaşımlarının yaşandığı bir dönemde (1764-1795) Polonya'ya krallık yapmış olan *talihsiz* hükümdardır. Aydınlanma döneminde aydınlıkçı bir yönetici olarak, döneminin siyasi ve kültürel gelişmelerini yakından takip eder ve bunları kendi ülkesinde de uygulamaya çalışır. Ancak bu, hiçbir zaman Poniatoski'nin iç politikayı ihmal ettiği ya da ikinci plana attığı anlamına gelmez. Poniatoski'nin yapamadığı, kendi çağının tipik aydınlıkçı yöneticileri gibi *aydınlıkçı* sıfatının yanına *mutlak* sıfatını ekleyerek bu niteliğini siyasete yansıtmaktır.

Döneminin diğer aydınlıkçı hükümdarlarıyla arasında önemli farklar vardır. İlk engel Poniatoski'nin karakteridir. Kralın naif karakteri onun aydınlıkçı olmasına engel değilse bile mutlak bir yönetici olmasına engeldir. Poniatoski'nin mutlak monark olmasının önündeki bir diğer engel de Polonya'nın kendine has politik yapısı ve Avrupa güçler dengesi içindeki konumudur. Kendisi her ne kadar aydınlıkçı fikirleri benimsemiş bir kişi olsa da naif karakteri, ülkenin siyasi yapılanması dönemin büyük güçleri arasındaki zayıf konumu Poniatoski'nin bir *aydınlıkçı mutlak* olarak tarihe geçmesine engel olur.

Rusya hamiliğinde bir devlet olarak Polonya'nın reformları hayata geçirme konusunda hareket alanı oldukça kısıtlıdır. Poniatoski bu engeli aşmak amacıyla başlangıçta Rusya'ya karşı kendisine destek verebilecek devletlerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bu devletler Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'dur. Gençlik yıllarında bir süre Fransa'da bulunan Poniatoski, burada kurduğu ilişkiler vasıtasıyla Fransa'nın yardımını talep eder ancak bir sonuç alamaz.

Bu dönemde Fransa için, kıta Avrupasında bir kazanım ikinci planda gelmektedir. Fransa için önemli olan kolonilerde başarı elde etmektir. İsveç, Polonya ve Osmanlı hattını doğu sınırının garantisi olarak gören Fransa, bu hattın merkezi olan Polonya'nın varlığını sürdürmesinden yanadır. Bu bağlamda Poniatowski'ye destek vermeme sebebi, Poniatowski'nin, Rusya'nın desteğiyle tahta çıkmış olmasıdır. Rusya'nın büyük güç konumuna gelmesiyle birlikte doğu hattı konusunda endişeye kapılan Fransa, kolonilerdeki mücadelesinden vaz geçmeden bu meseleyi halletmenin yollarını arar. Bu konuda Osmanlı Devleti'ni devreye sokmaya çalışır. Paris idaresi Polonya'nın Rusya'nın kontrolü altına girdiği ve bu konuda Rusya'ya müdahale edilmesi hususunda Osmanlı'yı uyarır.

Rusya'ya karşı direnebilecek bir diğer güç ise Osmanlı İmparatorluğu'dur. Stanisław August Poniatowski'nin Fransa ile ilişkilerini sürdürecektir bağları vardır ancak Osmanlı Devleti ile hiçbir bağlantısı yoktur. Yüzyılın başında babasının İstanbul'da XII. Karl'ın gayri resmi temsilcisi olması dolayısıyla kısmen bilgisi olsa da Poniatowski'nin kendi kurduğu bir bağlantı söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti için de Polonya'nın varlığını koruması de batı sınırlarının güvenliği açısından önemlidir. Polonya'nın Avusturya/Rusya tarafından işgal edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırlarının tümünün iki kadim düşmanının eline geçmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Bab-ı Âli Polonya devletinin devamı için elinden geleni yapacaktır. Fakat Polonya kralı Poniatowski, Osmanlı'nın kadim düşmanı Rusya tarafından tahta çıkarılmış olduğu için Osmanlı'nın güvenini ve desteğini kazanamaz.

Görüldüğü üzere Fransa'nın da Osmanlı'nın da Poniatowski'nin de hedefleri temelde aynıdır. Her üçü de Rusya'nın Polonya üzerinde hakimiyet kurmasına karşıdır. Ancak Fransa ve Osmanlı devletinin Poniatowski'yi algılama biçimi nedeniyle, süreç bambaşka bir şekil almıştır. Poniatowski rejimin yol açtığı sorunlar nedeniyle kendisini ne Fransa'ya ne de Osmanlı'ya ifade edebilmiştir. XVIII. yüzyıl diplomatik ilişkilerin oldukça yoğun olduğu bir yüzyıldır ve bir devletin, başka bir devlete kendini ifade yolu diplomasıdır. Polonya diplomasisi ise tıpkı yönetim sistemi gibi anarşik bir yapıya sahiptir. Polonya'yı Osmanlı ve Fransa nezdinde temsil eden diplomatlar merkezin, yani Poniatowski'nin değil,

çeşitli siyasi kampların temsilcileridir. Öyle olmasalar bile daha önceki dönemden beri yerlerini koruyan temsilcilerdir. Bu bağlamda Poniatowski, daha önce kurduğu bağlantılar yoluyla Fransa'ya bir şekilde sesini duyurabilmiş olsa da Osmanlı söz konusu olduğunda tüm kapılar yüzüne kapanır. Öyle ki tahta çıkışını bildirmek üzere gönderdiği temsilcisi bile iki yıl boyunca padişahın huzuruna çıkmak için beklemek zorunda kalır.

Poniatowski'nin tahta çıkışından önceki dönem Polonya tarihinde "Sakson Devri" olarak adlandırılır. Bu devir 1697'de, Sakson Hanedanı'ndan II. August'un tahta çıkışı ile başlar 1763 tarihinde, aynı hanedanın üyesi III. August'un vefatıyla sona erer. Sakson Hanedanı dönemi ile Poniatowski Dönemi birbirinden çok farklıdır. Bu ayrım o denli belirgindir ki, tarihçiler arasında Sakson dönemini *sarmat*⁵ ideolojisinin hakim olduğu on yedinci yüzyıl

---

⁵ *Sarmatizm*: *Sarmat* ideolojisi XVI. yüzyıl başlarından XVIII. yüzyıl ortalarına dek Polonya'da soylular arasında yaygın olan bir ideolojidir. XVI. yüzyıl başlarında Polonyalı kronik yazarları, eskiden Polonya topraklarında kimlerin yaşadığını araştırmaya başlamış ve Polonyalı soylularının kökeninin Antik dönem savaşçı topluluk *Sarmatlara* dayandığını öne sürmüşlerdir. Rönesans döneminde egemen olan, antikiteyle bir bağlantı kurma hevesi neticesinde ortaya çıkan bu efsane, zamanla Polonyalı soyluların, kendine has bir kültürü haline dönüşmüştür. Bu kültürün en olgun hali Barok dönemine denk geldiği için, *szlachta* olarak anılan Polonyalı soyluların, barok yorumu da bu çerçevede bir şekil aldı. *Sarmat* düşüncesi, özellikle ilk dönemlerinde, özgürlük aşkı ve soylu-şövalye ideal tipini ön plana çıkararak, Polonya'nın büyük devlet olma arzusuna hizmet eden politik ve aynı zamanda toplumsal bir rol de oynamıştı. Soylu-şövalye ideal tipi yanında soylu-toprak sahibi ideali de yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu ikinci tip soylu ideali, *szlachta* arasında askeri yükümlülüklerden kaçarak toprağa yönelme eğilimi doğurmuş ve bu da vatandaşlık görevlerinin ihmal olarak yansımaları bulmuştu. Bu ideoloji pratikte, soyluların kişisel özgürlüklerinin ve ayrıcalıklarının yasalar yoluyla garantiye alınması düşüncesini ön plana çıkardığı gibi, kendinden olmayana dışlama sonucunu da beraberinde getirdi. Bu ideolojinin doruk noktasında olduğu Barok Devri'nin yüzeysel olmakla beraber zengin dini ritüelleri, dinin büyük önem kazanmasına ve Polonya'nın, "Hristiyanlığın kalesi" rolünü üstlenmesi gerektiği inancının kuvvetlenmesine sebep oldu. Böylelikle yabancıları dışlama arzusu da ideolojik bir temele oturtuldu. Komşu devletlerde gözlemlenen, özgür şövalye idealinden uzaklaşarak, mutlakiyete dayalı yönetim sistemlerinin Polonya'ya da sıçraması endişesi Avrupa'dan kopuşun şart olduğu fikrini gündeme getirdi. Soylular arasında halk kültürü önem kazanmaya başladı, soylu ve köylü kültür ve gelenekleri birbirine yaklaşmaya başladı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında *Sarmatların* seçilmiş bir millet olduğu, Tanrı tarafından yaratılması sebebiyle, bu yönetim şeklinin en iyi yönetim şekli olduğu ve değiştirilemez olduğu fikrini doğurdu. Zamanla soyluların megalomaniye varan bu yaklaşımı, vatandaşlık ve askerlik görevlerini ihmal etmeleri sebebiyle eleştirilmeye başlandı. Eleştiriler, Sakson Hanedanı iktidara gelmeden önce, Polonya'ya krallık yapmış olan III. Jan Sobieski'nin, 1696 tarihindeki ölümünden itibaren daha da sertleşti ve mevcut yönetim sisteminde bir

çerçevesinde ele alma eğilimi ağır basarken, Poniowski Dönemini on dokuzuncu yüzyıl bağlamında ele alma eğilimi ağır basar. Buradan yola çıkarak, 1764 tarihi bir dönemin sonu, yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. İki dönem arasındaki en büyük fark, birinin daha statik diğerininse daha dinamik olmasıdır. Sakson Hanedanı dönemi soylular arasında *sarmat* konformizminin rehabetinin hüküm sürdüğü, stabil bir dönemken, Poniowski dönemi, çağdaş bir devlet inşa etme kaygısı taşıyan, reformist bir kralın faaliyetleri dolayısıyla canlı ve komşu devletlerin Polonya politikaları nedeniyle mücadelelerle dolu, dinamik bir dönemdir (ROSTWOROWSKI, Polska w układzie sił politycznych Europy 1971, 11).

Avrupa tarihinde XVIII. yüzyıl başlangıç ve bitiş tarihleri ülkeden ülkeye değişir. Bu dönem, ekonomi ve medeniyetin geliştiği, şehirleşmenin arttığı bir devirdir. Aydınlanma denince zihinlerde, ayrıcalıklı sınıfların lüks ve konfor içinde hayatın tadını çıkardığı, aynı zamanda dünya görüşlerinin değişime uğradığı bir çağ canlanır. Zira “hayatın tadı” geleneklerin dünyevileşmesiyle ilintilidir. Kültürün dünyevileşmesinde önemli rol oynayan Ansiklopedistler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bilim, eğitim ve felsefe alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bilimsel icatlar XVII. yüzyılın özelliğiysen, XVIII. yüzyıl daha ziyade bilginin yayılması ve felsefenin hayata uygulanmasıyla öne çıkar. “Demokratik devrimler çağı” olarak da bilinen bu dönem devlet yapılarında reformların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Fransızlar başlangıç tarihi olarak 1715, XIV. Louis’in ölüm tarihini yeni dönemin başlangıcı olarak kabul ederken, bitiş tarihi olarak 1789’u, Fransız Devrimi tarihini kabul ederler. İngilizler ise Aydınlanma Çağını Utrecht Barışı (1713) ile başlatır, Versay Barışı (1783) ile bitirirler (ROSTWOROWSKI, Polska w układzie sił politycznych Europy 13-14).

Aydınlanma Çağı, Polonya açısından, egemenlik krizinin döneme damgasını vurduğu, siyasi olarak pek parlak olmayan bir dönemdir. Çağın başlangıç ve bitiş tarihleri de bu çerçevede tespit edilmiştir. II. August’un kral olarak seçildiği 1697 yılı, Polonya idaresinin içişlerinde kontrolü kaybettiği bir tarih olması

---

revizyon ve reformun şart olduğu görüşü özellikle XVIII. yüzyıl başından itibaren ağır basmaya başladı (HERNAS, Czesław, *Sarmatyzm*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sarmatyzm;3972447.html> Erişim tarihi: 06.01.2015)

sebebiyle başlangıç tarihi olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren Polonya adım adım bağımsızlığını kaybedecek ve yüzyılın sonunda ise bu egemenlik krizi, Polonya'nın ortadan kalkması ile son bulacaktır. Polonya'nın ortadan kalktığı 1795 tarihi çağın bitiş tarihi olarak kabul edilmektedir (ROSTWOROWSKI, Polska w układzie sił politycznych Europy 15). II. August'tan önceki kral III. Jan Sobieski (1674-1696) devrinde henüz bağımsızlık krizinden söz edilmese de zayıflamanın ilk emareleri baş göstermeye başlamıştı.

Jan Sobieski dönemine kadarki krallık seçimlerinde, temayül hanedanının devamını sağlayacak kişinin seçilmesi yönündeydi. Kraliyet *hetmanı*⁶ Jan Sobieski'nin Hotin'de Osmanlı İmparatorluğuna karşı kazandığı zafer, Polonya'da olduğu gibi tüm Avrupa'da takdirle karşılanmıştı (HOFFMAN 102). Bu zaferden bir gün önce Polonya kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'nin ölmesi (10 Kasım 1673), yeni kralın kim olacağı sorusunu ve cevabını da beraberinde getirmişti. Sobieski'nin adaylığı hem içeriden hem de dışarıdan aldığı büyük destekle 1674 tarihinde tahta çıktı. Krallık seçimlerine dışarıdan destek verilmesi ilk olarak bu seçimlerde gündeme gelmiş oldu. Dış güçlerin Polonya içişlerine müdahalesine zemin hazırlayan şartlar bu şekilde oluşmuştu. Yönetim sistemi her ne kadar soylulara geniş haklar tanımış olsa da, hanedanın devamlılığı, iç ve dış politikada da tutarlılık ve sürekliliği sağlıyordu.

Sobieski dönemi yalnız Polonya'da değil Avrupa'da da büyük değişimlere yol açtı. Osmanlı Devleti ve Polonya'nın aleyhine olan bu değişim, XVIII. yüzyıla damgasını vuracaktı. II. Viyana Kuşatmasında Sobieski'nin komutanlığını yaptığı ittifak güçlerinin Osmanlı Devleti'ni püskürtmesi ve Viyana'nın düşmemesi Avrupa'da yeni güçlerin gelişimine imkan sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan mağlup olarak ayrılması ve Avrupa'nın merkezi bölgelerine girememesi Polonya için sonun başlangıcıydı. Bölgenin yükselen

---

⁶ *hetman*: XV. Yüzyıldan 1795'e kadar Polonya ordularının başında bulunan kişiye verilen addır. Biri krallıkta diğer Litvanya'da olmak üzere iki Polonya'da iki *hetman* bulunur. Yasalar uyarınca krala bağlı olan hetman, savaş durumunda ordusunu göreve çağırarak zorundadır. Ancak sistemin zaafı neticesinde, zamanla kraldan bağımsız hareket edebilir hale gelmiştir. Son derece geniş yetkilere sahip olan hetmanın kendi dış temsilcileri de vardır. 1776 yılında Ordu Komisyonu'nun kurulmasıyla yetkileri büyük ölçüde sınırlanmıştır.

güçleri, Habsburglar, Rusya ve Prusya bu yenilginin üstünden yüz yıl geçmeden Polonya'yı paylaşacak ve Osmanlı Devleti için çok daha büyük tehdit unsuru haline geleceklerdi. Yüzyıl öncesinin iki büyük gücü Lehistan ve Osmanlı, Avrupa'daki yerlerini yükselen yeni güçlere bırakacak ve kısa bir müddet sonra da "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan paylaşım planının öznesi olacaklardı.

XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla geçiş Avrupa uluslararası ilişkilerinde ve güç dengesinde de değişimi beraberinde getirmişti. Eski sistemde, Batı Avrupa'daki güç dengesinde Fransa ağır basarken, Doğu Avrupa devletlerinin güçleri görece dengeliydi (J. A. GIEROWSKI 331). İspanya Tacı yalnızca İber Yarımadası ile sınırlı kalmış, İsveç Avrupa'dan çıkartılarak bir İskandinav devleti haline getirilmiş, Polonya bağımlı bir devlet konumuna düşmüş, Hollanda ve Venedik ise hala güçlü devlet olma özelliklerini korumaktaydı. Artık Fransız monarşisi Avrupa'yı hegemonyası altına almak isteyen devlet değildi, onu ilgilendiren Avrupa'dan ziyade sömürgelerdi. Avrupa'nın kaderine karar verebilecek olan beş devlet vardı: Fransa, Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya (ROSTWOROWSKI, Historia Powszechna Wiek XVIII 201).

Yeni uluslararası sistemde başrolü iki devlet oynamaktaydı: Büyük Britanya ve Rusya. Büyük Britanya bu pozisyonunu, hem hızlı ekonomik gelişimine hem de Asya ve Amerika'ya dek uzanan siyasi, ticari stratejik noktalara hakim olmasına ve sömürgelerdeki varlığına borçluydu. İngiltere öncelikle deniz gücüne sahip bir devlet olarak öne çıkıyordu, gerektiğinde ise 100-150 bin kişilik bir ordu toplayabilecek kapasitedeydi. Rusya Ural'dan Pasifik'e uzanan geniş topraklara sahipti ancak gücünün asıl kaynağı Avrupa topraklarındaydı. Rusya da tıpkı İngiltere gibi hızlı bir ekonomik gelişim göstermişti. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, özellikle de bir yanda Hazar Denizi bir yanda Baltık Denizi'ne kıyısı olması sayesinde İran, Hindistan ve Avrupa arasında kara ticaretinin kontrolünü elinde tutmaktaydı (J. A. GIEROWSKI 331-332).

Yüzyıl, iki büyük savaşla başlar: İspanya Veraset Savaşı (1701/2-13/14) ve Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) (BLACK 279). Bu savaşlardan ilki Fransa'nın eski sistemdeki güçlü konumunu büyük ölçüde yıkarken, ikincisi yeni sistemde Rusya'nın konumunu netleştiren bir savaştı. İspanya Kralı II. Carlos'un varis

bırakmadan ölümü neticesinde Fransız Bourbon Hanedanı ile Avusturya Habsburg Hanedanı arasında çıkan, zengin İspanya verasetini ele geçirme savaşı Fransa aleyhine sonuçlandı (ROSTWOROWSKI, Historia Powszechna Wiek XVIII 203-210). İspanya Veraset Savaşı sonunda imzalanan Utrecht Barışı (1713) ile Brandenburg Dükaliği krallık statüsüne yükselir. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa denge sisteminde önemli bir konuma sahip olacak olan Prusya Krallığı'nın kuruluşunun ilk adımı böylece atılmış olur (TREASURE 441).

Avrupa'nın süper güçleri İngiltere ve Rusya dışındaki diğer ülkeler, geleneksel büyük güç olma özelliklerini hala muhafaza eden Fransa, Avusturya ve onların pozisyonuna yetişmekte olan Prusya idi. Fransa yüzyılın başında, Batı Avrupa'daki hakim pozisyonunu koruma derdindeydi. İspanya Veraset Savaşlarının yol açtığı ekonomik gerileme Fransız ordusunu da zayıflatmıştı. Barış zamanında ordu mevcudu 150 bin civarındayken, donanması İngiltere'ye kıyasla oldukça zayıftı. Öte yandan, kolonilerdeki faaliyetleri ve ticari girişimleri İngiltere'nin dünya denizleri üstündeki ağırlığını tehdit eder nitelikteydi (J. A. GIEROWSKI 332).

Büyük Kuzey Savaşları 1700-1721 yılları arasında Rusya, Brandenburg, Danimarka, Saksonya ittifakının İsveç'e karşı yürüttüğü muharebelerdir. Rus Çarı Büyük Petro Avrupa ülkelerini ziyareti esnasında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendisine destek olabilecek güçlü bir müttefik arayışına girmişti. 1696 yılında Azak'ı ele geçirmeyi başaran Petro, Osmanlıların yenilebileceğini böylelikle görmüş oldu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendisine destek olabilecek olan müttefiki Avusturya o sırada, İspanya Veraseti ile meşguldü. Ayrıca, Avusturya 1699 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Karlofça Barışı'nı imzalamıştı. Dolayısıyla Petro dış politikasının yönünü tekrar gözden geçirmek zorunda kaldı. 1697 yılında, İsveç tahtına henüz on beş yaşında deneyimsiz bir kral XII. Karl (1697-1718) çıkmıştı. Saksonya Elektörü August (hd. 1697-1704, 1710-1733) da aynı yıl Polonya tahtına oturdu. August İsveç'ten Livonya'yı ve Riga'yı almak niyetindeydi. Osmanlı İmparatorluğu ile 1700 yılında İstanbul'da anlaşma yapmış olan Petro, artık yüzünü batıya dönebilirdi. Polonya ve Danimarka'yı da arkasına alan Petro, İsveç'e saldırmaya

hazırdı (SHENNAN 21-22). İsveç'e karşı kazandığı zafer ve Nystad Barışı (1721) ile elde ettiği geniş topraklar, Rusya'nın gücünü ve prestijini büyük ölçüde artırmış ve Avrupa diplomasisinde devletinin tümüyle yeni bir itibar kazanmasını sağlamıştı. İsveç'in yenilgisi yalnız Rusya'nın güçlü oluşuyla değil, İsveç'in zayıf olmasıyla da ilgilidir. Büyük Petro tarafından kazandırılan ivme, onun 1725'te ölümünden sonra sürdürülemedi. II. Katerina'nın tahta çıkışına kadar değin bu durum değişmez (H. M. SCOTT, Russia as a European Great Power 15-16).

Büyük Kuzey Savaşı'nın başlangıç safhaları, Polonya'nın uluslararası anlamda ne denli zayıf olduğunu açık bir biçimde ortaya koydu. Komşuları, Rusya ve Prusya'nın aynı dönemde güçlenmesi Polonya'nın zayıflığının daha da belirgin bir şekilde görünür olmasını sağladı. Polonya'ya karşı saldırgan bir tutum sergileyen Büyük Friedrich'in amacı, Polonya topraklarını işgal yoluyla Prusya'yı genişletmekti. Büyük Kuzey Savaşı devam ederken Prusya birkaç kez Polonya'yı paylaşma girişiminde bulundu. Berlin yönetimi 1701 yılında Rusya'ya, 1703'te ise İsveç'e Polonya'yı paylaşmayı teklif etmiştir (J. GIEROWSKI 725-726). II. August'un Polonya'yı içine sürüklediği bu savaş, ülkenin içinde bulunduğu derin krizin net bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştı. Devletin askeri güçsüzlüğü ve iktidar araçlarının yetersizliği gözler önüne serilmişti. Avrupa politikasında özne konumunda olan güçlü Polonya artık, bu dönemde güç kazanan diğer devletlerin siyasetlerinin nesnesi haline gelmiştir. (MICHALSKI, Witaj Majowa Jutrzenko 1).

İsveç II. August'u tahttan çekilmek zorunda bıraktı ve Polonya tahtına Stanisław Leszczyński'yi geçirdi. Ancak I. Petro'nun, Poltava'da İsveç karşısında kazandığı zaferin ardından, bu kez de Leszczyński, Rusya'nın zoruyla tahttan inmek zorunda kaldı ve Rusya II. August'a krallığını iade etti (MICHALSKI 1). Bu durum Polonya soylularını rahatsız etti, zira II. August'un yeniden tahta çıkması Rus ordusunun desteğiyle gerçekleşmişti. Soylularda yeni kralın mutlakiyete meyilli olduğu endişesi zaten mevcuttu, Rus ordusunun müdahalesi ise II. August'un Petro'nun piyonu olacağı endişesinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu huzursuzluğun neticesinde 1715 yılında Kral ve muhalifler arasında

çatışma çıktı ve 26 Kasım 1715'te Tarnogród'da bir Konfederasyon toplandı. Petro bu fırsatı çok iyi değerlendirdi ve arabuluculuk rolünü üstlenerek, elçisi Grigoriy Dolgoruki aracılığıyla anlaşmazlığı çözdü (J. LUKOWSKI, *Liberty's Folly The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697-1795* 145). Ancak bunun bedeli Polonya için çok ağır olacaktır. II. August'un 3 Kasım 1716'da Dolgoruki ile imzaladığı Varşova Anlaşması, 1 Şubat 1717'de, hiçbir değişiklik yapılmadan meclisten geçer. Oturumda tartışma çıkmasına meydan vermemek için kimsenin konuşmasına izin verilmez. Bu sebeple, Rus ordusu gözetiminde toplanan bu meclis, tarihe "Sessiz *Sejm*⁷" (*Sejm Niemy*) olarak geçer. Bir gün süren bu mecliste alınan kararlara göre;

---

⁷ *Sejm*: XV. yüzyıldan itibaren parlamenter sisteme geçmiş olan Polonya'nın kral, senato ve temsilciler kamarasından oluşan parlamentosuna *Sejm* denir. Devletin en üst yasama organıdır. *Sejm* normal şartlarda iki yılda bir altı haftalığına toplanır buna *sejm walny* denir. Olağanüstü durumlarda iki yıllık bu sürenin dolması beklenmez ve kral tarafından, yine süresi iki haftayı geçmemek şartıyla *sejm ekstraordynaryjny* (olağanüstü *sejm*) toplanır. Soyluların da kendi özel amaçlarını gerçekleştirmek üzere meclis toplama hakkı vardır. Bu hakları ortaçağdan kalan *ius resistendi* (direniş hakkı)'nin bir uzantısı olarak da görmek mümkündür. Konfederacja (konfederasyon) adı verilen bu oturumlar, ağırlıklı olarak krala karşı düzenleniyor olsa da, kralların da dâhil olduğu konfederasyonlar olmuştur. Kral, konfederasyonu tanırsa, burada alınan kararlar meşru olur. Kral tarafından tanınmayan konfederasyonlara ise *rokosz* denir. Rokosz'a cevaben kral da kendine yakın *magnatlarla* konfederasyon kurabilir. Konfederasyonlar bir voyvodalıkta toplanır, diğer voyvodalıklardan da isteyenler, buna dâhil olurdu. Ancak, eğer tüm voyvodalıklar ya da tümü olmasa bile voyvodalıkların çoğu katılma kararı alırsa bu konfederasyon *konfederacja generalna* (genel konfederasyon) halini alırdı. Bu mecliste vergiler belirlenirdi. Önceleri bu mecliste kararlar *liberum veto* ilkesi çerçevesinde alınmaktaydı. *Liberum veto* kararların oybirliği ile alınması anlamına geliyordu ve genel konfederasyon meclislerinde karara karşı çıkanların ikna edilmesi yoluyla bu ilke elimine ediliyordu. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren oyçokluğu ilkesine geçilmiştir. Kralın da dâhil olduğu birkaç konfederasyon olağanüstü *sejm* özelliğini kazandığından, bu meclislerden yasa da çıktığı olmuştur (BARDACH 226). Bu şekilde toplanan meclislere *sejm skonfederowany* (konfedere *sejm*) denir ve bu oturumlarda oybirliği ilkesi geçerli olmadığından, daha verimlidir. Kral seçimi de *Sejm* aracılığıyla gerçekleşir. Bu seçime *szlachta* temsilcileri aracılığıyla değil bizzat katılma hakkına sahiptir. Kralın vefatından sonra, bir sonraki kral seçilene kadarki döneme *interregnum* (fetret dönemi) denir. Bu dönemde devletin başında *inetrrex* adı verilen bir *prymas* bulunurdu. *Prymas*, devletin içişlerini idare etmenin yanında devleti dışarıda temsil etme görevini de ifa eder (KORZON 262). Yeni kralın seçilmesi üç aşamada gerçekleşir önce Konvokasyon *Sejm*'i (*Sejm konwokacyjny*) toplanır, ardından Seçim *Sejm*'i (*Sejm Elekcyjny*) ve son olarak da Taç *Sejm*'i (*Sejm Koronacyjny*) toplanır. Konvokasyon *Sejm*'i, Seçim *Sejm*'i'ne hazırlık amacını taşır. Varşova'da toplanan bu mecliste adayların kim olduğu, seçimin hangi tarihte ve nerede yapılacağı karara bağlanır. Konvokasyon *Sejm*'inde oyçokluğu ilkesi geçerli olduğundan, meclisin dağılma riski yoktur. Seçim *Sejm*'inde ise kral seçilir. Yine

1. Kralın Sakson ordusu Polonya'dan çıkacak
2. Soyluların *altın özgürlükleri*⁸ desteklenecek, (diğer bir deyişle, Polonya merkezi hükümeti, ihtiyaç duyulduğunda *liberum veto* ile felce uğratılabilecekti)
3. Silahlı kuvvetler 24 bin erle sınırlanacak.
4. Silahlı kuvvetlerin finansmanı, kraliyet, ruhbanlar ve *magnatların*⁹ topraklarından elde edilen vergiyle karşılanacak
5. Hetmanların yetkileri kısıtlanacak, kendi malî ve dış politikalarının olması yasaklanacak.
6. Çar, Polonya yönetim sisteminin garantörü olacaktı (DAVIES 659).

Bu *Sejm* Polonya tarihi açısından bir dönüm noktasıdır; bundan sonra Polonya Cumhuriyeti fiili olarak Rus himayesinde bir devlettir. Kendi ülkesinde otokrat gibi hareket eden Çarlar, söz konusu Polonya olduğunda, 'altın özgürlük'ün ("złota wolność") savunucusu olurlar. Rusya'nın Polonya politikası artık netleşmiştir: anarşik sistemini muhafaza edilmeli ve ülke Petersburg'un güdümünde olmalıdır.

Buna engel olabilecek, Rusya karşısında Polonya'nın ayakta kalmasını sayılabilecek dengeleyici güçler olan İsveç ve Osmanlı Devleti'nin zayıflamış olması Rusya'nın serbestçe kendi Polonya politikasını belirlemesi ve uygulamasına zemin hazırlamıştı. İspanya Veraset Savaşı sonrası Fransa Kıta

---

Varşova'da toplanan bu mecliste oybirliği ilkesi geçerlidir. *Interregnum* dönemini sona erdiren Taç Sejmi Krakow'da toplanır, yalnız istisnaî olarak Stanisław August Poniatowski'nin Taç Sejmi Varşova'da toplanmıştır (1764), bir diğer istisna da Stanisław Leszczyński'dir (1705).

⁸ *Altın özgürlük (złota wolność)*: XVI-XVIII. yüzyıldaki Polonyalı soylularının özgürlük ve ayrıcalıklarını tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Bunun temeli, *neminem captivabimus nisi iure victum* (hiçbir soylunun yargılanmadan tutuklanamamasını sağlayan bir ayrıcalıktır), *nihil novi* (meclisin, dolayısıyla soyluların onayı olmaksızın yeni bir kanun çıkmaması anlamına gelir), *liberum veto* (soyluların meclisteki kararları veto hakkıdır), *electio viritim* (her bir soylunun münferit olarak kral seçimine katılması) hak ve ayrıcalıklarına dayanır.

⁹ *Magnat*: Polonya Litvanya Cumhuriyeti'nde XVI-XVIII. yüzyılda en üst tabaka soylu sınıfıdır. *Magnatlar latifundium* olarak adlandırılan geniş topraklara sahiptir. *Magnat* olmanın şartı, geniş topraklara sahip olmanın yanı sıra en az bir *dzielnica* (voyvodalık ve *powiat'tan* sonra gelen en küçük idari birim) ölçeğinde politik etki alanına sahip olmaktır. *Magnat* olmanın şartı, *magnat* kökenli bir aile ile bağı olmak ve kendisine ait bir orduya sahip olmaktır. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/magnaci;3936056.html>
Erişim tarihi 2.01.2015.

Avrupası'nda güç kaybederken Rusya belirleyici güç durumuna gelmişti. Avrupa denge sisteminde nesne konumuna gerilemiş olan Polonya'nın kaderini tayin edecek olan ülke de dolayısıyla komşusu Rusya idi. Polonya'nın geleceği, daha yüzyılın başında I. Petro'nun vasiyetiyle çizilmişti. Petro'nun vasiyetinin 4. maddesi:

“Polonya, içeride kargaşalık çıkarmak suretiyle sürekli bir parçalanmışlık halinde bulundurulmalıdır. Rüşvet yoluyla meclise etki etmeli ve yandaş toplanmalıdır, [soyluların] aralarında uzlaşmaya varmamaları için, yandaşların ihtiyaçları sağlanmalıdır. Polonya'ya Rus ordusu göndermeli ve çeşitli gerekçelerle bu ordunun sürekli olarak orada kalması sağlanmalıdır. Komşu ülkeler zorluk çıkardıkları takdirde, onları yatıştırmalı, Polonya onlarla paylaşmalı, ardından paylaşılan topraklar geri alınmaya çalışılmalıdır” (DERDOWSKI 6) (LEHOVICH 111)

Ülkenin içinde bulunduğu karmaşa Rusya'nın, Polonya'yı kontrolünü kolaylaştıracaktı. Dolayısıyla sistemin anarşik yapısının korunması Rusya için büyük önem taşımaktaydı. Bu konu Rusya'nın Polonya politikasının yapı taşlarından. St. Petersburg yönetimi diğer devletlerle yaptığı ittifak anlaşmalarında da Polonya sisteminin muhafazası ile ilgili bir madde koyarak bunu uluslararası düzleme taşıdı. Rusya'nın 1720 yılında Prusya ile, 1724'te İsveç ile, 1726'da Avusturya ile ve yine Prusya ile 1730'da yaptığı anlaşmalarda Polonya meselesine özellikle referans veriliyor olması bu durumun açık kanıtıdır (KIENIEWICZ, Tymkowski ve Holzer 181).

Rusya'nın ve Prusya arasında imzalanan anlaşmalarda yer alan, Polonya'nın yönetim sistemi ile ilgili maddeler, Polonya'nın kaderini tayin eden iki büyük güç olmaları sebebiyle özellikle önemlidir. 1720 tarihinden başlamak üzere Rusya ile Prusya arasında yapılan anlaşmalarda Polonya'ya ilişkin maddeler iki ülkenin Polonya politikasını ve Polonya rejimi hakkındaki fikirlerini çok net ortaya koyar. 6 (17) Şubat 1720 tarihli Rusya ve Prusya arasında imzalanan ittifak anlaşmasının ikinci maddesine göre:

“Prusya Kralı ve Rus Çarı şimdi olduğu gibi gelecekte de Polonya Cumhuriyeti'nde, hukukun, özgürlüklerin, ayrıcalıkların, rejim ve anayasanın temellerinin daimi ve değiştirilemez biçimde kalmasını gözeteceklerdir. Eğer Polonya Sarayı Cumhuriyetin bu temellerini değiştirme yönünde bir adım

atacak olursa yahut kısa bir müddet önce¹⁰ İmparator [Habsburg] ile İngiliz ve Polonya kralları arasında kurulan ittifaka katılmaya meyledecek olursa veya Polonya'da bağımsız ve mutlak bir iktidar kurmaya kalkışırsa, Prusya Kralı ve Rus Çarı buna sadece tavsiyelerle ve fiili olarak karşı çıkmakla kalmayacaklar, aynı zamanda bu planların ortadan kalkması ve her şeyin eski haline dönmesi konusunda Polonya'ya destek vereceklerdir. Bilhassa, kral hayattayken veya öldükten sonra Polonya tahtına Sakson Hanedanı'ndan bir kralın geçmesine asla müsaade edilmemelidir. Prusya Kralı ve Rus Çarı buna karşı tüm gayret ve dikkatini yöneltmeye ve ayrıca mümkün olan tüm baskı araçlarını kullanmaya karardır. Prusya Kralı ve Rus Çarı bu meselelerde gelecekte de, gizli ikazlarda bulunmak ve karşılıklı işbirliği içinde olmak suretiyle birbirlerine hizmet edecek ve bunun yanı sıra duruma bağlı olarak ortak adım atacaklardır.” (MARTENS 199-200).

1726 tarihli anlaşmada Polonya yönetim sistemi meselesi gizli madde olarak biraz daha ayrıntılı bir biçimde yer alır. Burada da yine daha önce olduğu gibi yönetim sisteminin muhafazasının önemi vurgulanarak, aksi bir durum ortaya çıktığında derhal müdahale edilmesi gerektiği ifade edilir. 1720 tarihli anlaşmaya ek olarak krallık seçimi meselesi gündeme gelir. Yeni bir seçim olması durumunda Polonya özgürlükleri ve komşuları için tehlike arz etmeyecek bir kralın seçilmesi konusunda ortak hareket etme yönünde karar alınır (MARTENS 248-249). 1726 tarihinde Rusya ve Prusya arasında imzalanan anlaşmada yer alan bu gizli madde, 1730 tarihindeki anlaşmada da bir değişime uğramadan yine gizli madde olarak yer alır. Ek olarak da farklı inançtan olanların ayrıcalık, özgürlük, hak ve yetkilerinin iadesi¹¹ ilgili ayrı bir madde daha eklenir ve bu tarihten sonraki anlaşmalarda da tekrarlanır (MARTENS 288-291). 1740 yılında yine iki devlet arasında yapılan anlaşmada ise Polonya meselesi ile ilgili gizli ve ek maddelerin sayısı artar ve kapsamı genişler. Rusya'nın da

¹⁰ 5 Ocak 1719 tarihinde Viyana'da II. August, I. George ve VI. Karl arasında, Rusya'ya karşı, bir ittifak anlaşması imzalanmış ve Polonya meclisi tarafından onaylanana dek askıda bırakılmasına (*in suspensa manere*) karar verilmişti (ASKENAZY 1910, 13-14). Ancak bu tarihten sonra toplanan meclislerin tamamı feshedildiği için meclis onayından geçememişti.

¹¹ Polonya, içinde çok farklı inançtan ve kültürden toplulukları barındıran bir ülkedir. 1573 yılı Varşova Konfederasyonu ile birlikte farklı inançtan olan soylular Katoliklerle eşit hak ve ayrıcalıklara sahip olmuşlar ve politikada aktif rol oynamaya başlamışlardı. Heretiklerin kazığa bağlanıp yakıldığı bir dönemde, Polonya'da dini hoşgörü ortamının yaratılması Avrupa'da Polonya'nın “kazıksız ülke” (*kraj bez stosów*) olarak anılmasını sağlamıştı. Ancak XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında, farklı inançtan olanlar bir tehdit olarak algılanmaya başladı. 1717 ve 1735 tarihlerinde alınan kararlarla farklı inançtan olanların vatandaşlık ve siyasi haklarına kısıtlamalar getirildi. Farklı inançtan olanların, hak ve ayrıcalıklarına kavuşmak için 1768 yılını beklemeleri gerekecekti.

Prusya'nın da Polonya iç siyasetinde çok daha fazla söz sahibi olmasına imkan sağlayacak olan "farklı inançtan olanlara siyasi hakların tanınması" meselesi bu anlaşmanın ek maddesinde çok daha ayrıntılı bir biçimde yer bulur. Aynı şekilde krallık seçimi ve mevcut sistemin muhafazasına da, önceki anlaşmalara kıyasla daha çok yer verildiği gibi, üslup da sertleşir; iki devletin anlaşmaya vardığı hususlar dışında bir durum cereyan ettiği takdirde gerekirse silahlı müdahalede dahi bulunulabilecektir (MARTENS 329-330).

5/6 Kasım 1720 tarihinde, İstanbul'daki Rus ikâmet elçisi Aleksey Daşkov, Bab-ı Âli'yi, Rusya'nın Polonya işlerine müdahale etmesine ve Lehistan'da ordu bulundurmasına izin vermesi konusunda ikna etmeyi başarmıştı (KONOPCZYŃSKI, Dzieje Polski Noowożytnej 532). Prut Barışı (1711)¹² ve Edirne Anlaşması (1713)¹³ yer alan Polonya ile ilgili maddeleri, Polonya serbest seçimine başka bir devletin karışması durumunda, Rus ordusunun Polonya'ya girmesi ve müdahalesine izin verecek şekilde değiştirilmesini sağlayarak bu başarıyı elde etmişti (KONOPCZYŃSKI, Dzieje Polski Noowożytnej 532).

I. Petro devrinden itibaren, Polonya yönetim sisteminin değişmemesi meselesi Rusya'nın Polonya siyasetinin temelini oluşturuyordu. Polonyalı soyluların çoğunluğunun da aynı kanaatte oluşu Rusya'nın işini kolaylaştırıyordu.

Polonya yönetim sistemi anarşik ve kaotik bir yapıya sahipti. Otto Hintze'nin devlet ve ordu organizasyonları arasında kurduğu bağı, Polonya örneği doğrular nitelikteydi. Askeri örgütlenmedeki *desantralizasyon* devlet örgütlenmesine de yansımıştı. Zengin *magnatların* kendi orduları vardı ve gerektiğinde orduları eşliğinde bir Konfederasyon olarak bir araya gelip krala direnebilirlerdi. Ancak *magnatlar* bu tür hareketlerini Polonya Anayasasında ifadesini bulan haklarına dayandırmaktaydı.

¹² Prut Barışı'nın 2. Maddesine göre her iki taraf da Polonya işlerine karışmayacak, Polonya halkı ve toprakları üzerinde hiçbir şekilde hak iddia etmeyecektir (KURAT 529, 730).

¹³ Edirne Anlaşması'nın 1. maddesine göre Rus birlikleri hiçbir sebep ve bahane ile Polonya topraklarında bulunmayacaktır. Rusya tüm birliklerini iki ay içinde Polonya'dan kati surette çekecek ve Lehistan içişlerine müdahale etmeyecektir. Ayrıca herhangi bir bahaneyle Polonya topraklarına birlik göndermeyecek ve elini Polonya'dan tamamen çekecektir (KOŁODZIEJCZYK 191).

Askeri örgütlenmedeki anarşik yapı siyasi yapıda da yansımaları bulmuştur. Her iki örgütlenme de çok başlı bir yapıya sahiptir. *Magnatlar* merkezden tamamen bağımsız bir biçimde kendi iç ve hatta dış siyasetlerini belirleyebilir ve bunu yürütebilir konumdadır.

Polonya yönetim sisteminin kaotik yapısı ile ilgili Ahmed Resmi Efendi'nin tespitleri oldukça yerindedir. 1763 yılında Berlin'e giderken Polonya'ya uğrayan¹⁴ Resmi Efendi Polonya yönetim şeklini şu şekilde tarif eder:

Bu cumhuriyette her bölgenin her şehrin kendi yönetimi bulunuyordu, ne birbirleriyle ilgilenmekte ne de krallara itaat etmekteydiler. Toplumsal ve idari bakımdan böyle bir kargaşa içinde olduğu halde, müreffeh ve gittikçe zenginleşen bir ülkeydi burası. Komşu ülkelerin hepsi de bu ülkeden faydalanmak için bir yol bulmaya bakıyordu, ama iki yüz yıldır birbirlerini bu işgalden alıkoymuşlardı. Bu sayede Lehler kendi ülkelerinde huzur içinde yaşamaktaydılar ve her bölge ayrı bir devlete ittifak ederek kendini koruma altına almıştı (AKSAN 82).

Ahmed Resmi Efendi'nin de isabetli bir biçimde ifade etmiş olduğu gibi, dönemin Polonyası cumhuriyet ile yönetilmekteydi. Cumhuriyet (*Rzeczpospolita*) kelimesi batılı araştırmacıların cumhuriyetçi söylemlerinde yer verdikleri, özgürlük, eşitlik, erdem gibi cumhuriyetin temel öğelerinden yola çıkılarak ortaya konmuş bir kavram değildir (GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ 36). Polonya dilinde, Latince *res publica*'nın iki formu mevcuttur, ilki *republika*, diğeri ise *rzeczpospolita*. *Rzeczpospolita* kelimesi Polonya-Litvanya devletinin resmi adı olarak kullanılırken *republika* kelimesi cumhuriyet yasalarıyla yönetilen devletler için kullanılan genel bir kavramdır. *Rzeczpospolita* kelimesinin kapsamı oldukça geniştir, sadece devleti ifade etmek için değil, tüm vatandaşları olduğu gibi, soyluların tamamını, ayrıca nadiren de olsa burada

¹⁴ Belli başlı Osmanlı kroniklerinden, Polonya ile bağlantılı bölümleri iki cilt halinde yayınlayan Józef Julian Şekowski (1800-1858), eserinde hem Türkler hem de Türk kültürü ile ilgili özet bilgiler verir, kimi zaman da yorum yapar. Vasıf Tarihi'nden aktardığı Ahmed Resmi Efendi'nin Polonya seyahatine çalışmasının ikinci cildinde yer verir. Yazarın, Ahmed Resmi'nin seyahat izlenimleri hakkındaki yorumları, dönemin Türk algısı konusunda önemli ipuçları içerir. Şekowski, Resmi Efendi'nin yorumları bir batılı tarafından okunduğunda, batılılar için son derece sıradan olan şeylerin, ne denli farklı algılandığının görüleceğini ve bundan dolayı Türkleri medeniyetten mahrum olarak niteleyebileceği üzerinde durur. Oysa Şekowski'ye göre her iki medeniyet de birbirinden tümüyle farklı fakat aynı derecede iyi olabilir. Ona göre asıl birbirine yabancı olan Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar değil, Doğu ve Batıdır ve bu ikisini birbirinden ayıran şey ise inanç, hukuk, gelenek ve alışkanlıklardır (ŞEKOWSKI 1824).

yaşayan tüm halkı ifade etmek için de kullanılırdı (GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ 38). Özellikle XVIII. yüzyıl itibariyle 'devlet' ve 'toplum' arasındaki ayırım kaybolmuş ve bu iki kavram girift bir hal almıştı. Bu iç içe geçiş hali, iki kavram arasındaki ayrımı tamamen dışarıda bırakan bir bakış açısının neticesidir. Bu, kendilerini devletle bir tutan soyluların vizyonudur. Polonyalı soylular açısından bakıldığında, cumhuriyetteki halkın kendi kendini yönetmesine dayalı anlayış tam anlamıyla karşılığını bulmuştur. Halk, soylulardan oluştuğuna göre ve soylular devleti yönettiğine göre onlar açısından bir çelişki söz konusu değildir.

Aydınlanma Çağı Polonyasında, dönemin Avrupası'nda hiçbir ülkede olmayan yoğunlukta bir soylu nüfusu vardı. Polonya'da toplam nüfusun yüzde onu, seçme hakkı olan soylulardan oluşuyordu. Bu soylular politikada olduğu gibi millî kültür hayatı ve sosyal hayatta da etkin rol oynarlar. Polonyalı soylular on beşinci yüzyıldan başlamak üzere yalnızca kendilerini kapsayan demokratik bir sistem kurdular. Daha on dördüncü yüzyılda hükümdarın yetkilerinin Tanrı'dan geldiği düşüncesini reddettiler ve bunun yerini hükümdarın gücünün soylulardan yani halktan geldiği fikri aldı. *Sarmatizmin* ortaya çıkışıyla, yine Ortaçağ anlayışıyla bağdaşır şekilde ancak bu kez yön değiştirerek, yönetim yetkisinin Tanrı'dan gelmesi anlayışı, soylulara yöneltilerek, soyluların idare yetkisinin Tanrı'dan geldiği anlayışı hakim olmaya başladı.

Avrupa'daki çoğu devlet gibi Polonya da feodal bir geçmişe sahipti. Ancak diğer Avrupa devletlerinde feodal monarşi, mutlak monarşi yönünde bir evrim geçirirken, Polonya'da "soylu cumhuriyeti" olarak adlandırılan yönetim şeklinin daha da sağlamlaşması şeklinde bir değişim göstermişti (BARDACH, Cześć pierwsza-zagadnienia wstępne oraz rozdziały I-VI 177).

Polonya topraklarındaki en eski devlet örgütlenmesi, VIII. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve X. yüzyıla dek devam etmiştir. Kabile devletleri olarak varlık göstermiş olan bu devletlerin yapısı hakkındaki bilgiler oldukça yüzeyseldir. Polonya devleti X. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıktığında politik yapısı patrimonyal monarşidir. Yönetici, ekonomik ve politik tüm gücü elinde bulundurur ve devlet toprakları onun kendi malı olarak kabul edilir. XIV.

yüzyıldaki “bölgeselleşme”¹⁵ (*rozbiecie dzielnicowe/ feudal fragmentation*) neticesinde Polonya Krallığı'na dönüşür, yeni yönetim biçimi ise *monarchia stanowa'dır*¹⁶. Bu yönetim biçiminde devlet ve onu yöneten birbirinden ayrılmıştır. Soylular ve ruhaniler az sayıda da olsa kentsoylular yönetime katılma hakkı elde etmiştir. Bu, sınıfa dayalı monarşi biçimi hukukta da çoklu bir yapıyı beraberinde getirir, belli sınıflar ve etnik gruplar (Yahudi ve Ermeniler) için farklı yasalar mevcuttur (BARDACH, *Część pierwsza-zagadnienia wstępne oraz rozdziały I-VI* 13).

Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Polonya'da bir sonraki adım mutlakiyet olmamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve XVI. yüzyıldaki yönetim şekli, iktidarın tamamen soylu sınıfın eline geçtiği bir yönetim şeklidir. XVII. yüzyıldan sonra ise yönetim bir üst sınıf olan *magnatlar'ın* eline geçer. Bu, *soylu cumhuriyeti* dönemidir, çöküş döneminde ise *magnat oligarşisine* dönüşecektir (BARDACH, *Część pierwsza-zagadnienia wstępne oraz rozdziały I-VI* 14). Polonya'da *soylu demokrasisi* olarak adlandırılan yönetim sisteminin başlangıç tarihi 1454¹⁷ olarak kabul edilir. Soylu demokrasinin ilk dönemleri orta soyluların (*średnia szlachta*) siyasi faaliyetlerinin artış gösterdiği bir dönemdir. Orta soylular, başlangıçta *magnatlar* aleyhine kralla işbirliği yapmak suretiyle

¹⁵ Feodal sistemde, lord, dük gibi üst düzey soyluların, idaresini üstlendikleri bölgelerde otonomilerini kazanması durumudur. Polonya'da kral Bolesław Krzywousty (hd. 1107-1138)'nin vasiyetiyle onun 1138'deki ölümünden sonra gerçekleşen bu durum neticesinde merkezi yapı zayıflamaya başlamıştı. 1320 yılında kral Władysław Łokietek zamanında ise ülke tekrar birleşti. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozbiecie-dzielnicowe;3969193.html> Erişim tarihi: 07.01.2015

¹⁶ *Monarchia stanowa*: Feodal sistemde iki tür monarşi vardır; patrimonyal ve *stanowa*. Patrimonyal monarşide monarkın yetkilerinin soylular, ruhbanlar ya da kentsoylular tarafından sınırlandırılmasıyla ortaya çıkan siyasal sistem *monarchia stanowa* olarak adlandırılır. Bu sistemde sınıflar, ileride parlamentoyu oluşturacak temsilcileri aracılığıyla yönetime katılırlar. Avrupa devletlerinin çoğunda monark, zamanla bu sınıflar karşısında güç kazanarak kendi iktidarını tahkim etmiş ve zamanla yönetim sistemi mutlak monarşiye dönüşmüştü. Ancak Polonya'nın da içinde olduğu bazı ülkelerde ise parlamento, kral karşısında güç kazanmıştı. Polonya tarihinde X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kral Władysław Łokietek'in ülke bütünlüğünü sağladığı 1320 yılına kadarki süreç patrimonyal monarşi dönemi olarak kabul edilir. 1320'den Soylu Cumhuriyeti'nin başlangıç tarihi olan 1454'e kadarki dönem ise *monarchia stanowa* dönemi olarak adlandırılır (BARDACH 1993, 14).

¹⁷ Bu tarih, *sejmik* adı verilen yerel meclislerin, *Nieszawa Yasası* ile devlet meselelerinde söz sahibi olmaya hak kazandıkları tarihtir. Artık kral soyluların onayı olmaksızın yeni bir yasa çıkaramayacaktır.

güç kazanmaya çalışırken daha sonra krala karşı *magnatlarla* işbirliği içine girerler (BARDACH, Cześć pierwsza-zagadnienia wstępne oraz rozdziały I-VI 177). XVII. yüzyıldan itibaren orta soyluların *magnatlarla* işbirliği daha fazla ön plana çıkar. *Magnatların absolutum dominium* tehdidini¹⁸ öne sürerek kralın yetkilerini sınırlandırma mücadelesine orta soylular da dahil olur. Bu mücadelede, ellerindeki en güçlü silah *liberum veto*'dur. *Sejm* olarak adlandırılan meclis oturumlarında *liberum veto* ilkesi geçerlidir; soylulardan biri herhangi bir kararı veto ettiği takdirde, meclis dağılır ve oturumlarda alınan tüm kararlar geçersiz sayılır. *Sejm* iki yılda bir altı haftalığına toplanması sebebiyle *Sejm'in* dağılması durumunda, herhangi bir karar alabilmek için iki yıl beklemek gerekecektir.

Devletin iki kamaralı parlamentosu (*Sejm*) üç tabakadan oluşur: kral, senato ve şövalyeler. *Sejmik*¹⁹ olarak adlandırılan yerel meclislerin görevi *Sejm'e* gönderilecek temsilcileri (*poseł*) seçmek ve talimatnamelerini (*instrukcja*) oluşturmaktır. Temsilciler kamarası şövalye sınıfından (*stan rycerski*) oluşur. Olağan hallerde, iki yılda bir altı haftalığına toplanan *Sejm'de* oybirliği ilkesi geçerlidir (BUTTERWICK 695). Aristo terminolojisiyle bu sistem *monarchia mixta* olarak tanımlanır. On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Polonya, dramatik bir biçimde süregelen bir düşüşe geçer. Kralla soylular arasındaki güvensizlik, her tür yeniliğin zarar verici olduğu inancı ve oybirliği ilkesi uzlaşmanın önünü keser. Dolayısıyla Polonya artık uzun süren savaşlara kendi kaynaklarıyla cevap veremez ve iç çatışmaları idare edemez hale gelir. 1720 itibarıyla artık kendini savunacak durumda da değildir. Komşuları, özellikle de Rusya Polonya iç politikasına müdahale etmeye başlar. Ülkenin mevcudiyeti, diğer güçlerin ilişkilerine bağlıdır. 1764'te S. A. Poniatowski'nin kral olarak seçilmesinin ardından Polonya artık fiilen Rus himayesindedir. Bağımsızlığa

¹⁸ *Magnatlar* arasında, kralın mutlakiyete meyilli olduğu anlayışı hakimdir.

¹⁹ *Sejmik*: Soylu sınıfının yerel meclisidir. Fonksiyonlarına göre çeşitli şekillerde adlandırılırlar. *Sejmiki przedsejmowe*: *Sejm'e* gönderilecek temsilcilerin seçildiği ve temsilcilerinin talimatnamelerinin tespit edildiği *sejmiktir*. *Sejmiki relacyjne*: *Sejm* oturumunda görüşülen konularla ilgili raporların sunulduğu *sejmiktir*. *Sejmiki elekcyjne*: *Sąd ziemski* olarak adlandırılan yerel mahkemelerde görev alacak kişilerin seçildiği *sejmiktir*. *Sejmiki deputackie*: Kraliyet ve Litvanya Mahkemelerine gönderilecek temsilcilerin seçildiği *sejmiktir* (BARDACH 218).

yönelik çabalar ise ülkenin Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından parçalanmasına zemin hazırlamaktan öteye geçmez. Yürütme organının başı ve devletin temsilcisi olan kralın fiili olarak devleti idare etme yetkisi yoktur. Kral, tek başına ne savaş ilan edebilir ne de bir ittifak anlaşması imzalayabilirdi. Tüm bu kararlar, meclis onayından geçmek zorundaydı. İki yılda bir, voyvodalıklarda toplanan *sejmik'lerde*, *Sejm'e* gönderilmek üzere vekiller seçiliyor ve bu vekillere mecliste görüşülecek konularla ilgili talimatname veriliyordu. 64 voyvodalığın hepsinin talimatnamesi doğal olarak birbiriyle aynı olmuyordu ve *Sejm'de* oybirliği ilkesi esas olduğundan, oturumlarda bir karar alınamıyordu. Karar alamamanın ötesinde tek bir veto, zor da olsa alınan tüm kararların iptaline yol açıyordu. Sakson Hanedanı döneminde sadece bir tane meclis oturumunun sonuca ulaşması bunun sonucudur.

Dönemin aydınları, devletin işleyişini tıkayan *liberum veto* ilkesini kaldırmak veya düzenlemek yönünde çeşitli reform önerileri sunarlar. *Libertum veto* ilkesi yüzünden XVIII. yüzyılda toplanan meclislerin neredeyse tamamı, bir karar alamadan dağılmak zorunda kalmıştı. Stanisław August Poniatowski, kendi iktidarı döneminde, bu ilkeyi ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. Zira *libertum veto*, Poniatowski'nin gerçekleştirmeyi planladığı reformların önündeki en büyük engeldi. Leh soylularına göre, her kral, doğası gereği, kendi iktidarını güçlendirmek ister, bunu da ancak soyluların demokrasisini kısıtlayarak yapabilir. Doğal olarak mutlakiyete meyilli olan kral, *absolutum dominium* (mutlak hâkimiyet) hedefine ulaşmak için tüm araçlarını kullanır. Kral, özellikle atama yetkisini kullanarak vekillerin büyük kısmını satın alabilir; soyluların, özgürlüklerini muhafaza edebilmeleri için, tek bir kişi bile olsa, veto eden vekile saygı duyması gerekir, çünkü belki de o tek kişi satın alınmamıştır ve özgürlüğün yegâne savunucusu olarak kalmıştır. İşte *libertum veto'nun* özgürlükle eşdeğer tutulması bundan kaynaklanır (ZIELIŃSKA, *Ostatnie Lata Pierwszej Rzeczypospolitej* 5). *Taht makamı ve özgürlükler arasındaki çatışma (inter maiestatem ac libertatem)* olarak adlandırılan durumun kökeni buna dayanır.

Zengin fakir ayrımı olmaksızın tüm soylular eşit hakka sahipti ve içlerinden herhangi biri kral olarak seçilebilirdi ²⁰. Soyluların bu eşitlikçi ideolojisi *magnatların* elinde isteklerini gerçekleştirmek için çok önemli bir araç niteliğindedir. Bunun yolu ise *klientelizmdi*.

Klientelizm ya da *siyasi patronaj* sistemi zenginlik ya da güç olarak birbirine denk olmayan kişiler arasındaki, herhangi bir resmi dayanak olmaksızın kurulmuş olan bir çeşit anlaşmaya dayanır. Bu ilişkide güçlü olan, kaynağa sahip olan taraf yani *patron*, zayıf olana yani *klient'e* koruma sağlarken bunun karşılığında ondan çeşitli hizmetler talep etme hakkına sahiptir. *Klient* kelimesinin kökeni Latince *cliens* kelimesine dayanır. *Cliens* Antik Roma'da, özgür bir vatandaşın, kendi iradesiyle, yiyecek, para veya mahkemede destek şeklinde koruma sağlaması maksadıyla başka birinin (*patronus*) himayesi altına giren insana verilen addır. Roma'da *klientela* hukukta da yeri olan bir kavramdır, *klient* ve *patron* mahkemede birbirlerinin aleyhine tanıklıkta bulunamazlar. Bu konum aynı zamanda babadan oğula geçen bir konumdur. (MAÇZAK)

Polonya siyasal yapılanmasının, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başı itibariyle gittikçe adem-i merkezîyetçi bir yapıya bürünmesi, ülkenin siyasal yaşamında partilerin/fraksiyonların ve bununla bağlantılı olarak da *klientel* yapının önem kazanmasını beraberinde getirmişti. Merkezi yapının zayıflamasının yol açtığı bir diğer sonuç da *sejmiklerin* güç kazanması olmuştu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, daha önce var olmayan yeni bir *sejmik* ortaya çıktı: *sejmik gospodarczy* (malî *sejmik*). Burada *sejmik* idaresi altında olan bölgeden alınacak vergiler tespit ediliyordu. Ayrıca voyvodalık hazinesinden elde edilen gelire kendi özel ordularını da kurmuşlardı. *Magnatlar*, kendi *klientel* ağlarında yer alan, *nieposesjonaci* olarak adlandırılan mülksüz soylular sayesinde, bu *sejmiklerde* istedikleri yönde karar çıkarabiliyorlardı. 1717 Anayasası ile hazine ilgili yetkileri kısmen, ordu ile ilgili yetkileri de tümüyle ortadan kaldırıldı. 1791 yılında ise, *magnatların* kontrolünde olmaları sebebiyle

²⁰ Bu sebeple diğer Avrupa devletlerindeki durumdan farklı olarak Polonya'da *kont*, *dük* gibi asalet mertebesi belirten unvanlara pek rastlanmaz.

mülksüz soyluların *sejmiklerden* çıkarılması kararı alındı. (BARDACH, Wydawnictwo Naukowe PWN).

Partileri ya da diğer bir deyişle tarafları bir araya getiren ortak çıkarlardır. Bu çıkarların temelinde ise dış politika yatar. Polonya'daki partiler çoğunlukla, mevcut sistemin yol açtığı bir durum neticesinde, dışarıdan, Rusya, Prusya, Avusturya, Fransa gibi devletlerden destek alırlar. Partiler, destek aldıkları devlete göre kamplaşır. Bu durumun resmi bir altyapısı olmaması sebebiyle, partilerin kendilerine destek veren devlet lehine bir politika izleyecekleri anlamına gelmez ama izlemeyecekleri anlamına da gelmez.

Stanisław August Poniatowski XVIII. yüzyılın başından beri *de facto* Rusya'nın hamiliğinde olan bir devletin başına, doğal olarak Rusya'nın onayı ve desteğiyle gelmişti. Tahta çıkmadan önce hazırlamış olduğu reform projesini Rusya'nın desteğiyle hayata geçirebileceği inancındaydı ancak daha ilk günlerinde bu inancı sarsılmıştı. Buna rağmen, iktidarının sonuna dek çeşitli yollarla projesini gerçekleştirmeye gayret etti. Projesini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engel Rusya'nın yanı sıra iç politik kampların muhalefeti idi. Sistemin ademi merkeziyetçi yapısı dolayısıyla kralın yetkilerinin son derece sınırlı olması Poniatowski'yi hem içeride hem de dışarıda mücadele etmek zorunda bırakmıştı.

Not: Poniatowski, August adını kral olduktan sonra almıştır. Bu sebeple çalışmada Poniatowski'nin kral olmadan önceki dönemlerdeki adı Stanisław Antoni Poniatowski olarak kullanılmıştır. Kralın babasının adı da Stanisław olması sebebiyle bir karışıklığa yol açmamak için, çalışmada babası yalnızca Stanisław Poniatowski olarak kullanılırken kral Poniatowski Stanisław August ya da kral olmadan önceki dönem içinse Stanisław Antoni Poniatowski olarak kullanılmıştır.

1. BÖLÜM: POLONYA'DA REFORM DÜŞÜNÇESİ

Aydınlanmanın ne olduğu konusunda çok çeşitli fikirler ve yorumlar vardır. Aydınlanmanın ne olduğu sorusuna Immanuel Kant şöyle cevap verir: "Aydınlanma, insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmama durumundan çıkmasıdır." Kant'a göre insanın bu ergin olmama durumundan çıkamayışının nedeni, aklının yetersizliğinden değil, aklını kullanacak kararlılık ve cesareti gösterememesindedir. Kant'ın *Sapere aude* (aklını kullanma cesaretini göster) sözü Aydınlanma Çağı'nın mottosu haline gelmiştir²¹.

Aydınlanmanın gerçek hayatta da yansımaları bulmuş bir fikirler bütünü olarak ele alınabilir. Ancak yine de Aydınlanmayı yalnızca bir fikirler bütünü olarak ele almak, bu çalışma kapsamında uygun bir yaklaşım olmayacaktır. Zira bu tarz bir yaklaşım, bu düşünce akımının topluma ve yönetim sistemlerine yansımalarını göz ardı etmek anlamına gelir. Dolayısıyla Aydınlanmayı, toplumun düşünceleri, düşüncelerin de toplumu şekillendirdiği gerçeği çerçevesinden ele almak gerekir. Toplum, özellikle bu çağda entelektüel açıdan ve yönetim alanında varlığını daha yoğun bir şekilde hissettirmeye başlar. Yayın endüstrisindeki büyük gelişimin de bunda etkisi büyüktür²². Artık fikirler, eskisine kıyasla çok daha hızla yayılır hale gelir. Önceden, profesyoneller ve zenginlerin kontrolünde olan bilgi ve fikirler, daha geniş bir toplum tabakası tarafından üretilmeye ve gazeteler, dergiler, takvimler, vaazlar vb. yollarla yayılmaya başlanmıştır. Bu araçlardan, özellikle vaazlar, yeni fikirlerin propagandasını yapmak suretiyle düşüncelerin geniş halk kitlelerine yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Aydınlanma, sonra gelenin iyi olduğu anlayışına sahip ilerlemeci tarih anlayışının bir ürünü olan propagandist nitelikli bir harekettir. Birçok tarihe göre bu hareket, XVI ve XVII. yüzyıllardaki dini çatışmalara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşün doğruluğu tartışmalı da olsa, Aydınlanma

²¹ Poniatowski, Stanisław Konarski'ye *sapere auso* (aklını kullanma cesaretini gösteren kişiye) baskılı bir madalya vermişti.

²² Yayın endüstrisindeki gelişim, elbette tek başına fikirlerin yayılmasını sağlamaz. Ancak eğitimin büyük ölçüde Kilisede gerçekleştiriliyor olması dolayısıyla, ruhban sınıfının yeni fikirlerden haberdar olduğu düşünülebilir. Ruhban sınıfı da vaazlar yoluyla bu düşüncelerin okuma-yazma bilmeyen halka yayılmasına aracılık eder.

düşüncesinin dinle bağlantısı olduğu yadsınamaz bir geçektir. Aydınlanma da Karşı-Aydınlanma da Kilise içinde süregelen tartışmaların ürünüdür. Aydınlanmayı daha iyi anlamak ve tanımlayabilmek için bu düşünceye karşı olan görüşler de yani Karşı-Aydınlanma düşüncesi de incelenmelidir. Karşı-Aydınlanma, Aydınlanma düşüncesine bir tepki olmasının yanı sıra, Aydınlanma düşüncesinden bağımsız, kendi çizgisinde ilerleyenlerin de fikirlerini yansıtır. Buradan yola çıkarak Karşı-Aydınlanmanın çok daha geniş bir çevrede etkili olduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla her iki düşünce çizgisini birbirine zıt iki kamp olarak ele almaktansa, yaklaşımlarındaki farklılıklardan yola çıkarak bir Aydınlanma tanımı yapmak yerinde olacaktır.

İnsan bilgisinin kaynağı olarak Aydınlanma, bireysel akli ön plana çıkarırken, Karşı-Aydınlanma esini ve geleneklerle bağlantılı olarak toplumsal akli ön plana çıkarır. Karşı-Aydınlanmada bilgiye ulaşma Tanrı aracılığıyla gerçekleşirken, Aydınlanma düşüncesinde insan, kendi aklıyla bilgiye erişir. Aydınlanma için esas olan pratik bilgi iken Karşı-Aydınlanma için önemli olan kesin bilgidir.

Hayata uygulanabilen, insana, insanlığa faydalı olan pratik bilgi Aydınlanma düşüncesinde büyük önem taşır. İnsan merkezli bu yaklaşımda, dini inanç ve dini ahlakın yerini dünyevi etik anlayışı alır. İnsanın özünde iyi olduğu ve akli yoluyla kendi etik anlayışını doğru biçimde oluşturabileceği inancı hakimdir.

Aydınlanma düşüncesi, yine insan merkezli ve aklın ön planda olduğu Rönesans düşüncesinden oldukça farklıdır. Rönesans düşüncesinde, Aydınlanmanın aksine ilerleme nosyonu yoktur. Rönesans, geçmişin şimdiden daha iyi olduğu inancıyla geçmişin taklit edilmesinden yanayken, Aydınlanmada geçmişini bilmek önemli olmakla birlikte, geçmişten daha iyi bir şimdi yaratma kaygısı vardır. Dolayısıyla Aydınlanma, Rönesans ve Reformun bir yorumu olmanın yanı sıra onu aşma çabasıdır.

Özetle Aydınlanma, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış, insan merkezli, ilerlemeci, insan aklını ve mantığı ön plana çıkaran felsefi, kültürel ve entelektüel bir harekettir. Bu düşüncede insan akli ve kişiliğinin eğitim yoluyla iyileştirilebileceği, geliştirilebileceği inancı hakimdir.

Yayınlar, vaazlar, salonlar, masonik localar ve eğitim kurumları bu amaçlara ulaşmak için kullanılacak araçlardır.

Aydınlanma düşüncesi dinle olduğu kadar politikayla da sıkı sıkıya bağlantılıdır. XVIII. yüzyılda devlet dini karakterini korumaktadır. Bununla bağlantılı olarak, devletin dine yaklaşımı toplumu da etkilemektedir. Özellikle çok kültürlü yapıya sahip devletlerde, devlet politikasında dini hoşgörü temelli bir politika izlenmesi, ayaklanmaların önünün kesilmesi anlamında şarttır. Bunun yanı sıra ticaretin, devlet ekonomisinde başat rol oynadığı devletlerde (örn. İskoçya, Hollanda) de dini hoşgörü temelli devlet politikasının hakim olduğu gözlenir.

Aydınlanma düşüncesi farklı toplumlarda, toplumların siyasi ve kültürel geçmişlerine ve yapılarına bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Polonya'da Aydınlanma düşüncesi diğer Batı Avrupa devletlerinden daha geç ve daha farklı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Avrupa'da Aydınlanma düşüncesi, feodalizmin yol açtığı toplumsal, siyasi ve entelektüel krizle mücadelenin neticesinde ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın birçok devleti mutlak monarşi ile yönetilmekteydi ve Aydınlanma düşüncesi bu anakronik yapıya savaş açmış durumdaydı. Polonya'da ise mutlak monarşi yoktu, buradaki kriz Sarmatizmden kaynaklanıyordu. Bu dönemde soylu cumhuriyeti ve parlamenter yapı büyük ölçüde deformasyona uğramıştı. Batıda Aydınlanma düşüncesi çerçevesinde özgürlük mücadelesi verilirken Polonya'da özgürlüğün kötüye kullanımı engellenmeye ve yeni bir özgürlük anlayışı yaratılmaya çalışılıyordu. Eşitlik sorunu Polonya'da özgürlükten daha önce geliyordu. Sadece soyluları kapsayan özgürlük ve eşitliğin diğer sınıfları da kapsamaya yönünde çaba harcanıyordu.

Batı Avrupa güçler ayrımını (yasama, yürütme, yargı) gerçekleştirmeye çalışırken bu Polonya'da soylu parlamentarizmi ile zaten hayata geçirilmiş durumdaydı. Yapılması gereken bu yapıdaki deformasyonu ortadan kaldırarak yeni bir şekil vermektir. Batıda merkeziyetçi yapı sınırlandırılmaya çalışılırken, Polonya'da soyluların yol açtığı anarşinin önünü kesmek amacıyla merkezi yapının güçlendirilmesi yönünde çaba harcanıyordu.

Aydınlanma düşüncesinin devlet eliyle, kamusal alanda görünür hale gelmesini sağlayan yönetim şekli Aydınlıkçı Mutlakiyet olarak adlandırılır. Aydınlıkçı Mutlakiyet, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında birçok Avrupa ülkesinin iç politikasında etkili olmuş bir teoridir. Aydınlanma düşüncesinin siyaset felsefesi, Aydınlıkçı yöneticiler ve danışmanları aracılığıyla, reformlar silsilesi olarak hayata geçirilmişti. İdare, hukuk ve vergi sistemi merkezleştirilmiş, ticaret ve ekonomi teşvik edilmiş, serflik kurumunun ortadan kaldırılması pahasında da olsa tarım desteklenmiş, Kilise, devlet kontrolü altına alınmış, eğitimin yaygınlaştırılmasına çaba harcanmıştı (H. M. SCOTT, Introduction: The Problem of Enlightened Absolutism 1-2).

Alman tarih yazımında mutlakiyet, dini mutlakiyet (*Konfessionel*), klasik mutlakiyet ve aydınlıkçı mutlakiyet olmak üzere üç kategoride ele alınır. Aydınlıkçı mutlakiyet tarzı yönetim şekli, Aydınlanma anlayışının devlet eliyle, kamusal alanda görünür hale gelmesini sağlamıştır.

Aydınlıkçı mutlakiyet tarzı yönetim şekli her ne kadar Aydınlanma felsefesinden ilham almış olsa da, bu fikirleri fiiliyata geçirme durumu söz konusu olduğunda, Aydınlanma düşüncesi ile taban tabana zıt durumlar ortaya çıkmıştır. Polonya, Aydınlanma düşüncesinin uygulayıcıları olarak görünen devletlerin, bu düşünceye aykırı tavırlarından mustarıpti. Aydınlanmanın *barış* vurgusu, Polonya'nın paylaşımı söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirmiş ve Aydınlıkçı Mutlak olarak bilinen devletlerin işgaline maruz kalmıştı. Bunun yanı sıra Aydınlanma düşüncesinin temel nosyonlarından *dini hoşgörü* temelli politika vurgusu, Aydınlıkçı Mutlak Çariçe II. Katerina tarafından Polonya içişlerine müdahalede bir araç olarak kullanılmıştı. Kendi ülkesinde farklı inançtan olanlara yönetimde söz sahibi olma hakkı tanımayan Rusya ve Prusya, Polonya'dan, Ortodoks ve Protestanların da parlamentoda temsil edilmesinin önünün açılmasını talep etmekteydi.

Rusya ve Prusya'nın bu tavrını Aydınlanma düşüncesinin akli devlet çıkarını ön plana alan perspektifiyle açıklamak mümkündür. Birbirine rakip Büyük Güçler için güçlü ve büyük bir ordunun mevcudiyeti şarttır, bunun yolu ise idari ve mali reformlardır. Yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın Büyük Güçleri konumuna

gelen Rusya ve Prusya, bu konumlarını muhafaza etmek için, büyük ve güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Güçlü bir ordunun kurulması ise ancak güçlü bir ekonomi ile sağlanabilir. Güçlü bir ekonomik yapının inşa edilmesinin yolu ise tebaanın üretici hale gelmesidir. Bunun için de güvenli bir ortam sağlanması gerekir. Ortamın oluşturulması ve tebaanın eğitilmesi gerekir. Bu türden tedbirlerin siyasi bir programa dönüşümü “polis devleti” (*Polizeistaat*) düşüncesinde tecessüm eder.

Polis teşkilatı farklı toplumsal ve siyasi yapılarda farklı fonksiyonları olan bir kurumdur. Her şekilde devletle organik bağlara sahip olan bu teşkilatın askeri ya da sivil niteliğe sahip olması, doğrudan tebaayı “aydınlatarak” üretici hale gelmesini sağlayacak tedbirler bütünü siyasi hedef olarak görmesiyle alakalıdır. Bunun yanı sıra devletin yapısına bağlı olarak merkezi bir teşkilat olabildiği gibi, yerel güçlere bağlı bir yapı görünümünde de olabilir. Polis, kuruluş amacına göre idari bir organ işlevi görebileceği gibi, devletin ve vatandaşların güvenliğini sağlayacak bir teşkilat olarak da görev yapabilir (MAJER 129).

Mutlak monarşi çağı Fransasında polis teşkilatı düzen ve güvenliği koruma amaçlı kurulmuştu. Gücünü Tanrı’dan alan kral, tebaasının güvenliğini sağlama yükümlülüğünü polis teşkilatı aracılığıyla yerine getiriyordu. Merkantilistler, bu görevlere, ekonomik ve toplumsal hayatın gelişimini eklemek suretiyle teşkilatın görev alanını genişletirler (MAJER 135-136).

Polis devlet örgütlenmesi, güçlü devletin inşasında bir araç olarak kullanılmasının yanı sıra, aynı zamanda XVIII. yüzyılda şehirlerin büyümesi ve şehrin ihtiyaçlarının karşılanması gereğinin doğurduğu bir zorunluluktan²³. Artık eskisine nazaran daha büyük olan şehirlerde, düzen ve güvenliği sağlayacak bir yönetim ve kontrol aracının kurulması gereği doğmuştu (ROSTWOROWSKI, *Historia Powszechna Wiek XVIII* 105). Bu ihtiyaçla birlikte, kökleri Aristo ve Platon’a dayanan *politeia* kavramı tekrar gündeme geldi. Bu kelimenin Almanca karşılığı olan *Polizei*, XV. yüzyıldan itibaren Alman yasalarında, kamu düzenini

²³ Bkz: Louis-Sébastien Mercier, Paris Tablosu, çev: A. Altınel, İstanbul, İthaki, 2004, s.352-355

sağlanması, geliştirilmesi ve kurumsallaştırılmasına yönelik alınan önlemleri ifade etmek için kullanılıyordu (RAEFF).

Aydınlanma çağında, Yunan kültürü tekrar popüler olmaya başlamasıyla birlikte birçok alanda olduğu gibi idari ilişkin terimlerde de ağırlıklı olarak Yunan terminolojisi kullanılıyordu. Dil ve düşüncenin sürekli etkileşim içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Düşünceler dil ölçeğinde şekillenir, netleşir ve ifade edilir. Bu dönemde idari alandaki kavramlar, tanımlarda Aristo'nun etkisi yoğun bir biçimde kendini hissettirmektedir. Dönemin Avrupa ülkelerinin ve Polonya'nın yönetim biçiminde de Aristo terminolojisinden faydalanılmıştır.

Aristo yönetim şekillerini iki gruba ayırmıştır. İlk grupta monarşi, aristokrasi ve *politeia* (yasaya dayalı yönetim) yer alırken diğer grupta ise tiranlık, oligarşi ve demokrasi (cumhuriyet) yer alır. Aristo'ya göre ilk grup doğru diğer grup ise bozuk yönetim şeklidir. Bozuk yönetim şekilleri, doğru yönetim şekillerinin bozulmasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla tiranlık, monarşinin bozulmuş şekli iken oligarşi aristokrasinin ve demokrasi de *politeia'nın* bozulmuş şeklidir.

Monarşi, Cumhuriyet ve Demokrasi her üçü de ilk bakışta aynı düzlemde ele alınabilir gibi görülse de demokrasiyi, diğer iki kavramdan ayrı tutmak gerekir zira monarşi ve cumhuriyet birer yönetim şekli iken demokrasi çok çeşitli anlamları bünyesinde barındıran bir kavramdır. Kimi zaman yönetimin halka ait olduğu bir rejim fikrini ifade etmek için kullanılırken, kimi zaman da bu ideali hayata geçiren yönetim şekli anlamında kullanılır (GRODZISKI 326).

Dolayısıyla demokrasi, iktidarın kaynağının, halkın çoğunluğunun iradesine dayalı olduğu ve tüm vatandaşların yönetime katılma hakkının olduğu bir rejimdir (GRODZISKI 326). XVIII. yüzyıl Polonyasında halk demek soylular demektir, demokrasi de "soylu demokrasidir". Yasayı koyan da uygulayan da bu manada halkın kendisidir. Yönetme işini üstlenenin kim olduğuna göre yapılan sınıflamada demokrasi, doğrudan ve temsili olmak üzere ikiye ayrılır. Doğrudan demokraside halkın bizzat kendisi yönetme işini yerine getirirken, temsili demokraside halk, yönetme işini seçimler yoluyla seçtiği temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirir. Bu sınıflamaya göre yönetimi halkın bizzat kendisi

üstlenmiş olması sebebiyle Polonya'daki sistemin doğrudan demokrasi olduğu söylenebilir.

XIV. Louis zamanında, Paris'te 1667 yılında bir polis teşkilatı (*lieutenant de la Police*) kurulmuştu. Zamanla diğer şehirlerde de kurulmaya başlanmıştı. 1674 yılında, Paris'teki teşkilat *lieutenant général* adını almış, tüm şehirlerdeki teşkilatlar bu kuruma bağlanmıştı. Fransa'daki uygulamada polis teşkilatının görevi, güvenliğin yanında birçok alanı da kapsıyordu: ekonomi, yapılaşma, sosyal yardımlaşma, sağlık ve sansür (ROSTWOROWSKI, *Historia Powszechna Wiek XVIII* 105).

Benzer görevlere sahip polis teşkilatı, 1718'de Rusya'da, 1742'de Prusya'da ve 1751'de de Avusturya'da kurulmuştu (KNEMEYER 183).

XVIII. yüzyılda özellikle Polonya'ya komşu ülkelerde mutlakiyetçi bir eğilim göze çarparken, bu yüzyıl Polonya'ya anarşi getirmiştir. Bu devletlerin merkezi idari yapısı Ortaçağ kurumlarının yavaş yavaş iktidarını ve etkisini yitirmesiyle ortaya çıkmıştı. Merkezi yönetim ortak bir bünyede toplanmıştır. Alt birimlerin kontrolü ise bölgesel düzeyden ziyade, alanlarda uzmanlığın ön planda olduğu komisyon ve departmanlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Ekonomi, hazine, ordu, yargı ve "polis" ("polis" şehirlerde düzen, sağlık ve toplum huzurundan sorumlu birimdir) meselelerinden sorumlu çeşitli organlar ortaya çıkmıştır (ROSTWOROWSKI, *Koniec "Czasów Saskich"* 39).

Bu tarz bir yönetim anlayışı *kolegializm* olarak adlandırılır. *Kolegializm* (ortak yetkici) tipi mutlakiyeti Avusturya, Rusya, Prusya ve Saksonya'da da görmek mümkündür. Parlamentoda oyçokluğu ilkesinin geçerli olduğu, İngiliz kabine hükümeti sistemi Polonya'da ilgi uyandırmakla birlikte, Polonya şartlarına en yakın olan, parlamentarizm ve *kolegializmin* bir arada bulunduğu İsveç yönetim biçimidir (ROSTWOROWSKI, *Koniec "Czasów Saskich"* 39).

Reformist kanadın çabalarıyla, 1764 yılı Konvokasyon Meclisinde *kolegializm* tarzını destekleyecek reformların ilk adımları atılmış ve bu reformlarla birlikte polis örgütlenmesini kurmaya yönelik reformlar meclisten geçirilmiştir. *Familia'nın* ağırlığını koyduğu bu mecliste Ordu ve Hazine Komisyonlarının

kurulmasına karar verilmiş, İyi Düzen Komisyonu (*Komisje Boni Ordinis/Komisje Dobrego Porzadku*) kurulması kararı alınmıştır. İyi Düzen Komisyonu 1765 yılında kral Poniatowski tarafından Varşova için kurulmuştur. 1768 yılında toplanan mecliste, İyi Düzen Komisyonu'nun tüm kraliyet şehirlerinde kurulması kararı alınmıştır. 1775-1789 yılları arasındaki Daimi Konsey (Rada Nieustajaca) zamanında kraliyet şehirlerinin yanı sıra Litvanya Grand Düklüğü'ndeki birçok şehirde de bu komisyon kurulmuştur. Kurulan bu komisyonlar, 1776 yılında, Daimi Konsey bünyesinde hayata geçirilen Polis Departmanına bağlanmıştır.

Polonya yönetim sistemi ve demokrasisi üzerine önemli yorumlar yapan J. J. Rousseau'nun bu konudaki görüşleri özel olarak ele alınmayı hak etmektedir. Rousseau'nun demokrasi anlayışı doğrudan demokrasi tanımına daha yakındır. Düşünürün tariflediği demokratik yönetim şeklinde, halkın tümü ya da büyük bir kısmı yönetim işini üstlenir "öyle ki yönetici yurttaşların sayısı, sıradan yurttaşlardan fazladır". Yasama yetkisini elinde bulunduran yurttaşların aynı zamanda bu yasaların uygulayıcısı olması durumu ise halkın tümünün "dikkatini genel işlerden çevirip özel konular üzerinde toplar". Bunun sonucu ise özel iradeler uğruna, kamu çıkarının feda edilmesidir. Egemen olanın yönetmeye kalkışmasıyla "düzenin yerini karışıklık alır, güç ile irade birlikte yürümez olur ve çözülen devlet ya zorbalığa kayar" ya da Polonya'da olduğu gibi "anarşiye" (AĞAOĞULLARI 145).

Toplum Sözleşmesi'nde Rousseau demokrasiyi üç yönetim şekli arasında anar: aristokrasi, monarşi, demokrasi. Bu ayrımı yönetime katılan üyelerin sayısına göre yapar. Demokratik yönetimde, egemenlik tüm halkta ya da halkın büyük kısmının elinde bulunur. Dolayısıyla yönetici vatandaşlar, diğer vatandaşlardan sayıca fazladır. Rousseau, egemenliğin azınlığın elinde olduğu, yani vatandaş sayısının yönetici sayısından çok olduğu yönetim sistemini aristokrasi olarak adlandırır. Monarşi ise egemenliğin tek bir yöneticinin elinde olduğu sistemdir. Demokrasi küçük devletlere uygun bir yönetim şekli iken, aristokrasi orta devletlere, monarşi ise büyük devletlere elverişli yönetim şeklidir (ROUSSEAU, *Toplum Sözleşmesi* 77-78).

Rousseau'nun Aydınlanma düşüncesi temelinden yeniden ele alarak yorumladığı bu kavramlar ve terimler Polonya reform düşüncesinde de yer alır. Örneğin, Polonya Aydınlanmasının önde gelen düşünürlerinden Stanisław Staszic'in (1755-1826)²⁴ tanımına göre cumhuriyet, toplumun tüm üyelerinin eşit ve özgür olduğu ve çoğunluğun kararı uyarınca kendi yasalarını kendilerinin oluşturduğu bir sistemdir. (STASZIC 49-50). Staszic, Polonya'yı, monarşik bir hükümete sahip olması sebebiyle, eksik bir cumhuriyet olarak görür.

Polonyalılar arasında yaygın olan kaniya göre Polonya üç klasik ögenin sentezinden oluşmaktaydı. Bunlar kral tarafından temsil edilen *monarşi*, senato tarafından temsil edilen *aristokrasi* ve temsilciler kamarasında yer alan şövalye sınıfı tarafından temsil edilen *demokrasi*di (ROSTWOROWSKI, Stanisław Leszczyński - republikanin pacyfista 274).

XVIII. yüzyıl başındaki taht mücadelesinde adından sıkça söz edilen kral ve reformist Stanisław Leszczyński Aristo terminolojisi çerçevesinde Avrupa'yı, iki gruba ayırmıştı. Monarşik olarak adlandırdığı ilk grup Fransa, İspanya, Portekiz, Napoli, Sardinya, Danimarka, Prusya ve Rusya'dan oluşuyordu. Cumhuriyetçi yapıya sahip devletler ise İngiltere, Hollanda, İsveç, Polonya, Venedik, İsveç kantonları ve Cenova'ydı (LESZCZYŃSKI 657). Leszczyński monarşik devletlerin saldırgan ve işgalci, cumhuriyetle yönetilen devletlerin ise barışçı olduğu görüşündedir. İdeali, tüm Avrupa'nın barış içinde olmasını sağlamaktır. Barışçı yapılarından dolayı cumhuriyetler, monarşilerin saldırısına maruz kalabilirdi. Bunun önünü kesmek için Leszczyński bu devletlerin birlik olmaları gerektiğini öne sürer. Monarşik Fransa'nın bu birliğe önderlik etmesiyle tüm Avrupa'da dengenin sağlanacağı barış ortamının oluşacağı inancındadır. Leszczyński, ülkenin siyasi haritadaki konumunu göz önünde bulundurarak, monarşik, dolayısıyla saldırgan bir yönetime sahip olmadığı müddetçe, Polonya'nın Rusya tarafından bir tehdide maruz kalmayacağı görüşünü savunur. Ona göre, devletin cumhuriyetçi yapısını koruduğu sürece, Polonya Rusya tarafından güçlü bir bariyer olarak kabul edilecektir (ROSTWOROWSKI,

²⁴ Aydınlanma Çağı Polonyasının politik yazarlarından. Reformist eserleriyle öne çıkan yazar, Polonya'nın parçalanmasının ardından kurulan Polonya Krallığı yönetiminde siyaset adamı olarak önemli görevler üstlenmiştir.

Stanisław Leszczyński - republikanin pacyfista 283). Ancak, Leszczyński'ye göre avantaj olarak görülen, Polonya'nın cumhuriyetçi yapısı devletin idaresinde tam kontrolün sağlanamamasına yol açmaktaydı.

XVIII. yüzyılda Avrupa'da devlet organizasyonu çeşitli şekillerde merkezileşirken Polonya yönetim sistemi gittikçe adem-i merkezi bir hale gelmektedir. *Sejm* işlemez hale gelmiş, merkezkaç kuvvetler kontrol edilemez olmuş, merkezin gerekli kontrolü sağlayamaması sebebiyle *sejmikler* önem kazanmaya başlamış ve bu da adem-i merkeziyetçi yapının daha da güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Avrupa devletlerini gözlemleme imkanı bulmuş olan bazı Polonyalı aydınlar ülke sorunlarına çözüm arayışı içine girmişlerdi. Reformistlerin genel yaklaşımı parlamentarizm ile *kolegializmi* birleştirmek yönündeydi ancak bunun için öncelikle meclis sisteminde köklü değişiklikler yapılması gerekiyordu (ROSTWOROWSKI, Koniec "Czasów Saskich" 39).

Bu değişiklikler kendisini öncelikle ordu ve devlet organizasyonunda gösterecekti. Nitekim XVIII. yüzyılın yükselen güçleri arasında sıkışmış olan Polonya ordudan ve iktidardan yoksundu. Buna mukabil Polonya'yı çevreleyen Rusya, Prusya ve Avusturya, askeri ve idari olarak dönemin büyük güçleri haline gelirken, Polonya tam tersine her iki alanda da en zayıf düştüğü döneme girmişti. Polonya aslında ekonomik olarak söz konusu devletlerden çok da farklı bir durumda değildir. Ne var ki yönetim şekli kaynaklanan sebeplerden dolayı, para yönetiminde başarısız bir tablo ortaya çıkmıştı. Reformistler, özellikle de Poniatowski merkezin, çeperlerde de kontrolü elinde tutmasını sağlayacağı düşünülen polis devlet yapısı ve *kolegializm* anlayışı çerçevesinde bir yönetim tarzı ile bu sorunun çözüleceği kanısındaydı. Bunu gerçekleştirmenin yolu önce meclisin işler hale gelmesini sağlamaktı.

Rejimin gerektiği gibi işlemesinin önündeki en büyük engel *liberum veto* yani soyluların meclis kararlarını veto hakkıydı. Veto hakkı, Polonya rejiminde aldığı şekil itibariyle, meclisin işleyişini felce uğratan bir haktır çünkü veto yoluyla, yalnızca veto edilen teklif değil, o oturumda alınan tüm kararlar geçersiz sayılmakta ve meclis feshedilmekteydi. *Sejm'in* iki yılda bir altı haftalık süre için toplandığı göz önünde bulundurulduğunda bu durumun sistemin işleyişinde bir

krize, hatta anarşiye yol açtığını söylemek abartılı olmayacaktır. Zira meclisten basit de olsa bir konuda karar çıkması için iki yıl beklemek gerekir ve herkesin hemfikir olduğu en önemli konuların, toplanacak bir başka mecliste karara bağlanmasının da garantisi yoktu. Bu keyfiyet, XVIII. yüzyılda, yarım asır boyunca meclisten herhangi bir karar çıkmamasına ve elbette kaosa yol açmıştır. *Szlachta'nın* veto hakkını kullanma özgürlüğü, özellikle XVIII. yüzyılda, sistemin bir çeşit oligarşik tiranlık haline gelmesine sebep olmuştur.

Szlachta devletle o denli özdeşleştirilmişti ki, soyluların özgürlüğü ile milletin bağımsızlığı kavramları iç içe geçmişti. Soyluların, özgürlüklerinin garantisi olarak gördükleri *liberum vetonun* kaldırılmasına izin vermeye hiç niyetleri yoktu. *Szlachta'nın* bu yoldaki destekçileri arasında Polonya'ya komşu devletler de bulunmaktaydı. Giriş bölümünde açıklandığı gibi, Rusya 1720'den itibaren, diğer devletlere imzaladığı bir dizi antlaşmada Polonya özgürlüklerinin ya da serbest seçimin muhafazası maddesinin yer almasına özen gösteriyordu. XVIII. yüzyıl Polonya tarihi uzmanlarından Konopczyński, Konarski'nin siyasi yazılarını derlediği eserin önsözünde, bu durumu biraz müstehzi bir ifadeyle şöyle dile getirir: "İşte bundan dolayı bizim toplumumuzda, yabancı bir devletin Polonya'nın düşüşüne izin vermeyeceği (ne de olsa Polonya ve özgürlük aynı şeydir), çünkü Polonya'nın gücünden korktukları inancı hakimdir" (KONARSKI 6).

Değişen Avrupa güçler dengesi ve Polonya'nın bu denge içindeki tampon devlet konumunu *szlachta* çok farklı algılamıştı. Bilindiği üzere, Polonya coğrafi olarak XVIII. yüzyılın büyük güçleri Rusya, Prusya ve Avusturya arasında yer almaktaydı. Bu ülkeler yüzyıl boyunca, devlet aygıtlarını güçlendirme ve geliştirme konusunda büyük ilerleme kat etmişlerdi. Polonya ise yüzölçümü olarak geniş arazilere sahip olmasına karşın devlet yönetimi ve askeri açıdan son derece zayıf bir ülke durumundaydı. Polonya'nın birbirine rakip devletler arasındaki bu konumu onu *tampon devlet* statüsüne sokmuştu.

Tanisha M. Fazal'ın öne sürdüğü teze göre, rakip her bir devlet, bir diğerinin tampon devlet üzerinde nüfuz elde etmek suretiyle kendisi karşısında stratejik avantaj sağlamasından endişe duyar. Tampon devletin varlığını idame ettirmesi,

set görevi görerek rakip devletler arasında savaş çıkması ihtimalini düşürdüğünden, rakipler açısından tercih edilen bir durum gibi görünür. Ancak rakip devletler, birbirlerinin tamponu işgal etme ve böylelikle stratejik üstünlük elde etme eğiliminde olduklarının farkındadır (FAZAL).

Polonya siyasetini yönlendiren soylular, ülkenin tampon devlet konumunun güvenli olduğu kanaatindeydi ve ilk bölünmeye kadar bunun rehaveti içindeydi. Aslında bu konuda yanılgıya düşmüş de değillerdi, zira Avusturya da Rusya da Prusya da Polonya'nın varlığını korumasından yanaydı. Polonya zayıf olduğu müddetçe varlığını sürdürmesinin onlar açısından bir sakıncası yoktu. Polonya'nın güçsüzlüğü demek, içinde bulunduğu anarşik sistemin muhafazası demekti. Polonya politikalarını da bu durumu merkeze koyarak şekillendiren her üç devlet de mevcut yapının korunması için Polonya'ya destek olmuş, daha doğru bir deyişle bu konuda baskı yapmışlardı.

Tampon devletin güvenli konumunu yitirmesinin nedenini Fazal, "rival's gains must be matched" (rakibin kazanımı eşitlenmeli) şeklinde açıklar. Dolayısıyla rakip devletlerden herhangi biri Polonya'nın bir parçasını işgal ettiğinde diğerleri de rövanşta gecikmez (FAZAL 336). Bölünmelere dek Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Polonya politikası, Polonya'nın zayıflığının devamını sağlayacak olan anarşik yapının muhafazası yönündeydi. İlk bölünmeden itibaren, teorinin "rakibin kazanımı eşitlenmeli" kısmı devreye girdi ve Polonya paylaşımının dengeli bir şekilde dağılımı sağlanmaya çalışıldı.

Polonya'nın paylaşılma sürecinde uluslararası ilişkiler ne kadar etkiliyse, çok başlılığın beraberinde getirdiği yönetim zaafı da en az o kadar etkilidir. Sayıları Polonya nüfusunun neredeyse %10'unu bulan soyluların, kendilerini kralla eşit gördüğü bir yapıda çoğunluk kararından söz etmek mümkün değildi, zira eşit durumda olanların birbirinin emri altında olması söz konusu olamazdı. XVII. yüzyıl Polonya demokrasi düşüncesinin temeli işte buna dayanıyordu (KONOPCZYŃSKI, Stanisław Konarski jako Reformator Polityczny 207). "Demokrasi" ve "altın özgürlük" gibi kulağa hoş gelen politik retorik ile realite arasında uçurum vardır. Şık bir ifadeyle "soylu demokrasisi" olarak adlandırılan yönetim tarzı ülkeyi anarşi ve kaosa sürükleyen etmenlerin başında geliyordu.

Soyluların sahip olduğu ayrıcalıklar onları özgürleştirirken devletin yönetilemez hale gelmesine yol açmıştı.

XVIII. yüzyılda soyluların çıkarının devlet çıkarının üstünde tutulduğu 'özgürlükçü' yapı, devlet organlarının bozulmasına ve işlemez hale gelmesine sebep olmuştu. Geçmiş birkaç yüzyıl boyunca ayrıcalıklar ve özgürlüklerle donatılan soylu toplumu, halinden memnundu, bu sebeple yabancı ve yeni olan her şeye karşı isteksiz ve muhafazakar bir tutum içindeydi. Soyluların "altın özgürlük"lerinin ön planda olduğu *Sarmat* ideolojisi Polonya ve Polonyalıları diğer Avrupa devlet ve milletlerinden ayıran temel niteliktir. Bu ideoloji özeleştirme mekanizmasını felce uğratarak Polonya'nın Avrupa düşün hayatından izole olmasına yol açmıştı (MICHALSKI, Z problematyki republikańskiego nurtu w polskiej reformatorskiej myśli politycznej XVIII wieku 327).

Polonya'nın bu özgürlükçü yapısı bir yandan krize sebep olurken bir açıdan da krizin atlantılmasına da imkan sağlayacak nitelikteydi. Söz konusu yapıda kral, gücünü tanrıdan değil, "soylu milleti"nden (*naród szlachecki*) alıyordu. Yönetimde bizzat söz sahibi olan bir sınıf olma bilinci ile soylular, toplumsal meseleler ile ilgili görüşlerini, hiçbir şeyden çekinmeden açıkça ifade edebiliyordu. Anarşik yapının, toplumun hayati çıkarlarına karşı tehditlerle mücadelede, etkin çözüm üretmeye izin vermediği, aksine bağımsızlığın yitirilmesine yol açtığı fark edildiği ölçüde, Polonya'da reforma yönelik tartışmalar güçlenmeye başlayacaktı.

Büyük Kuzey Savaşı Polonya'yı oldukça yıpratmıştı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan kültürel gerileme, siyasi kültürde de yansımaları bulmuş ve politik gelenekteki bu bozulma, özellikle soyluların vatandaşlık vazifelerini gerektiği gibi yerine getirememelerine yol açmıştı. Soylular arasında hakim olmaya başlayan *sarmat* zihniyeti Polonya'yı yavaş yavaş diğer Avrupa devletlerinden ayırmaya başlamış, ülke, batıdaki bilim, edebiyat ve felsefi gelişimlere yetişmek bir yana, bunları takip edemez hale gelmişti.

Diğer Avrupa ülkelerinde, devlet fonksiyonu ve araçları merkez ve yerel düzeyde geliştirilirken, Polonya'da devlet, fonksiyonunu yerine getiremez hale

gelmişti. Buna yol açan başlıca sebeplerden biri kralların yabancı oluşudur. Sakson Hanedanından olan krallar, Polonya'yı sahiplenememişlerdi. Öyle ki başkent olarak Varşova'yı değil hala Dresden'i görüyorlardı. Danışman ve memur kadrosu neredeyse tamamen Sakson ahalisindendi. Polonyalı bakanlar ise kendilerini, devlet görevini yerine getirmekle yükümlü görevliden ziyade, Bey gibi hissediyorlardı. Özellikle üst düzey görevliler, devletin değil, kendi politikalarını yürütme peşindeydi. Avrupa'daki diğer devletlerden farklı olarak Polonyalı seçkin sınıf, kamu, idari, diplomatik görevler için gerekli olan eğitim ve deneyimden de yoksundu.

XVIII. yüzyılın başlarında Polonya ordusunun durumu da çok farklı değildi. Zaten eğitimsiz ve disiplinsiz olan ordudaki asker sayısı 1717 *Sejm'i* ile 24 bin askerle sınırlandırılmıştı ancak mali yetersizlikler nedeniyle bu rakam bile fazla gelmiş ve bu rakamın da neredeyse yarısı istihdam edilmişti. Üstelik üst düzey askeri kadronun çoğu yabancı kökenliydi. Bunun sebeplerinden biri elbette II. August'un Almanları tercih etmesiydi ancak Polonyalılar zaten bu konuda hem istekli değildi hem de bu görevleri yerine getirecek altyapıya sahip değillerdi.

Uzun süren barış dönemi özellikle 1720'lerden sonra soyluların içe kapalı hale gelmesine ve merkezden uzak daha yerel bir çizgide seyretmesine yol açmıştı. Diğer Avrupa ülkelerinde kamu görevlileri, başkentte ya da kraliyet sarayı civarında toplanırken, Polonya'da taşrada bulunan çeşitli malikaneler bünyesinde toplanıyordu. Bu malikaneler ise birbirine rakip *magnatlara* bağlı *szlachta* tarafından idare ediliyordu. Rekabetin kökeninde, krallık tarafından dağıtılan *starostwo'ları*²⁵, bakanlık ve senatörlük makamlarını elde etme mücadelesi yatar. Tüm bunlar magnatların gücüne güç katan kazanımlardır. Bir diğer rekabet sebebi ise mahkemelerde etkili olma mücadelesidir, özellikle de Kraliyet Yüksek Mahkemesi ve Litvanya Yüksek Mahkemesi'nde. Buralarda görev alacak hakimler ise *sejmiklerde* (*sejmik deputacki*) seçilmekteydi. *Liberum veto* ile sürekli feshedilen *Sejm'in* ise artık bir önemi kalmamıştı zira *szlachta* zaten yeterince ayrıcalığa ve özgürlüğe sahipti, bundan sonra önemli olan ise

---

²⁵ *Starostwo: Starosta (capitaneus)* unvanlı bey tarafından idare edilen, kral tarafından bu kişiye kiralanmış olan kraliyet mülküdür.

mevcut durumunu korumaktan başka bir şey değildi. *Sejm'in* işlemez halde olması bu anlamda onların da lehine olan bir durumdu.

Devletin uluslararası konumundaki gerileme, soylular için daha az vergi yükü manasına geldiği gibi, ülkenin bu sayede savaşa girmemesi de avantaj olarak görülüyordu. Bunun beraberinde getirdiği ekonomik ve kültürel gerileme ise hissedilmiyordu. Mühim olan “altın özgürlüğün” korunmasıydı ve bu soyluların olduğu gibi dış güçlerin de desteklediği bir durumdu. Özellikle komşu devletler Polonya'nın güçsüzlüğünün sebebi olarak gördükleri bu özgürlükçü yapıyı desteklemekteydi. Soyluların çoğunluğu ise, bu devletlerin Polonya özgürlüklerini desteklemesini, kimseyi tehdit etmeyen bir devlet olarak Polonya'nın varlığını idame etmesine destek vermek olarak yorumluyorlardı. Diplomatik aygıtlara sahip olmamaları dolayısıyla, Avrupa siyasi konjonktürünü bilmemeleriyle bağlantılı olarak uluslararası meselelere karşı kayıtsızlardı ve ülkenin iç siyasetindeki mücadelelerinde bu devletlerden karşılıksız yardım beklentisi içindelerdi. Bu farkında olmama durumu Poniatowski döneminde o raddeye ulaşmıştı ki soylularda, sonunu düşünmeden, iyimserce risk alma durumu çok sık cereyan eder olmuştu. Ayrıcalıklı sınıfın büyük bir kısmında hakim olan bu halinden memnun vaziyet, elbette tümü için geçerli değildi. Aralarında, ülkenin içinde bulunduğu anarşik atmosferden rahatsız olan, buna çare bulmaya çalışanlar da vardı.

Polonya'nın iç ve dış politikada yaşadığı kriz devrin siyasi literatürünü de etkilemişti. Zira dönemin siyasi literatüründe temaların somutluğu dikkat çekicidir. Devlet ve toplum sorunları soyut düzeyde ya da antikiteden, ortaçağdan örneklerle ele almaz, ütopyadan oldukça uzak durulur. Bu siyasi literatürde mevcut kurumlar ve işleyişleri ile ilgili görüşler açıkça ortaya konur, çünkü bu Polonyalılar için bir tabu değildir (MICHALSKI, Z problematyki republikańskiego nurtu w polskiej reformatorskiej myśli politycznej XVIII wieku 328). Bu sebeptendir ki Gabriel Mably (*Du gouvernement et des lois en Pologne*, 1781) ve Jean Jacques Rousseau (*Considérations sur le gouvernement de Pologne*, 1782), kendi teorilerini Polonya somut gerçekliklerine uygulayabilmişlerdir (MICHALSKI, Z problematyki republikańskiego nurtu w

polskiej reformatorskiej myśli politycznej XVIII wieku 328). Polonyalıların, devletleri için tavsiye almak üzere başvurduğu iki Fransız'dan ilkinin eseri kafa karışıklığına yol açmaktan öteye gitmezken, Rousseau'nun eserinde Polonyalılar tarafından zaten bilinen gerçekler ifade edilmiştir. Bu sorunlar Fransız düşünürlerle eşzamanlı olarak Polonyalı aydınlar tarafından da tartışılmaktaydı. Ancak Polonya'da yürütölen bu tartışmalar, ölkedışından yapılan yorumların aksine felsefi değil daha çok somut bir düzlemde yürütölüyordu. Örneğın ölkedın somut sorunlarına çözüm önerileri üretmek üzere kaleme alınmış olan, Polonyalı aydın, Stanisław Konarski'nin "O Skutecznym Rad Sposobie" başlıklı eseri ise bu ikisinden farklı bir yerdedir. Konarski eserinde, çağdaş parlamentarizmin nasıl bir sistem olduğunu ortaya koyarken, bireylere sosyal ve siyasi hayattaki yerlerini göstermiş, gerçek bağımsızlığın, özgürlüğün ve eşitliğin ne olduğunu izah etmiştir (KONARSKI 31).

Kralın ve reformistlerin mevcut siyasi sistemi dönüştürmeye yönelik çabaları bir bağımsızlık mücadelesi olarak da okunabilir. Kralların seçimle tahta çıkıyor olması, ölkedın bağımsızlığını korumasını neredeyse imkansız kılıyordu. *Szlachta*, özellikle krallık seçimleri döneminde bilinçli ya da bilinçsiz şekilde dış güçlerin yardımına başvurur hale gelmişti. Bunu kendi menfaatleri ya da vatanın çıkarı için yapıyor olmaları sonucu değıştirmiyordu. Her iki durumda da devlet, dış müdahaleye açık hale geliyordu. ve toplu özgürlüğün, her şeyden önce kendi iradesini kullanabilme özgürlüğüne dayandığı, yabancı iradeden bağımsız hareket etmenin ancak bu şekilde gerçekleşebileceği, *szlachta* tarafından henüz anlaşılammıştı. Bağımsızlık içte inşa edilir ve dışarıdan korunur (KONOPCZYŃSKI, *Narodziny Nowoczesnej Idei Niepodległości w Polsce (1733-1775)* 174). Bu bağlamda *szlachta* kendi bireysel bencilliğini beslemek isterken, kendi toplu benliğini zayıflattı. Buna *szlachta'nın* varlığını tehdit eden güç olarak dış güçleri değil, kendi kralını görmesi de eklenince güçlü bir devletin inşasının önü kapanmış oldu. Devletin ve tabii *szlachta'nın* da dış güçlere karşı kendini savunmasını gerektiren bir durum ortaya çıktığında ise *szlachta*, ölkedın buna karşı direnecek bir güce sahip olmadığı gerçeği ile karşı karşıya kaldı. XVIII. yüzyıldan önce bu gerçeği yazan tek bir kişi vardı: Piotr Skarga. Skarga,

Polonyalıları, kendilerini bekleyen tehlike konusunda XVI. yüzyılda uyarmıştı. İçerideki ayrılığı fark eden düşmanların bunu kullanıp harekete geçecekleri ve bunun sonucunda da Polonyalıların, yalnızca kendi kanından olmayan ve kendilerinin seçmediği bir krala mahkum olmakla kalmayıp, aynı zamanda vatanlarını ve krallıklarını da kaybedecekleri konusunda ikazda bulunmuştu. Bu tarihten sonra Konarski'ye kadar *bağımsızlıktan* söz eden çıkmaz. Konarski bağımsızlığın hareket/icraat özgürlüğü olduğuna vurgu yaparak, sözde özgürlüklerden dolayı paralize olmuş sisteme gönderme yaparak, bağımsızlığın iktidarsızlıkla eş anlamlı olmaması gerektiğini ileri sürer. Bağımsızlık idealini, siyasi hayata taşıma yönünde ilk harekete geçenlerse Czartoryski'lerdir.

Konarski:

Stanisław Konarski 30 Eylül 1700'de, Polonya kırsalında küçük bir kasaba olan Żarczyce Duże'de dünyaya gelmişti. Orta düzeyde zenginliğe sahip olan ailesi, ülkenin önde gelen zengin aileleriyle ilişki içerisindeydi. Doğduğu yıl babası ve ondan kısa bir süre sonra da annesi vefat eden Konarski'nin bakımını dayısı üstlenmişti. Dayısı tarafından 1706 yılında Piotrkow'a eğitim almak üzere gönderilir. Burada Katolik cemaati olan Piaristler tarafından idare edilen bir okulda eğitim almaya başlayan Konarski, 1715 yılında beşeri bilimler ve felsefe alanında da eğitim alır. 1719 yılından itibaren öğretmenlik yapmaya başlayan Konarski 1725'e kadar bu görevini sürdürür (MICHALSKI, Konarski Stanisław 471). 1725 yılında ise bir akrabasının hamiliğinde bu defa öğretmen değil, öğrenci olarak, Roma'ya Collegium Nazarenum'a gider. 1729-1730 yıllarında, sırasıyla Fransa, Almanya ve Avusturya'da bulunur. Bu seyahatleri esnasında yeni öğretim yöntemlerini öğrenmenin yanı sıra, bu ülkelerin siyasi rejimleri konusunda da bilgi edinme imkanı bulur (OLSZEWSKI 63).

Hukuk tarihi üzerine uzmanlaşan Konarski, ülkeye döndükten sonra Józef Jędrzej Żaluzki ile birlikte *Volumina Legum* başlığı altında meclis yasalarını derleyerek yayınlamaya başlar. Kendisi tarafından Latince olarak kaleme alınan önsözde meclise saygı ifadelerinin yer almaması dikkat çekicidir (MICHALSKI, Konarski Stanisław 471). Bu *anıt* eserinin ilk cildi 1732 yılında çıkar. Eserin hazırlıkları aşamasında Konarski *liberum veto*un yasama organını nasıl tahrip

ettiğini, bu geleneğin ne kadar mesnetsiz hukuki gerekçelere dayandığını görmeden edemez (KONARSKI 9).

Yine 1732 yılında Konarski, *Rozmowa ziemianina z sąsiadem* („Toprak soylusunun komşusuyla konuşması”) başlıklı bir broşür kaleme alır. Konarski'nin *liberum veto* ilkesine saldırıda bulunduğu ilk yazı bu broşürdedir. Aynı yılın sonbaharında toplanan mecliste çıkan sorunları da göz önünde bulundurarak Konarski broşürün kapsamını genişletir ve 1733 yılı Ocak ayında bastırır. Oybirliği ve *liberum veto* ile mücadelesini ise ileriki bir tarihe erteler (KONARSKI 10).

1735 yılından sonra Konarski eğitim reformu ile ilgili çalışmalar yapmaya başlar, dersler verir, ders kitapları ve programlar hazırlar, bir yandan da projesini hayata geçirmek için bağış toplar. Siyasi hedeflerini bir kenara bırakır zira düşüncelerini daha iyi anlayacak bir neslin oluşturulması onun için çok daha önceliklidir. 1740 yılında *Collegium Nobilium*'u kurar. Okulun amacı, devletin yeniden inşasına katkı sağlayacak bir nesil yetiştirmektir ve hedefine ulaşır. 3 Mayıs Anayasası'nın²⁶ kabulü *Collegium Nobilium* mezunlarının başarısıdır (KONARSKI 11).

Bunların yanı sıra, 1765 yılında, Kral Stanisław August Poniatowski'nin inisiyatifiyle kurulan *Szkoła Rycerska* Konarski'nin eğitim reformunun bir uzantısı olarak görülebilir. Okulun amacı, Polonya'nın yeniden düzenlenecek olan ordusuna komuta edecek subaylara eğitim vermek ve aynı zamanda geleceğin idari kadrosunda yer alacak memurlar yetiştirmektir. Konarski'nin hazırladığı eğitim programına göre öğrenciler, dış etkilerden arındırılmalı, aileleriyle iletişimleri sınırlandırılmalıdır. *Szkoła Rycerska*'da öğrencilere yönelik kısıtlanmalar, Konarski'nin reform programını tam olarak yansıtır; dış tesirlerden uzak kalmaları için öğrencilerin şehre çıkması yasaklanır ve dışarıdan kimselerle görüşmeleri de kontrol altına alınır (MROZOWSKA 9-10).

---

²⁶ 3 Mayıs 1791 Anayasası Avrupa'nın ilk anayasası olarak kabul edilir. Polonya rejimi bu anayasa ile radikal bir değişim geçirir. Soylu demokrasisi sınırlanır *liberum veto* kaldırılır.

1756-1763 yılları arasında cereyan eden ve Polonya için oldukça zor geçen Yedi Yıl Savaşları süreci Konarski'nin tekrar siyasi konulara ağırlık vermesinin temel sebebidir. Dönemin muhalifleri Czartoryskiler, Branicki ve Małachowski ile yakınlık kurar. Muhtemelen 1746 yılında yazmaya başladığı, *O Skutecznym Rad Sposobie*²⁷ başlıklı dört ciltlik eserini tamamlar. 1761 yılı Ocak ayından başlayarak 1763 yılına kadar eserin tamamı yayınlanır (MICHALSKI, Konarski Stanisław 474). Eser Konarski'nin ismiyle değil, fakat anonim olarak yayınlanır, ancak yazarın çevresindekiler, eserin Konarski tarafından yazıldığını bilmektedir. Kitabın isimsiz yayınlanmasının sebebi, eserin yazar odaklı değerlendirilmesinin önünü kesmektir. Bundaki amaç, okuyucunun eseri, yazarından bağımsız ele almasını sağlamak ve yazarın dahil olduğu politik çevrenin bir manifestosu olarak algılamasını engellemektir. Böylelikle okuyucu eseri yazan kişinin fikir ve taleplerinden ziyade eserin ortaya koyduğu gerçekliklere konsantre olabilecektir (KONARSKI 13).

Eserin ilk cildinde Konarski, meclislerin kesintiye uğramasını engellemeye yönelik o güne dek öne sürülen görüşleri eleştirir. Bunu yaparken, okuyucunun doğruyu kendisinin bulmasını sağlayacak bir yöntem (Sokratik yöntem) kullanır. II. Ciltte *liberum veto* ilkesinin hukuki bir dayanağının olmadığını ve oybirliğinin gerçek dışılığını ortaya koyar. *liberum veto*'nun, esasında bireylerin toplum üzerindeki tiranlığı olduğu görüşünü ileri sürerek, bu ilkenin, özgürlüklerin teminatı olduğu mitini yıkar (MICHALSKI, Konarski Stanisław 474). III. Ciltte ise daha önce toplanan meclislerin tarihçesini vererek mevcut düzenin ülkenin zararına olduğunu örnekler üzerinden gösterir. Konarski, eserinin son cildinde ise parlamentarizmin işleyişi ve parlamenter bir hükümetin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Başta İngiltere olmak üzere, diğer ülkelerdeki uygulamalardan yola çıkarak, yasamada çoğunluk ilkesinin işleyişini anlatır. Her zaman çoğunluk ilkesinin geçerli olduğu, "Daimi Vekiller Konseyi" olarak adlandırdığı yürütme organı projesinden bahseder (KONARSKI 26).

²⁷ XVIII. yüzyılda "*rada*" kelimesinin karşılığı "*sejm*"dir. Günümüz Polonya diline tercümesi "*o skutecznym sposobie sejmowania*" iken bu eserin başlığını Türkçeye "Meclis oturumu yapmanın etkili yolları" şeklinde tercüme etmek mümkündür.

Konarski'ye göre meclis daimi olmalı, iki yılda bir 6 haftalığına toplanmak değil, iki yıllık dönemler halinde seçilmeli ve her an toplanmaya hazır olmalıdır. Vekiller kamarasının senato üzerinde bir ağırlığı olmalı, onda dokuzluk bir oy oranı ile senatonun aldığı kararı geçersiz kılabilmelidir (ROSTWOROWSKI, *Ostatni Król Rzeczypospolitej* 37).

Konarski'nin ayrıntılı bir şekilde tasvir etmeye çalıştığı Daimi Konsey fikri, Kral Poniatowski ve Czartoryskiler tarafından da desteklenir. 1764-68 yılları arasında bu fikri hayata geçirmeyi sağlayacak yasalar hazırlanır ancak Rus engeline takılır. Konarski'nin planladığı şekilde olmasa da 1775 yılında Daimi Konsey (Rada Nieustająca) nihayet kurulur.

Konarski'nin reform projelerinin çoğu hayata geçirilir. Özellikle, Avrupa'nın ilk anayasası olan 3 Mayıs 1791 Anayasası, Konarski'nin reformist fikirlerinden izlerle doludur. Artık *liberum veto* kaldırılmış, soyluların ayrıcalıklarına kısıtlamalar getirilirken, kent soylu ve köylülerin hukuki haklarında da düzenlemeler yapılmıştır.

Familia ve Andrzej Zamoyski:

Familia, bir başka ifadeyle Czartoryskiler, II. August zamanından beri iktidara gelmek ve yeni bir siyasi yapı oluşturmanın peşindedirler. Bu konuda önemli bir desteğe sahip olan Czartoryski'ler, Czartoryski'lerin *klientel* ağları içinde yer alan *szlachta* üyelerinin de benzer ideallere sahip olması dikkat çekicidir. Czartoryski ailesinin devrin önde gelen aydınlarından olan Andrzej Zamoyski ile bağlantısı ise politik yakınlıktan ileri gelir, aralarında kan bağı yoktur.

Zamoyski'ye benzer bir biçimde Poniatowski de Czartoryski ailesi ile siyasi ilişki içerisinde. Zira Poniatowski, III. August zamanında, 1755-1758 yılları arasında *familia'nın* dış temsilcisi olarak Petersburg'da görev alır. Bu görevi esnasında Katerina'nın beğenisini kazanan Poniatowski, çoktandır iktidara gelmeyi bekleyen Czartoryskiler'de, tahta geçme yönünde bir umudun doğmasını sağlar. Bu tarihten itibaren *familia* Rusya ile yakın ilişkiler içinde olacaktır. Ancak Czartoryskiler'in Petersburg'dan beklentisi tahta Poniatowski'nin değil, kendi adayları August Czartoryski'nin gelmesi yönündedir.

(Rostworowski, Koniec "Czasów Saskich" 41). Czartoryskiler ve Rusya arasında krallık konusunda yaşanacak olan iktidar mücadelesi Poniatowski ve familia arasındaki ilişkilerin de sarsılmasına sebep olacaktı. Nitekim 5 Ocak 1762'de Çariçe Elizabet'in ölümünün ardından tahta çıkan III. Petro, ülkenin dış politika tutumunda radikal değişimler gerçekleştirmişti. Çar, Fransa ve Avusturya ile koalisyonu bozarak Prusya ve İngiltere'ye yönelmişti. Rusya'nın bu tutumundan Sakson Hanedanının Polonya tahtındaki günlerinin sayılı olduğu sonucuna varan Czartoryskiler, II. Katerina'nın tahta çıkışından (9 Temmuz 1762) hemen birkaç ay sonra, bir konfederasyon toplamak suretiyle **darbe** yapmaya karar verirler. Hedefi belli olan bu hamleye karşılık Katerina kral henüz hayattayken böyle bir girişimde bulunmamaları konusunda Czartoryskileri uyarır. Bu uyarı, aslında Czartoryskilerle benzer görüşleri paylaşan Poniatowski'nin Polonya tahtına oturacağıının ilk sinyaliydi.

Czartoryskilerin programı da Konarski'nin programı gibi cumhuriyetçidir ve daha da önemlisi kralın atama yetkisinin kısıtlanmasından yanadır (Rostworowski, Koniec "Czasów Saskich" 43). Ailenin adeta sözcülüğünü üstlenen Zamoyski 16 Mayıs 1764 tarihli meclisteki konuşmasında, monarşik hükümetlerde, kralın bakan ve konsey üyelerini seçtiğini oysa Cumhuriyette bu seçimi halkın kendisinin yaptığını söyler. *Inter maiestatem ac libertatem* çatışmasının ortaya çıkmaması için, krallığın krallar için değil, kralların krallık için olduğunu monarkların aklından çıkarmaması gerektiğini ifade eder (Michalski, Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów 68-69).

1762-63 yıllarını kapsayan ilk programlarına göre **Sejm'in** her an hizmete hazır olması görüşünde olan Czartoryskiler, meclisin iki yıllık dönemlerde ve sadece Varşova'da²⁸ toplanmasından yanadır. Bununla bağlantılı olarak *Sejm'e* vekil göndermek maksadıyla toplanan *sejmiki poseselskie* iki yılda bir toplanmalıdır. Bir vekilin vefatı durumunda ise yerine geçecek kişiyi tespit etmek için ayrıca toplanmalıdır (MICHALSKI, Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej 15-16).

²⁸ O zamana kadarki uygulamaya göre her üç meclisten biri Grodno'da toplanmak zorundaydı. Czartoryskiler, savaş, salgın vb. gibi zorunlu haller dışında Varşova'da toplanmasından yanadır.

Czartoryskiler mecliste **oyçokluğu** ilkesinin geçerli olması gerektiği kanısındadırlar. **Sejmik'lerin** ve *sejmiklerden* gelen vekillerin sayısının artırılması gerektiğini düşünmektedirler. Önerdikleri rakam o zamanki mevcut vekil sayısının yaklaşık 3 katına (600 civarında) tekabül etmektedir (MICHALSKI, Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej 16). Yine ilk siyasi programlarında yürütmenin, komisyonlar altında birleştirilerek merkezileşmesi görüşünde olan Czartoryskiler bu bağlamda Taç ve Litvanya ayrılığının da sona ermesinden yanadırlar. Yine bununla bağlantılı olarak **hetman** ve **podskarbi'lerin** yetkilerinin kısıtlanmasını önerirler.

Kral III. August'un ölümünün ardından, Seçim Meclisi'nin toplanmasına hazırlık olarak toplanan Konvokasyon Meclisi'nde Czartoryski kanadının bir üyesi olan Andrzej Zamoyski, Czartoryski'lerin reform programını ortaya koyan bir konuşma yapar. III. August'un ölümüyle birlikte ülkenin içine düştüğü vaziyeti, kelimeleri özenle seçerek kısaca ifade ettikten sonra, meclisin, gerektiği gibi işlememesinin ülkeye verdiği zararı, meclis üyelerinin zihinlerinde canlandırmasını kolaylaştıracak örneklerle somutlaştırarak dile getirir. Bu konuya, insanların yaşamak için birbirine muhtaç olduğunu açıklamakla başlar. Ardından "Karşılıklı ihtiyaçlarımız bizi toplum olmaya götürmüştür, toplum yönetimsiz olmaz, yönetim meclis olmadan olmaz, dolayısıyla meclis gereklidir. Meclisin olması bizim yararımızdır, Polonya'yı oluşturan biz değiliz de kim? Polonya devleti, meclisini bizlerden oluşturmuyor da kimden oluşturuyor? O halde buradan şu sonuç çıkar, bizim oturumlarımızı bozan, bizi kaybetmek zorundadır. Meclisi toplamak istemeyen bir kral hayal edin, kral değil, tiran adının daha çok yakışacağı bu şahsiyet, güvenimizi kırdığından, kendisine olan bağlılık yeminimizi bozmamıza neden olurdu. Lütfen söyleyin, sürekli olarak meclisi geçersiz kılanların yaptığı bundan başka bir şey midir?" (Michalski, Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów 66) sözleriyle meclis oturumlarını *liberum veto* yoluyla sabote eden vekilleri şiddetle eleştirir.

Czartoryskiler adına yapılan bu eleştirilerin sahibi Adam Zamoyski'yi daha yakından tanımak Polonya reform düşüncesinin anlaşılması ve tarihi kökenlerinin ortaya konması açısından önemlidir. Nitekim Zamoyski,

Polonyalılar tarafından tarihin karanlık bir sayfası, gerileme dönemi olarak hatırlanan Sakson Hanedanı²⁹ devrinde yetişen kuşağın bir üyesidir. Bu dönem, düşün hayatında Avrupa'nın önde gelen ülkeleriyle Polonya arasındaki farkın en üst düzeyde açılmış olduğu bir dönemdir. Öte yandan, Aydınlanma döneminin Polonya'ya getirdiği kültürel uyanış ve bunu izleyen, yurtseverlik ve toplumsal bilincin doğuşu Sakson zamanında yetişen kuşağın eseridir. Adam Zamoyski de bunlardan biridir. 12 Eylül 1717 tarihinde dünyaya gelmiş olan Zamoyski Sakson Hanedanı'nın sonlarında elli yaşına yaklaşmıştır. Dönemin birçok magnatı gibi o da Cizvit okullarında eğitim almıştır. Ardından Şövalye Okulu'na (Akademia Rycerska w Legnicy) devam etmiştir. Diğer şövalye okulları gibi bu okul da aristokratlar ve zengin soyluların çocuklarının eğitim aldığı bir okuldur (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 5-7).

Zamoyski kardeşlerin en küçüğü olduğu için kendisine yüklü bir miras kalmayacaktır. Bu durum onu ekonomi ile ilgilenmeye iter. Kendi payına düşen mülklerden elde ettiği geliri artırmak için, geleneksel, angaryaya dayalı çiftlik ekonomisini bir kenara bırakır ve 1760 yılında çiftlik arazilerinin bir kısmını köylülere dağıtır, karşılığında köylülerden kira olarak para alır. Kalan kısmından ise emek ya da aynî olarak haraç almayı sürdürür. Bu uygulama köylülerin verimliliğini artırdığı gibi onların daha bağımsız olmalarını sağlar (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 7-9).

Kız kardeşi Jerzy Mniszech ile evli olan Zamoyski, onun hamiliğine girerek 1757 yılında Inowroclaw Voyvodası olmuş ve kraliyet mülklerinden de pay elde etmiştir. Ancak kız kardeşinin boşanmasının ardından mülkle ilgili anlaşmazlıklar sebebiyle Zamoyski, Mniszech'in muhalifi Czartoryskiler'den yana tavır alır. 1761 yılında Czartoryskiler'in desteği ile Kraliyet Mahkemesi Başkanı olur (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 10).

Zamoyski'yle Czartoryskiler'i birbirine yaklaştıran bir diğer unsur da Polonya'da gerçekleştirmeyi planladıkları reform programlarıdır. Zamoyski 1763 yılının ilk aylarında, Czartoryskiler tarafından planlanan darbe girişimi yoluyla hayata

---

²⁹ Sakson Hanedanı üyelerinden II. August (1697-1706 ve 1709-1733) ve III. August (1733-1763) Polonya'ya krallık yapmıştır.

geçirebileceğini düşündüğü için daha somut reform planı üzerinde çalışmaya koyulur. Ertesi yıl, Czartoryskiler'in ağırlığının olduğu Konvokasyon Sejm'i'nde bu programı sunar (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 10).

16 Mayıs tarihli bu konuşmasında *liberum vetonun* kaldırılmasını ve *Sejm'lerde* oy çokluğu ile karar verilmesini önerir. 2 yılda bir 6 haftalığına toplanan meclis yerine, yürütme organı olarak, üyeleri *Sejm* tarafından seçilen ve her daim toplanmaya hazır vaziyette bulunan Kraliyet Konseyi oluşturulmasını teklif eder (Michalski, Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów 65-67). Bir kanun maddesinin geçerli olabilmesi için, eş zamanlı olarak toplanan, senatonun ve vekiller kamarasının onayının şart olması gerektiğini söyleyen Zamoyski, konuşmasında senatoda kimlerin yer alacağı konusuna değinmez. Senato için tespit ettikleri *quorum*³⁰ 30'dur. Aynı konuşmada ordunun iyileştirilmesi ve asker sayısının artırılmasının şart olduğunu ileri süren Zamoyski, bunun için gerekli vergi düzenlemesinin yapılması gerektiğini ifade eder. Diğer ülkelerde olup bitenler konusunda bilginin, yalnızca o devletlerin Polonya'daki temsilcilikleri vasıtasıyla sağlandığını ifade eden Zamoyski hem ülkenin güvenliği için, hem de dışarıdaki gelişmeleri takip edebilmek için, o ana dek mevcut olmayan, diplomatik misyonun kurulmasını teklif eder (Michalski, Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów 72). Bunların yanı sıra *starostwo'lardan* gelen gelirin hazineye aktarılmasını ve senatör ve bakan atama yetkisinin elinden alınarak bu görevlere gelecek kişilerin seçim yoluyla atanmasını önerir. Konuşmasında ayrıca, merkantilist bir sosyo-ekonomik meselelere de yer veren Zamoyski, hammadde ihracı ve mamul ürün ithalinin yol açtığı olumsuz sonuçları gözler önüne sererek yurtiçi üretime destek verilmesi gerektiğini ifade eder (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 10-11). Devletin ilgi göstermemesi sebebiyle şehirlerin gittikçe zayıf düşmesinden söz eden Zamoyski, şehirlerin hak ve özgürlük ihlal edildiğini öne sürer. Şehirlerin yanı sıra köylerin ve köylülerin yaşadığı sıkıntıları da dile getiren Zamoyski her ne kadar *szlachta'yı* rahatsız etse de, köylülerin esareti sebebiyle tarımın gerilediği konusuna değinir ve köylülerin orduya katılmasının önünün açılması gerektiğini söyler (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 11). Ancak 1764 senesinde toplanan Sejm, Andrzej

³⁰ Oturumun gerçekleşmesi için mevcut olması gereken en az kişi sayısı.

Zamoyski'nin konuşması ile ortaya konan programda yer alan tekliflerin çok az bir kısmını kabul eder. Buna mukabil Zamoyski'nin Koronasyon Sejmi'nde, Poniatowski tarafından *Kanclerz Wielki Koronny*³¹ olarak atanması yeni Polonya kralının onun görüşlerine ve bu görüşlerde tecessüm eden polis devleti düşüncesine verdiği değeri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zamoyski'nin katkısı özellikle darphane ile ilgili reform alanında, madencilik ve manifaturanın (pamuklu kumaş üretimi ile ilgili bir firmanın da başkanıdır) geliştirilmesinde ön plana çıkacaktır. Şehirlerde ekonomik canlanma için çaba harcayan Zamoyski şehir idaresinin düzenlenmesi ve kentsoylulara adalet sağlanması konusunda da çaba harcar (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 12).

Zamoyski'nin faaliyetleri çok uzun süre devam etmez. Rus elçisi Repnin'in, farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi konusuna muhalefet edenleri ürkütmek amacıyla, 1767 yılı 13 Ekim'i 14 Ekim'e bağlayan gece üç senatör bir vekili tutuklamasını protesto etmek maksadıyla kançılar mührünü bırakır. Bu davranışı toplum içinde büyük saygı uyandırır. Poniatowski'nin danışmanlarına düşmanlık besleyen Bar Konfederasyonu liderleri bile "inanç ve özgürlüğün" savunucusu olarak Zamoyski'ye övgüler yağdırırlar. A. Zamoyski görevini bırakmış olsa da kralın, bazı bakanlar ve Czartoryskiler'le düzenlediği toplantılara katılmaya devam eder. Bu toplantılarda Czartoryskiler ve özellikle Zamoyski, kralın Bar Konfederatları'nın tepkisini çekmemeye özen göstermesi görüşünü savunurlar. Bu sebeple, Bar Konfederatları ile mücadele için Rusya ile ortak hareket etme ve her tür karşı konfederasyon girişimine karşı çıkarlar. Öyle ki Poniatowski Zamoyski'nin konfederatlara katılmasından endişe etmektedir. Bu tutumu nedeniyle Zamoyski kral ile konfedere millet arasından aracı rolü oynayabilecek kişi olarak görülmektedir (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 12).

İlk paylaşım (1772) zamanında Zamoyski politik hayattan tümüyle çekilir. Başlangıçta ülkesinde reform yapma konusunda çok istekli olan Zamoyski artık ümidini kaybetmiştir. 1773 yılında gönülsüzce de olsa, vatandaşlık sorumluluğu

³¹ *Kanclerz Wielki Koronny*: XVIII. yüzyıl Polonyası'nda en üst makamlardan biridir. Görevi krala danışmanlık etmenin yanı sıra, dış politikayı da idare etmektir. Litvanya Grand Düklüğü'ndeki karşılığı *Kanclerz Wielki Litewski*'dir. Varşova'daki *kanclerz* Avrupa ile ilişkilerden sorumlu iken, Litvanya *kanclerz*'i güney ve doğu ülkelerinden sorumludur.

gereği Milli Eğitim Komisyonu (*Komisja Edukacji Narodowej*) üyeliğini kabul eder (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 13).

Radom Konfederasyonundan itibaren siyasi pozisyonu zayıflayan Poniatowski 1776 yılı meclisinde tekrar güç kazanmıştır. Bununla birlikte yeni bir reform döneminin başladığına inanan Zamoyski medeni ve ceza kanunu üzerinde yapmış olduğu çalışmaları, tekrar gözden geçirerek hayata geçirmeye karar verir. Kral, yeni kanunun düzeltmelerini ona vermeye karar verir Sejm de kralın bu talebini onaylar (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 14).

Hazırladığı yasa tasarısı 1778 yılında *Zbiór Praw Sądowych* başlığı altında basılır. Özellikle köylüler ve kentsoylular ile ilgili maddeler Polonya reform düşüncesinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu kanuna göre köylülerin şahsi esareti aslında tümüyle kaldırılamaz ancak alanı sınırlanır. Fakat kanun 1780'de meclis tarafından reddedilir.

Yukarıda tasvir edilmeye çalışıldığı üzere farklı siyasi görüşlerin birbiriyle rekabet halinde bulunduğu Polonya'da yürürlüğe konması düşünülen reform programı konusunda tam bir uzlaşmanın var olmadığı açıktır. Zira Czartoryskiler meclisten geçen tüm kararların oyçokluğu ile alınması konusunda Konarski'yle aynı fikirdedir. Meclise seçilecek vekil sayısında ise farklı görüştedir; Konarski her bir *powiat'tan* 4 vekil seçilmesini teklif ederken bu rakam Czartoryskiler'e göre her *powiat* için farklıdır. Czartoryskiler senatonun ayrıcalıklarının vekiller kamarası (*izba poselska*) ile eşitlenmesinden yanayken, Konarski vekiller kamarasında alınan kararların senato tarafından onaylanması şartını öne sürmektedir. Czartoryskiler vekiller kamarasında *quorum'u* 50 olarak tespit etmişlerdir. Konarski ise vekillerin en az yarısının görevde bulunması gerektiğini söyler. Her ikisinin de programı cumhuriyetçidir. Stanisław August'un programı ise anayasal monarşi programıdır. Poniatowski tahtın veraset yoluyla geçmesinin uygun olduğu fikrindedir. Kralın tüm memuriyetlere atama yetkisi olması gerektiği görüşündedir. 4 bakandan oluşan bir Kraliyet Konseyi kurarak, kralın yürütmede etkin rol oynamasını sağlamak istemektedir. *Sejm* ve *sejmiklerde* oyçokluğu ilkesinin geçerli olması konusunda Czartoryskilerle aynı görüşü paylaşır. Vekil sayısının artırılması ve *Sejm'in* daimi olması gerektiği

konusunda da hemfikir olmakla birlikte Poniatoski meclisin 1 yıllık dönemler için, Czartoryskiler ise 2 yıllık dönemler için seçilmesi kanaatindedir.

Leh aydınlanmasının şekillendirdiği reformist düşüncüyü, XVIII. yüzyılın başından itibaren Polonya'da hüküm süren anarşi karşısında Polonyalı aydınların ürettikleri cevaplar bütünü olarak görmek de mümkündür. Mevcut rejimden kaynaklanan bu kaos ortamına, Polonya'ya komşu devletlerin Avrupa'nın büyük güçleri haline gelmesi, Polonya'nın durumunu daha da zorlaştırmıştı. Komşu devletlerin ve özellikle de Rusya'nın Polonya içişlerine müdahalesi zaten paralize olmuş meclisin, neredeyse tamamen işlemez duruma gelmesine yol açmıştı. Bu şartlar altında devletin bağımsızlığını kazanması ideali çok uzak görünse de bu amaca yönelik adımların atılması gerektiği aşikardı. Reformistlerin benimsediği temel yaklaşım, merkeziyetçiliğin sağlanması yönündeydi. Merkezi otoritenin kimin elinde olacağı konusunda fikir ayrılıkları bulunan reformist grupların merkeziyetçi yapının kurulması konusunda hemfikir olması dikkat çekicidir. Polonya aydınlarının bu konudaki reçetesi ise *kolegializm* tarzı bir yapının inşa edilmesi ve polisiye (*polizei*) kurumlarla merkezkaç kuvvetlerin kontrol altına alınmasıydı. Otuz iki yaşında Polonya tahtına oturan Stanisław August Poniatoski tam da böyle bir devlet idealine sahipti.

2. BÖLÜM:KRALIN HAYATI

Kralın hayatı ve fikirlerine dair gerçeğe en yakın bilgiler, anılarından ve yazışmalarından edinilebilir. Poniatowski 1771 yılında, II. Paylaşımın arifesinde kaleme almaya başladığı anılarını, 1798 yılında Petersburg'daki vefatına kadar yazmaya devam eder. Anılarını kaleme almaya başladığı tarih, anıların yazılış gayesi hakkında önemli ipuçları barındırır. 1771 yılı Prusya'nın Rusya ile Polonya paylaşımı konusunda anlaşma yaptığı yıldır. Bu anlaşmanın gerçekleşmesinden bir müddet önce Poniatowski Panin³² tarafından yazılı olarak, Petersburg'daki elçisi Franciszek Ksawery Branicki tarafından ise sözlü olarak, bölünme tehlikesi konusunda uyarılmıştır (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 34). Petersburg ve Poniatowski arasındaki gerilim artık aşıkardır. Dolayısıyla kralın, anılarını, kendisini ve politik icraatlarını savunma mahiyetiyle yazmaya başladığı düşünülebilir. Anılarında ifade etmekten kaçındığı gerçekler de bu savı destekler niteliktedir.

Poniatowski anılarında, olay ve olguları sıklıkla duygu ve yorumlarını da ekleyerek dile getirir fakat anılarda bahsi geçen tüm olay ve olgular gerçeklere dayanır. Duygu ve yorumlardan arındırılarak okunduğunda, anılar güvenilir bir kaynaktır. Ancak anıların, savunma mahiyetiyle yazıldığı ve bu sebeple kralın bazı gerçekleri dile getirmekten imtina ettiği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Kralın anılarında gizleme gereği duyduğu bu gerçekler, onun kendince pişmanlık duyduğu ya da daha doğru bir ifadeyle başkaları tarafından bilinmesinden rahatsız olacağı niteliktedir. Örneğin; Poniatowski anılarında kendinden önceki kral III. August tarafından gerçekleştirilen önemli reformlardan hiç söz etmez. Böylelikle reformist hareketin, kendi iktidarıyla birlikte gündeme geldiği izlenimi uyandırır. Oysa III. August döneminde de özellikle kültür ve

---

³² Nikita İvanoviç Panin (1718-1783), II. Katerina'nın danışmanı ve devlet adamıdır. Kuzey İttifakı'nın kurucularından olan Panin, II. Katerina'nın tahta çıktığı 1762 yılından 1783 yılına kadar fiili olarak dış politikadan sorumlu olmakla birlikte bu görevi resmi bir unvana sahip olmaksızın yürütmüştür (Entsiklopedičeskiy Slovar t. XXII, Naç. Prof. İ.E. Andreyevski, red. K. K. Arsenev, S. Peterburg 1897 s. 692-695).

eğitim alanında kayda değer reformlar³³ gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra II. Katerina'dan maddi destek aldığını gizler.

Poniatowski'nin anıları, özellikle çocukluk ve ilk gençlik dönemlerine ışık tutması açısından büyük önem taşır. Madame Geoffrin ile yazışmaları ise kralın samimi fikirlerini anlamak ve düşünce dünyasını aydınlatması anlamında önemli bir kaynaktır. Zaman zaman "anne" diye hitap ettiği Mme. Geoffrin'e son derece samimi bir üslupla ve çoğu zaman duygularını da katarak yazmış olması kralın, kişisel ve siyasi portresinin zihinlerde kurulmasında büyük kolaylık sağlar. Fransızca olarak yazılmış olan her iki kaynakta da kralın bilgi ve kültür seviyesi dikkat çeker. Sadece bu iki kaynaktan yola çıkararak bile Poniatowski'nin Avrupa aydınlanmasının önde gelen şahsiyetlerden olduğunu öne sürmek mümkündür.

Anılarından edinilen izlenime göre kralın hassas, naif bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra gözlemlerinde olabildiğince objektif ve realist bir tutum dikkat çeker. Yurtdışı ve yurtiçi seyahat ve görevlerinde karşılaştığı insanların ve kendi ailesinden bazı kişilerin karakter analizleri oldukça ilginçtir. Özellikle Czartoryskilere yönelik acımasızca eleştirileri dikkat çekicidir. Kralın annesi Czartoryski ailesinin bir mensubudur. Dönemin Polonyası'nda soyun anne tarafından devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu eleştiriler bir anlamda özeleştiri olarak da okunabilir. Czartoryski ailesine yönelttiği eleştiriler, kralın da dahil olduğu reformist kanadın eleştirisi olması anlamında da önem taşır.

1764-1795 yılları arasında Polonya-Litvanya Cumhuriyeti'ne krallık yapmıř olan son Polonya kralı Stanisław August Poniatowski (1732-1798), o sırada Mazowiecki Voyvodası olan Stanisław Poniatowski ile Czartoryski ailesinden Konstancja'nın çocuęu olarak 1732 yılında Wołczyn'da dünyaya gelmiřtir. 1733 yılında Gdansk'ta bulunan aile, baba Poniatowski'nin III. August'un tarafına geçmesi zerine, Stanisław Leszczyński yanlısı olan Voyvoda Jzef Potocki

³³ III. August döneminde Stanisław Konarski'nin inisiyatifiyle, Aydınlanma düřüncesi çerçevesinde eđitim alanında reformlar gerçekleřtirilmiřtir. Devlet kadrolarında görev almak üzere kalifiye memurlar yetiřtirmek için *Collegium Nobilium* bu dönemde hayata geçirilmiřtir. Yine bu dönemde Varřova'da, ilk halk kütüphanesi (*Biblioteka Załuskich*) kurulmuřtur.

tarafından Podolya'ya sürülür. 1735'te Gdansk'a (Danzig) geri döner ve 1739'a kadar burada yaşadktan sonra, Varşova'ya yerleşirler (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 11).

Polonya'nın önde gelen *magnat* sülalelerinden Czartoryski ailesinin kökeni Litvanya Prensi Konstany Olgierdowicz'e dayanır. Konstany Olgierdowicz, II. Wladyslaw Jagiello'nun kardeşi olan Litvanya Büyük Prensi Olgierd'in oğludur. Bu sülalenin XVIII. yüzyılın başlarındaki temsilcileri ise Michał Fryderyk, August Aleksander ve Konstancja'dır. Konstancja Czartoryska, annesi Izabela Czartoryska tarafından özenle eğitilmiş, annesinin salonunda yetişmiş bir soyludur. Konstancja Czartoryska ile Poniatowski'nin evlilikleri gündeme geldiğinde başta Izabela Czartoryska olmak üzere tüm aile görünüşte bu evliliğe karşı çıkarlar. Bu diplomatik bir tavidir. Bir *magnatın* sıradan bir *szlachta* ile evliliğini onaylamıyor görünerek kendi onurlarını korumak gayesindedirler. Öte yandan bu evlilik, Czartoryski sülalesi için politik anlamda büyük bir kazanım olacağı düşüncesiyle desteklenmektedir. Bir *magnat* sülalesi olan Sapiehy'ların himayesinde iken şansın yardımıyla politik olarak büyük yükseliş gösteren Poniatowski, evliliğin gündeme geldiği 1720'lerde İsveç Kralı XII. Karl'ın yanında general olarak görev yapan bir *szlachta*'dır.

XVIII. yüzyıl Polonyasında kadınlar, her ne kadar isimleri çok geçmese de politik hayatta önemli rol oynarlar. Kendileri bizzat siyasetin içinde olmamakla birlikte çoğu zaman, eşlerini hatta bağlı oldukları fraksiyonları yöneten ve yönlendiren kadınlardır. Konstancja'dan da beklenen Poniatowski'yi kontrolü altına almasıdır. Konstancja Czartoryska bunu başardığı gibi, evlilikten sonra oluşan ve *familia* olarak adlandırılan fraksiyonun da yönlendiricisi konumuna gelmeyi başarır.

Kralın babası, Stanisław Poniatowski (1676-1762) 15 Eylül 1676 tarihinde Gromnik *gmina'sında*³⁴ bulunan Chojnik köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Franciszek Poniatowski tarafından, henüz 13 yaşındayken, kardeşi Józef ile birlikte Viyana'ya gönderilir. Avusturya ordusu hizmetinde olan general Michał

³⁴ *Gmina*: (Alm. Gemeinde) bir ya da birkaç köyü kapsayan yerel yönetim birimi. (<http://doroszewski.pwn.pl> son erişim: 5.5.2015)

Sapiehy'nın yanında emir subayı olarak görev yapar. 1697 Zenta Muharebesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avusturya safında savaşa katılır. Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra hamisi ile birlikte Litvanya'ya döner. O sırada Litvanya'da patlak veren iç savaşta Michał Sapieha hayatını kaybeder ve Poniatowski esir düşer. Buradan kurtulup kaçmayı başaran Poniatowski, Varşova'ya gelir. Güç kaybetmekte olan Sapiehy'lar, İsveç'ten destek almaya karar vermişler ve Poniatowski'yi temsilci olarak XII. Karl'a göndermişlerdir (LINK-LENCZOWSKI 471). Bu vesileyle XII. Karl ile tanışmış olan S. Poniatowski, 1708 yılında Stanisław Leszczyński'nin mukim elçisi olarak diplomatik kariyerine başlar. Ertesi yıl Poltava Savaşı'nda ise Karl'ın hayatını kurtarır. 9 Eylül 1709 yılında İstanbul'a giden Poniatowski bu tarihten itibaren XII. Karl'ın Osmanlı Devletiyle ilişkilerini yürütme görevini üstlenir (LINK-LENCZOWSKI 472). İstanbul'a gelir gelmez dönemin veziri Çorlulu Ali Paşa ile görüşür ve dostluk kurar. Ali Paşa Rusya'ya karşı barışçı bir siyaset izlemektedir (KURAT, İsveç Kıralları XII Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu 181) ve bu durum Karl'ı huzursuz etmektedir. Stanisław Poniatowski'ye gönderdiği talimatnamede de bunu açıkça görmek mümkündür. Talimatname maddeleri:

1. Çorlulu Ali Paşa'nın azline çalışmak
2. İsveç Türk ittifakının akdi için müzakerelerde bulunmak
3. Türkiye'yi Rusya'ya karşı harbe sokmak
4. II. August'un Leh Kralı sıfatıyla tanınmasına mani olmak ve İstanbul'a gönderdiği elçisi Bonkowski'yi devlet ricaliyle temas ettirmemek
5. Babialiden, XII. Karl'a refakat edecek muhafız kuvvetlerin, vaat edildiği veçhile teminine çalışmak
6. Babialiden kafi miktarda ödünç para almak (KURAT, İsveç Kıralları XII Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu 184-185)

Amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu Rus karşıtı siyaset izlemeye teşvik etmektir. Bu konuda Fransız diplomatlarının da desteğini alır. Poniatowski'nin III. Ahmed'e, Vezir Çorlulu Ali Paşa'nın I. Petro ile ittifak halinde olduğu şikayeti

üzerine Ali Paşa'nın görevine son verilir ve yerine daha sert bir Rusya politikası izleyecek olan Numan Köprülü gelir. XII. Karl'ın Polonya üzerinden, Türk eskortu eşliğinde İsveç'e geçişini sağlamayı da başarmıştır (LINK-LENCZOWSKI 472).

Kasım 1719'da İsveç hizmetinden ayrılarak ülkesine döner ve Polonya içinde kendisine yeni ve kalıcı bir pozisyon arayışına girer. 1720 yılı baharında Czartoryski ailesinden Michał Czartoryski ile birlikte Berlin'e seyahat eder. Konstancja Czartoryska ile evliliği bu seyahatin dönüşünde gerçekleşir. Bu evlilik yukarıda belirttiğimiz gibi Czartoryski ailesinin çıkarına olduğu gibi Poniatowski'nin de çıkarınadır. Zira Poniatowski İsveç'teki görevinden ayrılmış ve kendisine bir yer aramaktadır. Bundan sonra *familia* olarak adlandırılacak siyasi fraksiyonun politikasını birlikte yürüteceklerdir. Stanisław Poniatowski de Czartoryskiler gibi reformist düşüncelere sahip bir şahsiyettir.

Poniatowski'nin kaleminden çıkan *List Ziemianina do Pewnego Przyjaciela z inszego wojewodztwa* dönemin en önemli politik risalelerindenidir. 1744 yılında basılan eserde, İngiltere, Hollanda, İsviçre, Venedik gibi devletlerin sistemiyle Polonya sisteminin karşılaştırılması suretiyle, mevcut rejimde reformun şart olduğu ortaya konur. Bu sistemler arasında Polonya'ya en yakın bulunan sistem, yazarın fikrine göre İngiliz sistemidir. Polonya rejiminden çok az (*niewiele*) farkı olan bu yönetim şekli sayesinde İngiltere'nin güçlü olduğunu ileri sürer. *Niewiele* vurgusu ile Polonya'nın da bazı reformlarla İngiltere gibi güçlü bir devlet olmasının sağlanabileceği izlenimini uyandırmak ister.

Yükselişe geçmiş olan komşu devlet Prusya'nın Polonya için tehdit oluşturabileceğini göz önünde bulundurarak asker sayısının artırılmasını önerir. Poniatowski'ye göre, bir ordunun kurulabilmesi için ise güçlü bir ekonomi gereklidir, bunun yolu da hazine reformundan geçmektedir. Zengin bir hazine için genel gümrük uygulamasının hayata geçirilmesini önerir. Ancak bu reform fikirlerini hayata geçirmenin yolu önce meclisin işler hale gelmesidir. Dolayısıyla Poniatowski, reform programında liberum vetoya kısıtlama getirilmesini teklif eder. 1744 yılında basılan ve Sakson Hanedanı döneminde yazılmış ilk reform projelerinden biri olan *List ziemianina...* Czartoryskilerin parti programı haline

gelir. Merkantilist ekonomiden yana olan baba Poniatowski *starostwo*'lardan elde edilen kârlılığın artırılmasını önermektedir³⁵.

Reformist fikirlere sahip Poniatowski ile iyi eğitim almış ve arka planda da olsa siyasi olarak aktif bir karakter olan Konstancja Czartoryska'nın çocukları olarak Stanisław A. Poniatowski 1732 yılında dünyaya gelmişti. Konstancja Czartoryska diğer iki oğlunu eğitim amacıyla Fransa'ya gönderirken Stanisław'ın eğitimini bizzat vermeyi tercih eder. Çünkü Poniatowski'nin bir gün kral olacağına inanmakta³⁶ ve onu bir kral gibi yetiştirmek istemektedir.

Bu inançla Konstancja Czartoryska, Poniatowski'nin eğitimine ayrı bir özen göstermiş ve onu yaşlılarından uzak tutmuştu. Başlangıçta kendisi eğitim vermiş, sonra ise özel öğretmenler eşliğinde eğitimine devam etmesini sağlamıştı. 1744 yılında mantık ve matematik öğretmeni Rus elçisi Hermann Keyserling'ti (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 12). Evde aldığı özel eğitim sayesinde iyi düzeyde Fransızca, Lehçe, Latince ve Almanca bilmektedir. Aktif olarak olmasa da İtalyanca ve İngilizce de bilen Poniatowski eğitime gösterdiği bu özenden dolayı annesine minnettar olmakla birlikte, anılarında yaşlılarından izole edilmiş olmasından dolayı çocukluğunu yaşayamamış olmaktan yakındır. "Melankoliye eğilimli" olarak tanımladığı ruh halini de kendisini hata yapmaktan uzak tutmasını sağlasa da, fazlasıyla erken edinilmiş ve "yapay" olgunlaşmasına bağlar (S. A. PONIATOWSKI 32).

Stanisław Antoni Poniatowski on iki yaşına geldiğinde, "özgür irade" ve "kader" kavramlarıyla ilgili septik fikirlere kapıldığını ve bu kaygının onu neredeyse hasta ettiğini ifade eder. Ailesi tarafından Poniatowski için günah çıkarma rahibi olarak seçilmiş olan Piotr Śliwicki şu sözlerle ona bu konuda rehberlik etmiştir:

"Sevgili yavrum, gördüğün ve duyduğun her şeyden şüphe ettiğin doğru mu? Gerçekten inanamıyorsan bunun suçlusu sen değilsin, Tanrı, seni içinde bulunduğun huzursuzluk ve acıdan çıkaracak kadar

³⁵ Oğlu Stanisław August Poniatowski ise *starostwoların* tümüyle kaldırılması gerektiği kanaatindedir.

³⁶ Poniatowski dünyaya geldiğinde annesi yıldızına baktırmış ve astrolog küçük Poniatowski'nin bir kral olacağını söylemiştir.

iyidir. Senin varlığının, ki bu var oluş seni emin kılacaktır, yaratıcısı olarak Ona güvenerek bunu istemen yeterli olacaktır.” (S. A. PONIATOWSKI 34)

Stanisław A. Poniatowski 1746-1747 yıllarında din eğitimini papaz Antoni Maria Portalupi'den (1713-1791) almıştır. Günah çıkardığı papazı ise 12 yaşından itibaren papaz Piotr Śliwicki'dir (1705-1774). Śliwicki 1774 tarihinde vefat edene kadar bu görevi ifa eder, ardından bu mevkie Portalupi gelir. Kraliyet vaizleri ise Cizvit Sebastian Lachowski ve Cizvit Ignacy Witoszyński'dir. Kralın son papazı ve günah çıkardığı papaz ise, kaynaklarda isimsiz olarak yer alan rahip Jurewicz'tir. Eski bir Cizvit olan Adam Naruszewicz ve Jan Albertrandy, dönemin Cizvitleri arasında önde gelen Franciszek Bohomolec ile birlikte kralın yakın çevresinde bulunan bu isimler kraliyet yayın organı “Monitör”ün de redaksiyonunu üstlenmişlerdir (ROSTWOROWSKI, Religijność i Polityka Wyznaniowa Stanisława Augusta 12).

Aldığı özel eğitim ve toplum hayatından uzak kalması kendi halkına yabancılaşmasını da beraberinde getirir. Toplum hayatını yakından tanımaya başladığında yalnız taşra soylusunun değil, magnatların da yüzeyselliğine tanık olan Poniatowski büyük bir hayal kırıklığı ile dış seyahatlere yönelir (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 12). İlk seyahatini, babasının isteği üzerine, askeri deneyim kazanmak amacıyla gerçekleştirir. Maria Theresa'ya yardıma giden Rus ordusuna eşlik eder. 10 Haziran'da Aachen'a giden Poniatowski ile Hollanda'daki Sakson elçisi Johann Heinrich Kauderbach ilgilenir. Babasının bağlantıları sayesinde tanınmış diplomat ve komutanlarla tanışma şansı elde eder. Bunlar arasında Maurice de Saxe³⁷ ve Wenzel Kaunitz de vardır. 5 Eylül'de Aachen'dan ayrılarak Ekim ayı ortalarında Varşova'ya gelen Poniatowski, burada meclisin feshedilmesine bizzat tanık olur. Ardından dayısının yanında, önce Varşova'da daha sonra da Wołczyn'da bir yıla yakın bir süre siyasi deneyim edinmek amacıyla bulunur. Hayatının bu dönemini

³⁷ Herman Maurycy Saski (1696-1750) II. August'un evlilik dışı dünyaya gelen oğludur. Babası kendisini Kurlandiya Prensi yapmak istemişse de Rusya'nın engel olması neticesinde Fransa'ya gitmiş ve orada mareşal olarak görev yapmıştır. (F. S. Dmochowski, “Maurycy Saski”, w Muzeum Domowe, 16 Stycznia 1836, Warszawa 1836, s. 16-18)

verimsiz ve aldığı eğitimi ise değersiz olarak anan Poniatowski, dayısının yanında bulunduğu bu dönemin kendisine sağladığı tek şeyin, özellikle Litvanya bölgesindeki bağlantılar ve ilişkileri tanımak olduğunu vurgular. Bu sayede *familia'nın* politik *klientel* mekanizmasını yakından gözlemlemiştir (S. A. PONIATOWSKI 45-57).

1750 yılı baharında Keyserling'in tavsiyesiyle Berlin'e gider. Burada diplomat Charles Hanbury Williams³⁸ ile tanışır ve yakın dost olur. Aynı yılın Ağustos ayında Williams Varşova'ya gelir, kısa bir süre kaldıktan sonra oradan ayrılır ancak Poniatowski ile yazışmaya devam eder. Aynı yıl Zakroczym temsilcisi olarak katıldığı olağanüstü meclis oturumu da feshedilmiştir (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 15).

Müstakbel kralın aldığı eğitim ve Polonya literatüründe "Grand Tour" olarak adlandırılan Avrupa seyahati onu sıradan Polonyalı magnatlardan ayırır. Bir Polonyalı magnattan ziyade, Polonya'yı dışarıdan gözlemleyen bir Avrupalı gibidir. Anılarında geniş yer verdiği gözlemlerinde bu ruh hali çok net hissedilir.

1752 meclisine Łomżyński vekili olarak katılmak için uğraşırken Poniatowski, taşra soylularının kültürel ve politik düzeylerinin ne denli düşük olduğunu yakından gözlemler. Poniatowski, toplanacak meclisin yine feshedileceğinin bilincindedir. Bunun sebebinin, komşu devletlerin baskısı ve *liberum veto* olduğunu da açıkça belirtmekten çekinmez. Ancak siyasi hayatta yer almak ve ilerlemek için bu manasız unvan ve görevleri şimdilik yerine getirmek zorunda olduğunun da farkındadır. Meclis oturumundan önce yerel meclis toplanır, Poniatowski'nin taşra soylularına ilişkin gözlemleri bu hazırlıklar esnasında gördükleri ve yaşadıklarına dayanmaktadır. (S. A. PONIATOWSKI 108).

Bu meclis esnasında babası, Poniatowski için, Hieronim Florian Radziwiłł'den Przemysł *Starosta'lığını* devralır. Ardından Poniatowski, Williams ile anlaşarak yeniden 1753 yılı Mart ayında yurtdışı seyahatine çıkar. Özel bir misyonla o

³⁸ Sir Charles Hanbury Williams (1708-1759): İngiliz diplomat ve devlet adamıdır. 1747-1750 yılları arasında Dresden'de İngiliz Büyükelçisi olarak görevliyken Polonya'daki bir *Sejm* oturumunu izlemiş ve bu esnada *familia* üyeleriyle tanışmıştır (Michalski,).

sırada Avusturya'da bulunan Williams ile Viyana'da buluşurlar. Mayıs ayı ortalarında Dresden'e (Saksonya'nın başkenti) giderler. Yaklaşık bir ay kadar burada kaldıktan sonra Hollanda'ya geçerler. Üç günlük Hannover ziyaretinin ardından Lahey'e geçerler. Williams bir hafta kadar sonra Poniatowski'yi Lahey'deki İngiliz elçisi Joseph Yorke'a emanet ederek İngiltere'ye geri döner (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 15).

Hollanda ziyareti Poniatowski'nin siyasi tutumunun oluşması açısından büyük önem taşır. Burada kendisine eşlik eden Joseph Yorke, yakın dostluk kurduğu J. Yorke'un kardeşi Charles ve babasının referansı ile bağlantı kurduğu William Benticki sayesinde Hollanda'nın siyaset ve ekonomi dünyasının önde gelen şahsiyetleriyle tanışma imkanı bulur. Burada kaldığı süre içinde ülkenin ekonomik kalkınmışlığı ve kentsoylu sınıfın önemli rol oynadığı cumhuriyet kurumlarının gelişmişliğine hayran kalır (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 15). Bu seyahatinde Poniatowski Yahudi camiasından bazı kişilerle de yakın dostluklar kurar. Tüm bunlar Poniatowski'nin dini hoşgörü yanlısı tutum geliştirmesinde etkili rol oynayacaktır. Ancak ne var ki Polonya ile Hollanda arasında uçurum vardır. Hollanda, ekonomisinde ticaretin önemli bir yere sahip olması sebebiyle dini hoşgörüyü zaten çoktan benimsemiş bir ülkedir. Polonya ise ticarete Hollanda kadar gelişmiş değildir ayrıca dini tolerans konusunda sınırları oldukça dar bir yapıya sahiptir.

1753 yılı Ağustos ayında Poniatowski Paris'e gelir ve beş ay kadar burada kalır. Paris'te babasının referansı ile Marie Thérèse Geoffrin ile tanışmıştır. Meşhur Paris salonlarından birinin ev sahibesi olan Madame Geoffrin ile çok yakın ilişki kuran Poniatowski, onun sayesinde Fransız kültür ve siyaset dünyasından önemli şahsiyetlerle tanışma fırsatı elde eder. 1754 yılın Şubat ayında yine babasının tavsiyesi üzerine İngiltere'ye gider ve Temmuz'a kadar orada kalır. Bu ziyaretinde Williams ile çok nadiren görüşme imkanı bulur. Williams'ın siyasi olarak karşısında yer alan Lord Philip Yorke'un ailesiyle temas halinde bulunan Poniatowski, Yorke'un oğlu Charles İngiltere'yi gezer ve onunla yazışmaları Charles 1770 yılında ölene dek aralıksız sürer. İngiliz aristokratları ile ilişkisi derin dostluk bağları kurar. Burada alt toplumsal sınıfları da gözlemleme imkanı

bulan Poniatowski İngiliz siyasi kültürüne, edebiyatına ve dini anlayışına hayran kalır. Ülkeye döndükten sonra, ailesinin uyarısı üzerine 1754 *Sejm'ine* katılmaz. Babasının yavaş yavaş politik hayattan çekilmesiyle genç Poniatowski, August Czartoryski ile daha sıkı ilişkiler kurmaya başlar. Bunun bir sebebi de August Czartoryski'nin kızı ve Izabela (aynı zamanda Stanisław Lubomirski'nin eşi) ile olan yakın dostluğudur. 1754 tarihinde katılmadığı Sejm'de bir mülkiyet meselesi görüşülmüştür (Ostrogka mülkiyetinin paylaşımı). Czartoryskiler ve Lubomirski bu meselede Taç Başhetmanı Jan Klemens Branicki ile karşı karşıya gelmişlerdi. Poniatowski hem A. Czartoryski ve tabii Izabela ile yakınlığından hem de Branicki'nin Fransa ve Prusya tarafından destekleniyor olmasından dolayı Czartoryskilerin yanında saf tutmuştur. Poniatowski'ye göre bu dönemde Fransa ve Prusya Polonya'nın en büyük düşmanlarıdır (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 16-17). Bu fikri zamanla Rusya'nın Polonya'ya karşı niyetini anladığında değişecektir.

Poniatowski, kardeşi Kazimierz'in çabaları neticesinde Mayıs 1755'de Litvanya *stolnik'i*³⁹ unvanını alır. Bu sırada Williams da Petersburg'a elçi olarak atanmış ve Poniatowski'ye, sekreter olarak kendisine eşlik etmesini teklif etmiştir. Ailesi ve Czartoryskiler tereddütte kalsalar da, Poniatowski'nin Rusya nezdinde kendi çıkarlarını temsil edeceği düşüncesiyle gitmesine onay vermişlerdir. Haziran ayının sonlarına doğru Petersburg'a varırlar. Sekreterlik görevi sayesinde diplomasi konusunda yeterince tecrübe kazanır. Şifreli yazı yazmayı ve gelen yazıları deşifre etmeyi öğrenir. Williams'ın Petersburg'da bulunuş amacını, sekreterinden gizlemez. Hatta planı aksadığında amacına ulaşmak için onu kullanacaktır. Williams'ın misyonu, Fransa'nın müttefiki olan Prusya'ya karşı Rusya ile bir anlaşma imzalamaktır. Williams kişisel olarak Prusya karşıtıdır ancak Rusya'nın Fransa ile ittifak kurması üzerine İngiltere-Prusya koalisyonunun temsilcisi rolünü üstlenmek zorunda kalır. Psikolojik olarak büyük yıkım yaşayan Williams, bunun üzerine Prenses Sofia ile bağlantı kurmaya karar verir. Katerina'nın sevgilisi Sergei Saltıkov o sırada Hamburg'a gönderilmiştir.

---

³⁹ *Stolnik*: Onursal bir kraliyet unvanıdır. Bağlı oldukları en üst makam *voyvoda* ve *kaştelan'dır*.

Katerina 1754 yılında, muhtemelen Saltykov'dan, bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Çariçe Elizabeth, Paul adını verdikleri bebeğiyle bir araya gelmesine nadiren izin verir. 1754 yılı Katerina'nın hayatındaki önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönemde Katerina, kendini okumaya verir ve siyasetle daha yakından ilgilenmeye başlar. Rus siyasi hayatına karşı duyarsız olan kocası Petro'nun aksine Katerina, Rus dünyasına da adapte olma çabasıdadır. Çariçe Elizabet Katerina'nın siyasete dair faaliyetlerini yasaklamış olmasına rağmen Petro siyasi konularda sık sık Katerina'nın görüşüne başvurmaktadır. Petro'nun siyaset konusundaki yetersizliği yabancı diplomatların da dikkatini çekmiş ve raporlarında yer almıştır (ALEXANDER 45-47).

1755 yılında İngiliz elçi Sir Charles Hanbury-Williams ve sekreteri S. A. Poniatowski Petersburg'a gelir. 29 Haziran 1755 tarihli kabulde Katerina ve Poniatowski karşılaşır ve Poniatowski Katerina'dan etkilenir. O denli etkilenmiştir ki aradan yıllar geçtikten sonra kaleme aldığı anılarında Katerina'yı çok ayrıntılı bir biçimde tasvir edebilmiştir.

“25 yaşındaydı. Neredeyse hiç doğum yapmamış gibi görünüyordu; o anda o kadar güzeldi ki, bir kadının sahip olabileceği güzelliğin doruğundaydı. En canlı rengiyle parıldayan siyah saçları, bir çiçek gibi açılmış etkileyici masmavi gözleri, siyah ve uzun kirpikleri, sivri burnu, öpmeye davet eden dudakları, büyükçe şekilli, tam bir çeviklik ve bir o kadar da asilce salınan mükemmel el ve kolları, tatlı nağmeleri ve şen şakrak konulardan, en çocukça eğlencelerden, ciddi iş meselelerine, önemli hatta vahim metinlerden daha fazla rahatsızlık vermeyen fiziksel çalışmaya kolayca geçebilen şen ruh halini yansıtan bir gülüşe sahipti” (S. A. PONIATOWSKI 156-157)

Williams ve Poniatowski'nin Petersburg'da bulunuşları Diplomatik Devrim ve Yedi Yıl Savaşları ile Avrupa ittifak sisteminin dönüşüme uğradığı bir zamana denk gelir. Bu Poniatowski için hem bir şans hem de şanssızlıktır. Avusturya Veraset Savaşları sonrasında, uzun zamandan beri süregelen, Fransa ve Prusya'ya karşı İngiltere-Avusturya ittifakı yerini İngiltere ve Prusya'ya karşı Fransa-Avusturya ittifakına bırakmıştı. Kişisel olarak Prusya'ya karşı olan Williams daha önce belirttiğimiz üzere Petersburg'a Rusya ile ittifak yapmak üzere gitmiş ancak, 1756 yılı Ağustos ayında Rusya'nın ile Fransa ve Avusturya ile ittifak yapması üzerine bu misyonunu gerçekleştirememiştir. Çariçe'yi bu

konuda ikna etmesinin mümkün olmadığını bilincinde olan elçi, müstakbel saray yönetimi ile yakın ilişki kurma yoluna gider. Petro'dan ziyade Katerina'yı ikna etmesi gerektiğinin farkındadır. Zira Petro, siyasi meselelerde sürekli olarak Katerina'ya fikir danışmaktadır. Katerina'nın kendisi tahta çıkmayacak olsa bile Petro'yu yönlendirecek olan kişi olması sebebiyle onu ikna etmesi önemlidir.

Williams'ın varlığı ve onunla yakın ilişki içinde olmak Katerina'nın da faydasınadır. Williams ve Poniatowski ile sık sık Avrupa siyaseti ve dengeleri üzerine konuşurlar. Williams'ı amcası kadar yakın gören Katerina, Rus siyaseti konusunda görüşlerine başvurmaktan çekinmez. 1756-57 arasında neredeyse her gün yazışır. 1756 yılında Çariçe Elizabet'in sağlığı kötüye gitmeye başladığında Katerina Bestujev-Riumin ile birlikte Çariçe'nin ölümünün ardından gücün kime geçeceği konusunda planlar yapar ve bu konuda da sürekli olarak Williams'a danışır (ALEXANDER 46).

1756 yılı Temmuz ayında Poniatowski, yaklaşan *Sejm* nedeniyle Polonya'ya dönmek zorunda kalır. Petersburg'da Katerina ile yaşadığı romans, Poniatowski için büyük bir aşka dönüşmüştür. Birlikte oldukları süre içinde Katerina Poniatowski'ye, tahta çıkması konusunda yardımcı olacağı sözünü verir. Dönüş yolunda Poniatowski Infant *podkomorzy'sı*⁴⁰ Jan Borch'u ziyaret eder ve kısa bir süre toplanacak olan *Sejm*'e⁴¹, buradan temsilci olarak seçilir. Bu arada Katerina, Beztujev'den, Poniatowski'nin resmi diplomatik misyonla tekrar gelmesi konusunda Sakson Sarayından talepte bulunmasını ister. Kendini tamamen Rusya'ya teslim etmiş olan III. August bu talebi yerine getirir ve Petersburg'da kendi ikamet elçisi Johann Moritz Prasse olmasına rağmen Poniatowski'yi elçi olarak atar. Michał Czartoryski Rusya ile Polonya arasındaki ufak meseleleri halletmek üzere Poniatowski'ye tam yetki verir. Yanına sekreter

⁴⁰ *Podkomorzy*: Kraliyet makamlarında *Marszałek* (Meclis Başkanı)'den sonra gelir. Kralın güvenliğinden sorumludur. Savaş zamanında kralın en yakınında yer alan kişilerden biridir. Bir diğer görevi de kraliyet yargıcı olarak sınır konusundaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk etmek, resmi hüküm ve çağrılarını ilân etmektir

⁴¹ Bu *Sejm*'in yapılmasının planlandığı dönemde Saksonya Prusya işgalindedir ve Prusya Saksonya'da bulunan III. August'u Struppen kampında tuttuğu için meclis toplanmaz.

olarak Jacek Ogrodzki'yi⁴² alan Poniatowski 3 Ocak 1757'de Petersburg'a varır⁴³ (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 18-19).

11 Ocak'ta Çariçe Elizabet tarafından kabul edilir. Çariçe ile konuşmasında III. August ve Polonya'yı savunan Poniatowski, II. Friedrich'in saldırgan tutumunu şiddetle eleştirmiştir⁴⁴. Rusya gibi güçlü bir devletin Çariçesinin II. Friedrich'i kolayca engelleyebileceğini vurgular. Prusya'nın her geçen gün daha da güçlendiğini ve tehlikeli hale geldiğini dile getirerek, Çariçe'den, Rus ordusunun adaleti sağlaması konusunda yardım talep eder (S. A. PONIATOWSKI 189-190).

Bu görevi esnasında Poniatowski Katerina'nın yardımıyla, Czartoryskiler adına Rusya'nın desteğini kazanır. Poniatowski, Holstein-Gottrop Dükü Petro'yu⁴⁵ Avusturya'nın çıkarına olacak bir anlaşmayı imzalamaya ikna eder. Böylelikle hem Petersburg'daki Avusturya elçisinin hem de Kaunitz'in güvenini kazanır (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 19).

Öte yandan Fransız diplomatlar, Poniatowski'nin İngiliz yanlısı olduğundan şüphelenmekte ve bundan rahatsızlık duymaktadır. Poniatowski İngiliz yanlısı imajını yıkmak için, yakın dostu Williams ile görüşmelerini de neredeyse

⁴² Jacek Ogrodzki (1711-1780), eskiden beri Poniatowski ailesiyle yakın ilişki içinde olan Ogrodzki, Poniatowski'nin kabinesinin direktörüdür. 1764-71 yılları arasında kraliyet başkatibi (*notarius magnus*, pisarz wielki koronny) olan Ogrodzki, 1775-1780 yılları arasında ise Daimi Konsey Dışişleri Departmanı sekreteri olarak görev yapmıştır.

⁴³ Katerina ile Poniatowski'nin birlikteliğinden, Anna Petrovna adında bir kız çocuğu, 1757 yılı Aralık ayında dünyaya gelir ancak iki yaşına gelmeden ölür. Bir söylentiye göre II. Katerina'nın oğlu I. Paul, babasının Poniatowski olduğundan şüphelenmiştir. 1754 yılında dünyaya gelen Paul'un babası kuvvetle muhtemel, Katerina'nın sevgililerinden Sergei Saltykov'dur. Poniatowski, ülkesi parçalandıktan sonra Petersburg'a gitmiş ve bir müddet, o sırada Çar olan I. Paul'un koruması altında hayatına devam etmiştir. Söylentiye göre bir gün Çar ile Poniatowski baş başa iki saatlik bir görüşme yapmıştır. Görüşmenin içeriği bilinmemekle birlikte, Paul'un bu görüşmede babasının Poniatowski olmadığını öğrendiği ve ardından onu zehirleyerek öldürdüğü düşünülmektedir.

⁴⁴ II. Friedrich'i mitolojik canavar Hidra'ya benzetmiş ve Varşova'ya döndüğünde ailesi tarafından bu benzetmesi sebebiyle suçlanmıştır. Poniatowski, Çariçe'yi II. Friedrich'in, saldırgan ve barbarca davrandığına ikna etmek amacıyla bu tabiri kullandığını söyler. Çariçe'nin gereksiz iltifat ve dalkavukluk içeren sözlere kulak asmadığını, en açık ve en etkin biçimde kendisini ifade etmek zorunda kaldığını dile getirir (PONIATOWSKI Memoires 190).

⁴⁵ Prens Petro, 1739'da babasının vefat etmesi üzerine Holstein-Gottrop Dükü olmuştu.

kesmiştir ancak bu yeterli olmaz. Varşova'daki Fransa Büyükelçisi Charles de Broglie, Poniatowski'nin Petersburg'dan geri çağırılması için çaba harcar. Poniatowski, Fransa'nın kendisine karşı bu dostça olmayan tutumu "haksızlık" olarak nitelendirmektedir. Petersburg'daki Fransız elçi Paul Gallucio l'Hôpital'den, Fransa nazarında kendisiyle ilgili yanlış intibain düzeltilmesi konusunda yardım ister (S. A. PONIATOWSKI 218-219). Broglie'nin tüm çabalarına rağmen Rus sarayı Poniatowski'nin kalması konusunda diretir ve Ocak 1758 itibariyle görevi resmen uzatılır. Aynı yılın Ağustos ayında Poniatowski, yaklaşan Sejm'e katılmak için, kendi isteğiyle görevi bırakır (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 19). Belgeler Poniatowski'nin görevi kendi isteği ile bıraktığını göstermektedir ancak bu konu kesin olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Poniatowski, III. August tarafından resmi misyonla Petersburg'a gönderilmişti ve Rusya nezdinde hem III. August'un hem de ülkesinin çıkarlarını gözeterek, vatansever ve kralına sadık bir elçi profilini çizmişse de aynı dönemde Petersburg'da bulunan J. M. Prasse tarafından, hakkında olumsuz raporlar hazırlanmıştı. III. August'un ikamet elçisi olan Prasse'yi, Poniatowski konusunda dikkatli olması ve onu izlemesi konusunda yönlendiren ise Czartoryskilerin muhaliflerinden Brühl'dü. Brühl'ün bu girişimi sonucu Prasse Dresden'e, elçi hakkında olumsuz rapor göndermişti. Bu raporların III. August'un nazarında, Poniatowski hakkında olumsuz bir izlenime yol açmış olması muhtemeldir.

1758 yılında Poniatowski'nin görevi Petersburg tarafından uzatıldıktan sonra III. August, oğlu Prens Karol Chrystian Jozef Wettin'i Çariçe Elizabet'le görüşmek üzere Petersburg'a göndermişti. III. August'un amacı kendinden sonra tahta oğlunun geçmesini sağlamaktı ancak sistem buna müsaade etmediği için şimdilik Kurlandiya ve Semigalya Dükalığı'nın oğluna verilmesi yönünde Petersburg'un desteğini almaya çalışıyordu. Prens Karol'un Çariçe ile görüşmesi beklendiği şekilde sonuçlandı ve Prens Karol, Elizabet'in desteğiyle, Kurlandiya soylularının onayına başvurulmaksızın Kurlandiya ve Semigalya Dükalığı'nın başına geçti. Prens Karol'un Çariçe ile görüşmesinde Poniatowski'nin elçiliği konusuna değinip değinmediğini bilinmemektedir. Ancak Sakson sarayının tam da bu dönemde Poniatowski'nin misyonunun ihtiyaç dışı

olduğunu ilan etmesi bunun da ihtimal dahilinde olduğunu düşündürmektedir. Poniatowski'nin, yaklaşan Sejm'i gerekçe göstererek Varşova'ya dönüşünü talep etmesi bu gelişmelerin ardından gerçekleşir.

Poniatowski ülkesine döndükten sonra Katerina ile yazışmaya devam eder. 1758 Sejmine, ardından 1760 Sejmine katılır ancak bu meclisler de feshedilir. 1759'da annesini 1762 yılında ise babasını kaybeder ve duyduğu büyük üzüntü sebebiyle annesiyle yaptığı tüm yazışmaları yakmıştır. Czartoryskilerle daha yakın olmaya başlayan Poniatowski onlardan da aynı yakınlığı görür. Özellikle August Czartoryski ile çok yakınlaşır. August, Poniatowski sayesinde "familia"nın Rusya'nın himayesini kazanacağı düşüncesindedir (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 20).

1761 yılında, para reformu yapmak maksadıyla Olağanüstü Sejm toplanır ve Sejm bu defa Czartoryskilerin muhalefeti sebebiyle feshedilir. Meclisin feshedilmesine yol açan 40 temsilciden biri de Poniatowski'dir ve anılarında "iyi bir vatandaş" gibi davranmadıklarını itiraf eder (S. A. PONIATOWSKI 369). Sistemin felce uğramasını en fazla eleştirenlerden biri olan Poniatowski de sistemin zaafını kullanmış ve bundan duyduğu vicdan azabını dile getirmiştir. Sistemin bu zaafı ve Polonya'nın sistemden kaynaklanan anarşik yapısı elbette diğer devletler tarafından da kullanılacaktı.

Yüzyılın ikinci yarısında kıta Avrupası'nda "kuzey sistemi" ve "güney sistemi" olarak adlandırılan iki ittifak sistemi vardı. Polonya bunların dışında kalmıştı. Polonya'da, devletin zayıf olması (*Polska nierządem stoi*) Varşova'nın uluslararası siyasette aktif rol oynamaması, ülkenin bütünlüğünün korunmasının garantisi olduğu inancının hakim olması sebebiyle Polonya bu sistemin dışında kalmıştı. İngiltere, Avusturya ve Rusya ile ittifak halindeyken Fransa ise İspanya ve Prusya ile müttefiktir. İngiltere ve Fransa koloni edinme mücadelesiyle meşguldür. Savaş başladıktan sonra Fransa kaybedecektir ancak Kanada'daki Fransız etkisi bugün bile hissedilmektedir. Jerzy Łójek'in tespitine göre asıl mesele ittifak sistemlerinden hangisinin Habsburg Avusturyası ile müttefik olduğudur. Łójek, XVIII yüzyıl ve XIX. Yüzyıl (1866'ya kadar) Doğu Avrupa ilişkilerinin belirleyicisinin Viyana-Berlin çatışması olduğunu, Polonyalıların

bugün dahi kavrayamadıklarını öne sürer. 1 Mayıs 1756 tarihinde Fransa ve Avusturya'nın savunma ittifakı kurması Avrupa ittifaklar sisteminde bir dönüm noktasıdır. Bu savunma ittifakının bir sonucu olarak İngiltere ile Prusya arasında bir yakınlaşma olur, bunu takiben de bir ittifak kurulur. 30 Ağustos 1756'da II. Friedrich Saksonya'ya girer ve Rusya'nın İngiltere ile ittifak kurma umudu tamamen ortadan kalkar. 1756-63 yılları arasında cereyan eden Yedi Yıl Savaşları Prusya'nın askeri olarak ne denli güçlü olduğunun da fark edilmesini sağlar. 12 Ağustos 1759'daki yenilgisi Prusya'yı askeri olarak neredeyse tükenme noktasına getirir. 4 Ocak 1762'de Çariçe Elizaveta'nın ölümü Rusya-Prusya ilişkilerini değiştirecektir. Elizaveta'nın yerine tahta çıkan III. Petro, II. Friedrich hayranıdır. Çar Petro, o sırada Prusya'ya karşı yürütülen savaştan çekilir ve hayranı olduğu II. Friedrich'le ittifak imzalar. 2 Mayıs 1762'de Prusya ile Rusya arasında imzalanan ittifak anlaşması, kolonilerle meşgul olmasından dolayı İngiltere'den destek göremeyen Prusya'yı bir felaketten kurtarmıştır (LOJEK 162-163). Aynı yılın Temmuz ayında II. Katerina'nın darbe ile tahtı ele geçirmesi II. Friedrich'in endişelenmesine yol açmıştır, fakat Katerina bu ilk döneminde daha çok finansal meselelerle ve iç sorunlarla meşguldür.

II. Katerina tahta çıktıktan 4 gün sonra Poniatowski'ye yazdığı mektubunda, ona himaye sağlayacağı sözünü verir ve Petersburg'a gelmesini kesin olarak yasaklar (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 21). Mevcut siyasi durum sebebiyle, Poniatowski'nin Petersburg'a gelişinin hem kendisi hem de Poniatowski için tehlikeli olduğunu dile getirir. 2 Ağustos tarihli uzun mektubunda Varşova'ya elçi olarak Keyserlingk'in gelişini bildirirken, Poniatowski'ye Petersburg'a gelmemesi, hatta mektup dahi göndermemesi konusunda tekrar uyarıda bulunur. Poniatowski gittikçe seyrekleşen ve soğuk bir üslupla yazılan mektuplardan, Katerina'nın kendinden uzaklaştığını tahmin etmiştir. Başlangıçta Çariçe'nin vefatı ve siyasi ortamın baskısı sebebiyle Katerina'nın uzak durduğunu düşünmüş olsa da 2 Ağustos tarihli mektuptan, yerini Grigoriy Orlov'un aldığını fark etmiştir (S. A. PONIATOWSKI 372-373)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ülkenin en güçlü partisi *familia'dır*. *Familia* diğer magnat partileri ne kıyasla çoğunluğu elde bulundurmaları sebebiyle güçlü

görünmektedir ancak askeri güç söz konusu olduğunda durum değişir. Rakipleri Karol Radzilliw “Panie Kochanku” ve Jan Klemens Branicki’dir. Karol Radzilliw, 5000 kişiden oluşan ordusuyla, ülkedeki en büyük özel orduya sahip kişidir. Branicki ise kraliyet ordusunun başında olması dolayısıyla güçlüdür (ROSTWOROWSKI, *Ostatni Król Rzeczypospolitej* 32). Siyasi hayatta çoğunluğu elde bulundurmaları elbette Czartoryskiler için bir avantajdır ancak bu reform projelerini hayata geçirmeleri söz konusu olduğunda bir işe yaramaz zira meclis oturumunda tek bir kişinin protestosu kararın geçmemesi için yeterlidir.

III. August artık yaşlı ve uzun zamandan beri hastadır, her an ölümü beklenmektedir. Czartoryskilerin ise sabrı yoktur. III. August oğlu Prens Karol’u Kurlandiya Dükalığı’nı elde etmek için Petersburg’a göndermesi *familia’nın* Sakson Sarayı ile bağlantısını tümüyle kesmesine sebep olmuştu. III. August’un bu girişimi Polonyalı soylular arasında da büyük tepkiye yol açmış ve bu sayede birçok soylu Sakson Sarayı karşısında Czartoryskilerin yanında saf tutmuştu. Bunun neticesinde elde ettikleri siyasi çoğunluğu elde bulundurmalarının verdiği güvenle bir an evvel konfederasyon⁴⁶ toplayıp III. August’u pasivize ederek, reform projelerini hayata geçirmek istemektedirler. 1763 yılı Yedi Yıl Savaşlarının sona erdiği ve Rus tahtında Czartoryskilerin yanında bir tutum sergileyen bir hükümdarın olduğu bir yıldır. Bu siyasi ağırlığın Sakson Hanedanı’nın aleyhine *familia’nın* lehine değişmesi anlamına gelmektedir. III. August’a destek veren Çariçe Elizabet yerine II. Katerina’nın geçmesi bu dengenin değişiminde önemli rol oynamıştır. Ancak bunun da ötesinde, Yedi Yıl Savaşları esnasında Prusya’nın Saksonya’yı işgali neticesinde Sakson Hanedanı III. August’un Polonya’yı ekonomik olarak yıpratması⁴⁷ Polonyalı soylular arasında da *familia’nın* öne çıkmasını sağlamıştır.

⁴⁶ Konfederasyon şeklinde toplanan oturumlarda oyçokluğu ilkesi geçerlidir.

⁴⁷ Saksonya Elektörü ve Polonya Kralı olan III. August, Prusya’nın Silezya’yı işgali sonrasında Prusya’ya yalnızca Saksonya değil Polonya’yı da kapsayan bazı anlaşmalar yapmıştı. Bu durum Polonyalı soylular arasında yabancı bir hükümdarın kendi ülkelerinde hüküm sürmesinin dezavantajlarını somut bir biçimde görmelerini sağlamış ve başta Sakson Hanedanı olmak üzere Polonya’da yabancı kralların tahta geçmemesi yönünde bir eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Yedi Yıl Savaşları sırasında II. Friedrich Saksonya'yı işgal etmişti. Yenilginin muhatabı ise yalnızca Saksonya olması gerekirken III. August Saksonya Elektörü ve Polonya Kralı olması sebebiyle Polonya aleyhine bazı kararlar almak durumunda kalmıştı. Bu kararlardan biri de Prusya'ya Polonya parası basma hakkı verilmesiydi. II. Friedrich bu hakkını kullanarak sahte para basmış ve Polonya'da ekonomik kriz ve kaosa yol açmıştı. Elbette bunun tek sorumlusu III. August değildi. Brühl ve ona bağlı *podskarbi'ler* bu durum karşısında sessiz kalmışlardı.

Özetle 1760 sonrasında Polonya'daki siyasi durum Czartoryskiler ve Poniatowski lehine gelişmeye başlamıştı. Çariçe Elizabet yönetimindeki Rusya Sakson Sarayı yanında yer alırken, II. Katerina idaresindeki Rusya Poniatowski ve Czartoryskilere destek vermektedir. Kurlandia meselesi ve ekonomik krizi öne süren Czartoryskiler, siyasi çoğunluğu kendilerine çekmeyi başarmış ve artık açık bir biçimde Sakson Sarayı'na karşı durabilecek gücü kazanmışlardır. Czartoryskiler, her ne kadar kendi soyadlarını taşıyan birini tercih etseler de II. Katerina'nın Poniatowski'ye destek veriyor olması sebebiyle, krallık adayı olarak onu kabul etmişlerdir.

1761-63 yılları arası Czartoryskiler, Konarski ve Poniatowski yoğun bir biçimde kendi reform programlarını hazırlamaya koyulurlar. Niyetleri III. August'un ölümünü beklemeden, Rusya'dan alacakları askeri destekle bir konfederasyon toplamak ve hızlıca reformlarını hayata geçirmektir. Öne sürdükleri gerekçeler klasik olarak tabir edilebilecek gerekçelerdir: kral yurttaşların özgürlüğünü tehdit etmektedir (*inter maiestatem ac libertatem*), Dresden'e bağlı hükümet despotik tavırlar sergilemektedir, Sakson Hanedanına bağlı olan yönetim Polonya halkına yabancı ve düşmandır (ROSTWOROWSKI, *Ostatni Król Rzeczypospolitej* 37). 1763 yılı baharında, konfederasyon yoluyla darbe hazırlıkları yaptıkları sırada, Petersburg'dan III. August ölmeden harekete geçmemeleri yönünde uyarı gelir. Keyserling'e gönderdiği 26 Temmuz 1763 tarihli yazıda Çariçe Katerina, mevcut yönetimin despotik olduğu öne sürülen tutumlarının, monarşik bir hükümet kurmaya yetmeyeceğini, zaten böyle bir duruma komşu ülkelerin de göz yummayacağını ifade ederek bu despotizmin,

devletin yapısını değiştirecek bir gerçeklik olarak değil yalnızca hükümetin yapısından kaynaklanan anarşinin biraz daha uzaması olarak görülmesini ister. Kralın ölümüne kadar sürdürülmesi planlanan konfederasyon fikrine kesin olarak karşı çıkar. Keyserling'ten, ne zaman biteceği belli olmayan bir konfederasyona, maddi olarak destek vermek Rusya'ya oldukça pahalıya mal olacağından, *familia'nın* konfederasyon toplama fikrinden vazgeçmelerini sağlamasını ister. Ancak bunun yanı sıra dostlarına karşı sadık olduğunu ve akli sınırlar çerçevesinde kendilerine destek vereceğinin teminatını vermesini ister (S. A. PONIATOWSKI 444-445).

Bu arada Poniatowski, Avrupa'da değişen denge sistemi neticesinde, artık Rusya'nın karşısında yer alan "güney sistemine"⁴⁸ dahil olan Fransa ile de temas kurma gayretindedir. Fransız elçi Pierre Hennin ile yaptığı görüşme bunun ispatıdır. Poniatowski elçiye güçlü bir Polonya devletinin Fransa'nın lehine olacağını, Sakson Hanedanı idaresindeki Polonya'nınsa asla glenemeyeceğini ifade etmiştir. Polonya'nın güçlenmesinin ancak bir devrimle⁴⁹ gerçekleşeceğini ve Polonya halkının da bu devrime hazır olduğunu dile getirmiştir. Ardından Polonya'nın güçlenmesi için gerekli olan reformlardan bahsederek, özellikle de *liberum veto'nun* kaldırılması gereğini vurgulamıştır. Artık gizliliği kalmamış olan bir gerçeği, yani Rusya ve Prusya'nın kendi ailesini tahta çıkarmak istediği gerçeğini belirten Poniatowski, bu durumun sadece kendisi ve ailesinin çıkarına olduğunu, Polonya'nın güçlenmesinin yalnızca Fransa'nın da desteği olduğu takdirde mümkün olabileceğini ifade ederek Hennin'i ikna etmeye çalışmıştır. Poniatowski Fransız elçi Hennin aracılığı ile Fransa Kralına mektup gönderme isteğinden Madame Geoffrin'e de söz etmiştir. (MOUY 105-106) Ancak bu görüşme de Fransa'nın Polonya'ya karşı

⁴⁸ "Güney sistemi" Fransa ve Avusturya ittifakından doğmuş olup, Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya da bu sisteme bağlıdır. Rusya ve Prusya ittifakından doğan "kuzey sistemi" İngiltere ve Danimarka'yı da kapsamaktadır. İsveç ve Polonya ise "kuzey sistemi"nin kontrolü altında olan, kimi zaman da bu ittifak sisteminin siyasetinin nesnesi durumuna düşen iki devlet konumundadır.

⁴⁹ Poniatowski'nin 'devrim' olarak ifade ettiği durum aslında Czarторыskiler tarafından planlanan *vivent rege* darbedir. 'Halk' ise kuvvetle muhtemel Czarторыskiler ve yandaşlarından oluşan soylu topluluğudur.

politikasının değişmesini sağlayamamıştır (ROSTWOROWSKI, Ostatni Król Rzeczypospolitej 43).

Poniatowski'nin tahta çıkmadan önce böyle bir girişimde bulunması, Rusya'ya şuursuzca güvenmediğinin göstergesidir. Katerina'ya olan duyguları değişmiş değildir, ona olan aşkına mantığını katmadığı öne sürülebilir ancak söz konusu ülkesi ve ülkesinin geleceği olduğunda, içindeki şartları olabildiğince doğru analiz eden, mantıklı bir siyaset adamı olduğu aşikardır. Ülkesinin sürüklendiği durumun farkındadır ve bu ülkenin kralı olmanın, ülkenin akıbetini değiştirmesine yetmeyeceğinin de bilincindedir. Katerina'ya yazdığı mektubunda da bunu ifade eder, kral olmak istemediğini, tek istediğinin onun yanında olmak olduğunu dile getirir. Anılarında, ülkesine kral olarak değil, Katerina'nın yanında bulunmak suretiyle çok daha faydalı olabileceğini belirtmiştir.

Bunlar, Poniatowski'nin anıları, yazışmaları ve girişimlerinden yola çıkarak yapılan çıkarımlardır. Tahmin ve çıkarımlar bir yana bırakılacak olursa, Poniatowski'nin Rusya ve Prusya'nın niyetlerini açık bir şekilde anladığı tarih en geç 1766'dır. 1766 Sejmi'nde, farklı inançtan olanlar meselesinde kralın tutumundan ve yine aynı yıl sekreteri Ogrodzki'nin, Poniatowski'nin bilgisi dahilinde Husarzewki'ye yazdığı mektubunda açıkça Rusya ve Prusya'nın düşmanca niyetleri olduğuna dair kullandığı net ifadeden anlaşılmaktadır. Ancak yaptığı yazışmalar göz önünde bulundurulduğunda, Poniatowski iktidara çıkmadan önce de Rusya'ya güvenmemesi gerektiğinin bilincinde olduğu görülmektedir.

Tüm çabalarına rağmen *familia* darbe konusunda Fransa'dan da Rusya'dan da destek göremez. Darbeye gerek kalmadan 1763 yılında beklenen fırsat doğar. "17 Ekim 1763 günü sabaha karşı Varşova'dan Petersburg'a bir kurye gelir", Keyserling'e, Polonya kralı III. August'un ölümü bildirilmektedir. II. Katerina başkanlığında derhal aynı gün Bakanlar Kurulu toplanır. Yeni kralın seçimiyle ilgili nasıl bir yol izleneceği konusunda plan yapmak üzere bir araya gelinen toplantıda Bestuszew Riumin, Nepluyev, Nikita Panin, kont Orlov, Prens Galicy'n ve kont Çernişev bulunmaktadır. Rus sarayının temel politikası işte bu kurulda

tespit edilir. Buna göre “kral yabancı değil, Piast hanedanından olacaktır. Tahta çıkışı Rusya’ya sayesinde olup bundan dolayı Rusya’ya minnettar ve bağlı, kendini tümüyle onun çıkarlarına adayacak biri olacaktır” (KRAUSHAR 21-22)

Kayslering’in talimatnamesi de buna uygun olarak: bu fikri hayata geçirmek için tüm araçları kullanmak, en etkili üst düzey yetkili ve Leh magnatlarının yardımını temin etmek suretiyle, bu tabloya hizmet edecek biçimde taraf oluşturmak ve yalnızca Rusya’nın çabasıyla Polonya’nın hak ve özgürlüklerine zarar gelmesinin önleneyeceği konusunda bu yandaşlara resmi bildirimle garanti vermek konuları yer alır. İlerlemiş yaşı ve rahatsızlıkları nedeniyle Keyserling’in yanına, daha genç ve enerjik birinin gönderilmesi uygun görülür: bu kişi Repnin’dir.

Nikolay Vasilyeviç Repnin (1734-1801) o sırada 29 yaşındadır. Berlin’de diplomatik kariyerine başlamadan önce Repnin, Yedi Yıl Savaşları’nda, gönüllü olarak Fransız saflarında yer almıştı. Madame de Pompadour’un salonunda bulunması kendisinin, Paris, Berlin ve Petersburg’da saygın bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Petersburg’u kısa ziyaretlerinden birinde Stanisław Poniatowski ile de tanışmış onunla yakın ilişki kurmuştur. Gözlemlerinden yola çıkarak, Poniatowski gibi, “zayıf, hassas doğaya sahip” bu kişinin kral olarak seçilmesinin de uygun olacağı, zira böyle bir karakteri idare etmenin ve Rus politikalarının yürütülmesi için bir araç olarak kullanmanın kolay olacağı kanaatindedir. Polonya ile ilgili ise yüzeysel bilgiler dışında pek bir bilgiye sahip değildir. Polonya’yla ilgili bilgisi, Polonya’nın zayıf bir ülke olduğu, magnatlar etrafında toplanmış grupların olduğu, rüşvetin geçerli olduğu, her bir soylunun hukuki olarak tahta çıkma hakkının olduğu, Czartoryskilerin güçlü partisi *familia’nın* adayı Poniatowski’nin Çariçe tarafından desteklendiğinden ibarettir. Ayrıca Rus siyasetinin başarıya ulaşması için başlangıçta bu partinin yanında yer alırken, Franciszek Salezy Potocki, Jan Klemens Branicki, Karol Radziwill’in temsilcileri olduğu daha az etkili olan diğer partileri de kaybetmemesi gerektiğinin bilincindedir. (KRAUSHAR 23-25).

Polonya krallık seçiminde lokomotif güç Rusya’dır, Prusya da Rusya’nın yanında yer almaktadır. 11 Nisan 1764’te imzalanan St. Petersburg Anlaşması

ile yeni bir Rusya-Prusya savunma ittifakı kurulmuştur (J. LUKOWSKI, The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795 28). Bu anlaşmanın gizli maddesi uyarınca Prusya, Petersburg'un taht adayına destek verecek ve her iki taraf da mevcut Polonya Anayasası'nın korunması yönünde siyaset izleyecektir. Daha önce sözünü etmiş olduğumuz "kuzey sistemi", bu ittifak anlaşması ile kurulmuş olur.

III. August'un ölümünün ardından, varisi Fryderyk Chrystian'ın Sakson Hanedanı'nın adayı olarak, tahta geçeceği tahmin edilmekteydi. Ancak F. Chrystian'ın, III. August'tun ölümünden birkaç ay sonra hayatını kaybetmesiyle bu ihtimal ortadan kalkmış oldu. Fryderyk Chrystian'ın oğlu ise henüz çok küçüktü. Bu durum karşısında Sakson yanlıları yetmiş yaşını çoktan geçmiş olan Jan Klemens Branicki'yi taht adayı olarak belirlediler. İlerlemiş yaşından dolayı, uzun müddet tahta kalamayacağını ve bu süre içinde de Fryderyk Chrystian'ın oğlu Fryderyk August'un kral olacak yaşa erişeceğini ve tahta geçeceğini hesap etmekteydiler. Sakson yanlıları Fransa ve Avusturya'nın desteğine güvenmekteydi ancak bu destek yalnızca kağıt üzerindeydi. Czartoryskiler ise Rusya tarafından hem maddi hem de askeri olarak destek görmekteydi. *Familia* bu desteği kullanarak magnatların çoğunluğunu kendi yanlarına çekmeyi başardılar. 1764 yılında toplanan Konvokasyon Sejm'inde, beklendiği gibi çoğunluk Czartoryskilerin elindeydi. Bu durumu değerlendiren Czartoryskiler, Sejm'in Genel Konfederasyon olarak toplanması kararını almakta güçlük çekmediler. Böylelikle *liberum veto* kendiliğinden askıya alınmış oluyor ve mecliste istedikleri kararları oyçokluğu ile almalarının önü açılmış oluyordu. Muhalifler ise bu durumu protesto ederek meclisi terk ettiler. Polonya Cumhuriyeti tarihinde ilk kez bir parti ülkede tek başına bu denli bir üstünlük elde etmiş oluyordu. Bu bir dönüm noktasıydı (MICHALSKI, Witaj Majowa Jutrzenko 8).

16 Mayıs 1764'te toplanan, Adam Czartoryski'nin Marszałek olarak başkanlık ettiği Konvokasyon Sejm'inde darbe atmosferi hakimdir. Aynı gün Andrzej Zamoyski'nin yaptığı konuşmasında öne sürdüğü tekliflerden kabul edilenler şunlardır:

- Memurlara maaş verilmesi uygulamasının başlatılması
- Fakir olanların da memuriyet kadrosu alabilmesi
- Starostwo'ların hazineye katılması
- Vatandaşların eşitliğine aykırı olması sebebi ile sarayın milis bulundurmasının yasaklanması

• **Yargı** ile ilgili olarak bir kanunname hazırlanması ve Polonya Kilise mahkeme kararlarının temyiz edilerek Roma'ya başvurunun kaldırılması

• **Eğitim** alanındaki, tüm ülkede eğitimde birliğin sağlanması önerisi de kabul edilmiştir. Bu anlamda Zamoyski Komisja Edukacji Narodowej'in (Milli Eğitim Komisyonu) kurulmasına da öncülük etmiştir.

Familia'nın öne sürdüğü programdan gerçekleşenler ise:

- Meclis oturumlarına belli bir düzen getirilmesi
- Vekillerin, yerel meclis talimatnameleri (*instrukcje sejmikowe*) üzerine yemin etmelerinin yasaklanması
- Seçimler için toplanan yerel meclislerde (*sejmiki elekcyjne*) oyçokluğu ilkesinin geçerli olması
- Voyvodalıklarda vergi kararlarının alınmasının yasaklanması
- *Liberum veto'nun* kaldırılması konusunu henüz tartışmaya açmak mümkün olmadığından şimdilik yalnızca Hazine Komisyonu (*Komisja Skarbowa*) tarafından meclise sunulan projeler konusunda **oyçokluğu** ile karar alınacaktır. Yalnız konuşmada kasıtlı olarak açık "oyçokluğu" ibaresi kullanılmamıştır. Bunun yerine Hazine ve Ordu Komisyonlarında kararların *figura iudiciaria* (mahkemelerdeki usulle) alınması şeklinde bir ifade tercih edilmiştir. Mahkemelerdeki usul kararların oyçokluğu ile alınması şeklindedir. Bu ifadenin, *liberum veto'nun* kaldırılmasına karşı çıkanların, özellikle de Rusya'nın dikkatini çekmemesi maksadıyla böyle bir yol izlendiği düşünülebilir.
- Hazine Komisyonu kurulması (Taç ve Litvanya için ayrı ayrı)- böylelikle *podskarbi'lerin* yetki alanları kısıtlanmış oldu

- Ordu Komisyonu kurulması (sadece Taç için) –hetmanın yetki alanı kısıtlanmış oldu
- Genel gümrük vergisinin (*cło generalne*)⁵⁰ getirilmesi. Özel gümrüklerin kaldırılarak, genel gümrük uygulamasının getirilmesi sayesinde devlet çapında bir gümrük siyaseti oluşturulmasının önü açılmış oldu.

Konfederasyonun idaresi her ne kadar *familia* gibi görünse de asıl aktör Rusya ve onun yanında yer alan Prusya'dır. 17 Mayıs oturumundan birkaç gün önce Rus elçi Kayserling, Petersburg'a İstanbul'daki Polonya elçisi Stankiewicz'in görevden alınıp yerine Rus dostu bir elçinin gönderilmesini sağlamak için çaba harcayacağını bildirmiştir. 17 Mayıs oturumunda Branicki yanlısı Stankiewicz'in İstanbul'daki görevinin sonlandırılması konusu gündeme gelir. Muhtemelen 18 Mayıs günü Rus büyükelçi, *prymas'tan*⁵¹ Stankiewicz'in görevden alınarak yerine Tomasz Aleksandrowicz'in geçeceğini bildiren yazının bir kopyasını alır. Birkaç gün sonra da Kayserling ve Replin, *prymas* tarafından Başvezir'e hitaben yazılan, Stankiewicz'in görevinin sona erdiğini bildir yazıyı İstanbul'daki Rus elçisi Obreskov'a gönderirler.

Rusya'nın askeri müdahalesi ve desteğiyle, Poniatowski 25 Kasım 1764'te Polonya tahtına çıkar. Muhalefet kırılır, cumhuriyetçilerin (*republikanci*) çoğu karşı manifestolarını geri çeker. Yeni kral o sırada Polonya'da reel olarak mevcut olan üç politik güçten birini arkasına almak zorundadır. Bunlardan ilki cumhuriyetçi partidir (*partia republikanska*), Poniatowski'yi düşman olarak gören bu grupla mücadelesinde Poniatowski galip gelmiştir. İkinci parti *familia*'dır. *Familia* reform yanlısıdır, şartlar gereği tahta çıkan kuzenlerini, *familia'nın* reform projesini hayata geçirmek için kullanabilecekleri düşüncesindedirler.

⁵⁰ *Cło generalne*: XVII ve XVIII. yüzyıllarda yurtdışına ihraç edilen ürünler üzerinden alınan gümrük vergisidir. İlk olarak 1661 yılında yürürlüğe konmuş ancak düzenli olarak toplanmamıştır. 1764 yılında sürekli olarak toplanması yönünde karar alınmışsa da Prusya'nın müdahalesi ile kaldırılmış ve 1775'te tekrar yürürlüğe konmuştur. Andrzej Jezierski, Cecyla Leszczyńska, Wydawnictwo Key Text, Historia Gospodarcza Polski, Warszawa 2003 s. 87.

⁵¹ Fetret dönemlerinde kralın yerine görev yapan kişi.

Üçüncü politik güç ise, Polonya’da her şeyi özenle kontrol altında tutan Rusya Büyükelçiliği’dir (LOJEK 165-166).

Partiler:

Magnatlar arasında, geniş *clientele* ağları ve bağlantılarıyla iki fraksiyon öne çıkar. İlki Jozef ve Teodor Potocki etrafında bir araya gelen cumhuriyetçi kanat, diğeri ise Czartoryskiler öncülüğünde toplanan *familia*. III. August’un iktidarının ilk yıllarında Czartoryskiler sarayın yanında yer alırlar ve atamalara aktif olarak katılırlar. “Vatansever” (*partia patriotyczna*) ya da “cumhuriyetçi” (*partia republikańska*) olarak anılan Potockiler’in partisi ise muhalif kanatta yer alır (ROSTWOROWSKI, *Historia Powszechna Wiek XVIII* 382)

Branicki ve Potockilerin başını çektiği cumhuriyetçi kanat, İsveç, Fransa, Osmanlı ve Prusya ile işbirliği içindedir. Polonya’nın zayıf bir devlet örgütlenmesine sahip olmasının ülkenin lehine olduğu kanaatindeyler. Krallık iktidarının güçlü olması, onlara göre ülkeye zarar vermekten başka bir şey değildir. Parti, Polonya’nın gücünün zayıflığında yattığı inancındadır ve bu fikrini “*nierzadem Polska stoi*” (Polonya’yı ayakta tutan kaostur) mottosu ile ifade eder. Bu fikrin dayanağı ise, komşu devletlerin devletin zayıflığını göz önünde bulundurarak, Polonya’yı kendilerine karşı bir tehdit olarak algılamayacağı zannıdır. Czartoryskiler kadar köklü bir aile olmasalar da, onlardan en az on kat daha zengindirler. Potocki’ler Prusya, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç’le işbirliği içindedir. Dönemin ileri gelen aileleri Radziwiłł’ler, Sapiehy’lar ve Ogiński’ler de Potocki’lerin yanında, Czartoryskiler’in karşısında yer alırlar (KONOPCZYŃSKI, *Dzieje Polski Nowożytnej* 543).

“Familia” olarak anılan Czartoryski ve Poniatowski aileleri, III. August zamanının en iyi örgütlenmiş partisiydi. Reform yanlısı olan *familia*, güçlü bir Polonya için ordudaki asker sayısının artırılması, hazine, *sejm*, *sejmik* ve yargı sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiği fikrindedir. Partinin liderleri August Aleksander Czartoryski (Ruthenya Voyvodası) ve kardeşi Michał Fryderyk Czartoryski (Litvanya Kançıları) ve kız kardeşleri Konstancja’nın eşi Stanisław Poniatowski (Stanisław A. Poniatowski’nin babası)dir. Yüzyılın ikinci yarısına doğru

familia'ya Stanisław Antoni Poniatowski, Adam Kazimierz Czartoryski (August Aleksander'in oğlu Podolya bölgesi generali), Stanisław Lubomirski, Ogiński. Dönemin aydınlarından Andrzej Zamoyski de aile bağı olmamakla birlikte bu partiye bağlıdır.

Sarayla Czartoryskiler'in arası açılır ve atama şefliği, Bakan Heinrich von Brühl'ün damadı, Jerzy Mnischech'e kalır. Czartoryskiler muhalefete geçer ve kendilerine dışarıdan (Rusya) destek ararlar. Sürekli olarak meclisleri sabote ederler (ROSTWOROWSKI, Historia Powszechna Wiek XVIII 382-384).

“Familia” olarak Prusya karşıtı bir tavır benimsemiş durumdadır. II. Friedrich'in tahta çıkar çıkmaz Silezya'yı işgali, Berlin'in Varşova için çok büyük bir tehdit olduğu kanısını pekiştirmiştir. Polonya'nın birkaç bin kişilik eğitimsiz ordusuyla II. Friedrich'in karşısında direnmesi mümkün değildi, başka bir gücün desteğini alması gerekiyordu o da Rusya'ydı. Czartoryskiler'in Rus yanlısı olmalarının ardında üç sebep yatıyordu. Öncelikle Czartoryskiler'e göre, Büyük Petro zamanından beri Polonya zaten *de facto* Rusya'nın hamiliği altındaydı, dolayısıyla Petersburg'un Polonya'yı, Prusya işgalinden koruması, kendi çıkarına da olan bir durumdu. İkinci olarak, yine onlara göre, Rusya topraklarını genişletme amacı gütmendiğinden, Polonya'yı işgal düşüncesi beslemiyordu. Üçüncüsü, bir sebepten ziyade bir umudu işaret eder, Petersburg, Polonya'da gerçekleştirilmesi planlanan reformlara karşı çıkmayacaktır. Esasında 1763 yılında, henüz III. August hayattayken, Rusya'nın, darbe planlarına verdiği desteği son anda çekmesi, Katerina'nın Czartoryskiler hakkındaki fikirlerini yeterince ortaya koymuştu. II. Katerina Czartoryskiler'in güç kazanmasını ve reform projelerini hayata geçirmelerine ve bu sayede sistemi değiştirmelerine meydan vermek istemiyordu. Tüm bu sebepler, “familia”nın Rus yanlısı tutumunu değiştirmesi sonucunu beraberinde getirmeliydi, ancak olaylar bu şekilde gelişmedi, zira “familia”nın Rusya'nın desteğini almaktan başka alternatifi yoktu. Bu durumda “familia” için geriye, vaziyeti en iyi şekilde değerlendirmek kalıyordu.

Bir diğer parti de magnat partisi ya da eski cumhuriyetçi kanat (*obóz starorepublikanski*) olarak da anılan Hetman Yandaşlarıdır (*stronnictwo*

hetmanskie). Poniatowski zamanından ortaya çıkmış muhafazakar bir partidir. Yapılması planlanan her tür reforma, soyluların özgürlüklerinin gasp edildiği gerekçesiyle karşı olan bu kanat Avusturya ve Fransa tarafından desteklenmektedir. Partinin önde gelen isimleri, Franciszek Ksawery Branicki, Karol Radzilliw “Panie Kochanku”, Franciszek Salezy Potocki, Jerzy Mniszech ve Waclaw Rzewuski’dir. Kraliyet seçiminde III. August’un oğlu, Sakson elektörü Fryderyk Krystian Wettin’i desteklemişlerdir. Hetman yandaşlarının karşısında yer alan *familia* 1754 yılından itibaren saraya yani III. August’a muhalif konumdadır.

Zaman geçtikçe Czartoryskilerle reform projelerinin oldukça farklı olduğu ortaya çıkan Poniatowski de çevresindekilerle birlikte ayrı bir kanat haline gelir. Buna karşılık olarak yeni bir grup ortaya çıkar: *Stronnictwo Patriotyczne* (Vatansever Parti). Partinin amacı *liberum veto* ve serbest seçimi kaldırmak, asker sayısını yüz bine çıkarmak, *Rada Nieustajaca’yı* (Daimi Konsey) kaldırmak Bu parti üç gruba ayrılır. Bunlardan ilki Vatansever Sağ Partidir. Partinin öncüleri Adam Kazimierz Czartoryski, Stanisław Kostka Potocki’dir. Bu topluluğun amacı, kralın kendi iktidarını güçlendirmeye yönelik reformların önünü kesmek ve meclisin iktidarını güçlendirmektir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için Prusya’dan destek aramaktadırlar.

Meclis Başkanı Stanisław Malachowski tarafından temsil edilen Merkez Vatansever Parti ise kralla uzlaşma yolları üzerinde durur.

Sol Vatansever Parti Polonyalı Jakobenlerin partisidir. Parti, lider olarak Hugon Kołłątaj’ı görmektedir. Toplumsal reformlara ağırlık veren parti, kentsoylulardan destek aramaktadır. Devrimci olarak nitelendirilebilecek bir partidir. Monarşinin, derebeyliğin kaldırılması, köylülerin özgürleşmesi, sınıfların kalkması ve Kilisenin ayrıcalıklarının sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedirler.

1765 yılında Szkoła Rycerska kuruldu. Poniatowski anılarında eğer imkanı olsa Cizvit okullarında okuyacağını dile getirmiştir.

Daimi Konsey ile ilgili ilk çalışma, dönemin aydınlarından Hugo Kołłątaj, Franciszek Ksawery Domowski, Stanisław Kostka ve Ignacy Potocki’nin 1793

yılında yayınlanmış olan *O ustanawieniu I upadku Konstytucji 3 Maja 1791* başlıklı kitaptır. Eserde, konseyi ve faaliyetlerini Rusya'nın kurduğu ve yönettiği bir kurum olduğunu ileri sürerek, şiddetle eleştirirler. Konsey'in yasama ve yargı gücünü gasp ettiği fikrini öne sürerler.

3. BÖLÜM: REFORM ÖNERİSİ

XVIII. yüzyıl, Avrupa'nın birçok ülkesinde kendini yenileme dönemidir. Bu dönemde kültürel ve entelektüel alandaki gelişmeler siyaset alanında da etkili olmaya başlamış ve bu sayede kısmen de olsa reel yaşamda hayata geçme olanağı bulmuştu. Düşüncelerin hayata geçirilmesi her ülkede farklı şekilde cereyan etmişti. Aydınlıkçı fikirler Fransa'da saray ve kilise karşıtı radikal bir harekete dönüşürken, Alman ülkelerinde orta sınıflara kadar yayılan bu değişim düşüncesi yönetimle daha uyumlu bir görünüm arz etmekteydi. İngiliz Hükümeti ise aydınlıkçı fikirlere saygı göstermekle birlikte bu fikirleri yönetim düzeyine taşımamış ya da taşıma gereği duymamıştı. Polonya'nın sınır komşuları Avusturya, Rusya ve Prusya'da ise Aydınlanma düşüncesi, siyasî alanda oldukça etkili bir role sahipti.

XVIII. yüzyılın başından itibaren, Polonya'da da Aydınlanma düşüncesine ilgi başlamış ve Aydınlıkçı reformların gerekliliği konusunda cılız da olsa bazı sesler çıkmaya başlamıştı. Aydınlıkçı fikirler zamanla soylu entelektüeller arasında yayılmaya başlamıştı. Soylu entelektüeller, aristokratik kökenleri sebebiyle yönetimde de söz sahibiydiler. Dolayısıyla Polonyalı entelektüeller arasında Aydınlanma felsefesi, soyut bir felsefi idea olarak değil, uygulamaya konabilecek bir reform planı görülüyordu. Bu nedenle Aydınlanma Dönemi yazarlarının eserlerinde mevcut sistemin düzeltilmesine yönelik, uygulanabilir çözüm önerileri öne çıkar. Poniatowski iktidarında bu öneriler, kralın öncülük ettiği toplantılarda değerlendirilip şartlar elverdiği ölçüde hayata geçirilmişti. Bu reformlar Avrupa'daki Aydınlanma trendine uyum sağlamanın ötesinde, ülkeyi içinde bulunduğu anarşi ve kaostan kurtarma amacına hizmet edecek bir araç olarak görülmekteydi. Kaosun kaynağı ise hiç şüphesiz Polonya'daki yoğun soylu nüfusu ve onların idari sistemdeki yerleriydi. Kaçınılmaz olarak çok başlı idari yapıyı beraberinde getiren bu durum Polonya aristokrasisini oluşturan sınıfların mercek altına alınmasını zorunlu kılmaktadır. Zira reform hareketini ortaya çıkartan koşullar ve hedefleri ancak Polonya'daki aristokratik yapı bilindiği ölçüde anlaşılabilir.

Polonya soylu sınıfı dönemin İngiliz ve Fransız soylularından çok farklı bir görünüm arz eder. Öncelikle nicelik olarak farklıdır, İngiltere ve Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerinde ise bu oran yüzde bir-iki civarındadır (BARDACH 2001, 192). İkinci olarak toprak ve kendilerine tabi olan köylü sayısı bakımından bir farklılık göze çarpar. Polonya'da toprak sahibi olan soyluların yanı sıra ve hiç toprağı olmayan ve ekonomik olarak neredeyse bir köylüye denk soylular mevcuttur, üstelik bunların sayısı da oldukça fazladır. Bu insanları soylu yapan ve geçimlerini temin etmelerini sağlayan şey oy haklarıdır. Zengin fakir ayrımı olmaksızın tüm soyluların oy hakkının olması *klientel* sistemin de güçlenmesine yol açmıştır.

XVIII. yüzyılda Polonya'da ülke nüfusunun yaklaşık yüzde sekiz-on kadarını *szlachta* oluşturuyordu. Yetişkin erkek nüfusun çok büyük bir kısmı aktif olarak siyasi hayatta rol alıyordu. Ancak Polonya, bu devir için böylesine geniş tabanlı bir idari sistemin kurgulanmasına zemin hazırlayacak kurumsal altyapıdan yoksundur (ŁUKOWSKI 17). *Szlachta*'nın siyasî hayatta belirleyici rol oynaması Polonya'nın sınıfsal yapılanmasını da doğal olarak etkiler. Neticede *szlachta*'nın ayrıcalıkları artırılırken, kentsoylu ve özellikle de köylülerin sosyo-ekonomik konumları sürekli kötüye gider. Esasında yönetimde asıl belirleyici rol oynayan magnat'lardır. Magnat'lar *szlachta* sınıfının en zengin olan elit grubudur; kendilerine bağlı şehirleri, onlarca köyleri, serfleri ve orduları vardır. Fakat bütün bunlara rağmen *magnatlar* politik olarak *szlachta* ile eşittir, zira onlar da tek bir oya sahiptir.

Polonya aristokrasisi, politik olarak eşit görünse de ekonomik gelirleri çok farklı olduğundan, birbirine denk konumda değildir. Dolayısıyla aristokrat sınıfın da alt sınıfları vardır. Magnatlar en zengin sınıftır. Kendilerine ait geniş toprakları, kasabaları, köyleri ve onlara hizmet eden, sayıları binleri bulan köylüleri vardır. Orta Soylular (*średnia szlachta*) bir ya da birkaç köye sahiptir. Genellikle unvan sahibi olan orta soylular yerel mecliste ve bazen de Sejm'de temsilci olarak görev alırlar. Küçük soylular (*drobna szlachta*) bir köyün bir kısmına sahip olabildikleri gibi bazen hiç toprakları da olmayabilir.

Küçük Soylular kendi içinde ayrılır, bunlar: Szaraczkowa (gri soylu), isimleri, giydikleri, gri yün kıyafetten gelir; Zagrodowa (çiftlik soylusu), çiftlikleri genellikle bir köylü evinden çok az farklıdır; Zagonowa (tarla soylusu), çok küçük bir torağa sahiptir; Drażkowa (tahta soylusu), toplantılarda oturacak rahat bir sandalyeye sahip olmadıklarından tahta üzerine oturmak zorunda kalan soylulara bu ad verilmiştir; Cząstkowa (Kısmî soylu), bir köyün yalnızca bir kısmına sahiptirler; Hreczkosiej (Buğday eken), kendi tarlasında çalışmak durumunda olan soylulardır; Zaściankowa (Duvar soylusu) bunlar da kendi topraklarını eken, fakat köylüye sahip olamayan fakir soylulardandır, yaşam tarzları köylülerinkinden çok farklı değildir ancak onlardan farklı olduklarını göstermek için Duvar Soyluları belli bir bölgede bir arada yaşarlar, köylülerle aralarına gizli bir duvar örerler, isimleri de bu duvardan gelir; Okoliczna (Kenar soylusu) bunlar da tıpkı Duvar Soyluları gibidir; Gołota (Çıplak soylu), bu sınıfın köylüsü olmadığı gibi toprağı da yoktur.

Polonya'da soylu sayılabilmenin üç yolu vardır. İlki aileden gelen soyluluktur. İkincisi evlat edinme (*adopcja/adoption*) adı verilen bir uygulama neticesinde edinilen bir soyluluktur. Soylu olmayan bir kişi, soylu bir aile tarafından kabul edildiği takdirde bu unvanı alır. Üçüncüsü ise kralın bir kişiye soyluluk unvanını vermesi anlamına gelen *nobilitacja* (*nobilitation*) uygulaması sonucu edinilen soyluluktur. Bu uygulama, Jagiellon Hanedanı döneminde ortadan kalkar ve yerine *indygenat* adı verilen başka bir uygulama gelir. Yabancı birinin kendi ülkesinde sahip olduğu soylu statüsünün tanınması ile kişi, bir Polonya soylusunun sahip olduğu tüm ayrıcalıklara sahip olur. (GELLA 15). Soyluluğun kaybedilmesi ise, vatandaşlıktan atılma ya da ticaret veya zanaatla meşgul olunması durumunda gerçekleşebiliyordu. XVI. yüzyıldan itibaren zengin, fakir ayrımı olmaksızın tüm soyluların eşit olduğu özellikle vurgulanmaya başlanır. (BARDACH 193). Bunun neticesinde ekonomik farklılıklara bakılmaksızın tüm soylular hukukî olarak eşit sayılır.

Magnatların sahip olduğu mülklerin (*latifundium*) artışı *magnatlar* ile *szlachta* arasındaki farkı derinleştirir. Köy hatta kentleri kapsayan bu mülkler geniş bir üretim yelpazesine sahip olması dolayısıyla magnatların gücüne güç katar.

Sahip oldukları yüksek gelir onlara senatoda bir sandalye sağladığı gibi üst düzey memurlukları kolayca edinebilme ve kraliyet mülkü olan *starostwa*'lıkların da idaresini almalarını sağlar. Magnatlar XVII. yüzyılda ise artık karar mercii olurlar. XVIII. yüzyıla gelindiğinde idari güçlerini kullanarak, mülklerini orta ve küçük soylular aleyhine kendi genişletmek suretiyle daha da zenginleşirler. Bu da sıradan soylular ile aralarındaki uçurumun daha da derinleşmesine yol açar. *Szlachta*, komşusu ve aynı zamanda rakibi olan diğer soylulara karşı kullanabileceği bir korunma edinmek için *magnat'ların* peşinden koşmaya başlar. Adem-i merkezi eğilimlerin güçlenmesine paralel olarak merkezi devlet otoritesinin zayıflamasıyla, *szlachta*'nın ihtiyaç duyduğu hayatı ve mülkünü korunması görevini magnat'lar üstlenir. Bunun karşılık *szlachtalar* kendilerini koruyan magnat'a sadık olmak ve itaat etmek durumundadır. XVII. yüzyıl savaşları sonunda fakir düşen soyluların çoğu kendi köy ve çiftliklerini magnat'lara kiralayarak geçimlerini sağlamaya çalışır. Maddi olarak magnat'lardan bağımsız kalmayı başaranlar bile, ellerinde olanı kaybetmemek için, çoğu zaman yine onların politik etkisi altına girmek zorunda kalır (BARDACH 194). İşte soyluların içinde buldukları ekonomik sıkıntılardan dolayı magnat'ların politik kontrolü altına girmeleri *klientel* yapının kendiliğinden oluşmasına yol açar.

Polonya toplumunun, *szlachta* lehine tek yönlü gelişimi, soyluların ekonomik ve hukuksal olarak toplumda baskın bir yerinin olması kentlerin ve kentsoyluların gelişimine ket vurur. 1633 yılında çıkan yasada, ticaret ve zanaatla uğraşan soyluların, unvanlarını kaybedecekleri belirtilir (KUTRZEBA 321). Şehirleri ülkenin politik hayatından dışlama politikası, merkezi iktidarın potansiyel müttefiki olmaları endişesi ile kentsoyluların sosyo-ekonomik konumlarının zayıflatılması arzusunun birleşmesinin sonucudur.

Bu durumu çok daha erken devirlerden itibaren gözlemlemek mümkündür. 1496 tarihli Polonya anayasası, kentsoyluların toprak satın almalarını ve toprak sahibi olmalarını yasaklar. 1565 anayasası ise tüccarların ülke mallarını sınır dışına çıkarmalarını yasaklayarak kentsoylulara bir darbe daha vurur. Yine aynı anayasa Polonyalı tüccarların yurtdışından Polonya'ya mal getirmelerini de

yasaklar. Öte yandan her iki faaliyet de yabancı tüccarlara serbesttir. Bu durum yalnız kentsoylu sınıfına değil ülke ekonomisine de büyük zarar verir (BARDACH 195). Giyim-kuşamı düzenleyen yasalar aracılığıyla da kentsoyluların pahalı mallar kullanmaları yasaklanır. Soyluların kentsoylulara özenmesinin önüne geçmek, onların alt sınıf olduğunu vurgulamak basit bir idari pratik olmanın ötesine geçmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Stanisław August Poniatowski dönemine kadar kentler ve kentsoylular lehine önemli bir değişim yaşanmazken Poniatowski, tahta oturduğu ilk yıldan itibaren kentsoyluların durumunu düzeltmeye yönelik bazı reformları uygulamaya koyar. 1764 yılında jurydyk'lar⁵² kağıt üzerinde de olsa kısmen kaldırılır, ancak bu kural tam manasıyla hayata geçirilemez (KUTRZEBA 322-323)

Poniatowski iktidarından önce köylülerin durumu da kentsoylulardan farklı değildir. Her feodal idari sistemde gözlemlendiği üzere Polonya'da da her bir köylünün, efendisine karşı çeşitli yükümlülükleri vardır. Köylü, efendisine karşı görevini ya para veya hediye vererek ya da onun için çalışarak yerine getirir. Hakları ve etkinlikleri, soyluların lehine çıkarılan yasalarla kısıtlanmış durumdadır. Ancak köylülerin durumu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan reformlarla kısmen de olsa düzeltilir. 1768 yılında, köylünün, efendisinin emriyle öldürülmesi yasaklanır. Köylünün bir suç işlenmesi durumunda artık kent mahkemesine başvurulacak ve oradan çıkacak karara göre hareket edilecektir. (KUTRZEBA 314). Yine XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan düzenlemelerle köylülerin çalışma şartları iyileştirilir. Köylüler artık, efendilerinin arzu ettiği ölçüde değil, yasayla belirlenen süre kadar çalışmak zorundadır. Yine Poniatowski zamanında köylülere veya çocuklarına bağlı buldukları toprakları terk ederek şehre gitme ve zanaatla uğraşma hakkı tanınır (BARDACH 292).

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Poniatowski dönemi öncesinde Polonya'da feodal yapı henüz çözülmüş değildir. Toprağa bağlı üretim biçimi varlığını korumakta ve bununla bağlantılı olarak serflik de devam etmektedir. Soyluların

---

⁵² *Jurydyk*: kent hukukuna bağlı olmayan, kentlerdeki soylu ve kilise mülkiyetlerine verilen addır.

siyasi hayatta belirleyici rol oynaması ve bu gücü kullanarak kentsoylu sınıfın oluşumunun ve gelişiminin önünü kesmesi sebebiyle, serbest işgücüne dayalı burjuvazi ve onun beraberinde getirdiği kapitalist ilişkiler ağı gelişme olanağı bulamamıştı. Soylu demokrasisi, merkezî yönetim anlayışının ortadan kalkmasına yol açmış, bu da ekonominin büyümesi için ön şart olarak görülebilecek güvenlik ve istikrara ket vurmuydu. Ancak bunun yerine alternatif ve tutarlı, daha da önemlisi işleyen bir sistem getirmeyi de başaramamıştı. Dolayısıyla yapılması gereken, öncelikle sistemi işler hale getirmektir. Yönetimdeki çok başlılık sebebiyle anarşik bir görünüm arz eden mevcut sistemi değiştirmeye yönelik her tür girişim hem içeriden hem de dışarıdan büyük mukavemet görüyordu.

Polonya'da reformların gerçekleşmesi iç ve dış siyasi olaylarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Polonya tarihindeki belki de en çalkantılı dönemdir. İçeride ve dışarıda cereyan eden yoğun siyasi hareketlilik kralın reform projesine de yansımıştır. Stanisław August'un reform programında yer alan öğelerden bazıları iktidarının başından sonuna kadar değişmeden kalırken, bazılarında siyasi değişimlere koşut olarak revizyon yapılmış birinden⁵³ de tümüyle vazgeçilmiştir.

İktidarının ilk yıllarında Poniatowski çok heveslidir, her alanda reform yapmak, Polonya'yı güçlü bir devlet haline getirmek arzusundadır. Ne var ki bu reformlar, doğrudan veya dolaylı olarak komşu devletlerin iznine tabidir. Komşu devletler ise Polonya'nın güçlenmesini sağlayacak, politik nitelikli reformlara müsaade etmeyecektir. Dolayısıyla hayata geçirilebilen reformlar, Polonya'nın güç kazanmasına herhangi bir katkısı olmayacağı düşünülen "zararsız", sonuçları uzun vadede görülebilecek ve en önemlisi görünüşte komşu devletleri rahatsız etmeyecek olan reformlarla sınırlı kalmıştır.

Ülkenin Avrupa güç dengesi içinde bulunduğu konum, reformların gerçekleştirilmesini zorlaştıran ve yavaşlatan bir diğer unsurdur. Polonya

---

⁵³ *Starostwo'ların satışı.*

Rusya'ya bağımlıdır⁵⁴ ve Rusya belli sınırlar dahilinde ülkenin güçlenmesine müsaade etmektedir. Soyluların çoğunun da desteğini alan Prusya ise reformlara karşı son derece mesafeli bir tutum içindedir. Her tür yeniliğe şüphe ile bakan II. Friedrich krala ve Czartoryskiler'e düşman bir tavır sergilemektedir. Bu durum reformların yavaş ilerlemesine ve özellikle rejimle ilgili yapılması planlanan yeniliklerde büyük zorluklarla karşılaşılmasına yol açmaktadır (MICHALSKI, Andrzej Zamoyski 12).

1764 tarihinde Polonya tahtına çıkan Poniatowski'nin, yönetimini devraldığı ülke, yüzyılın başından beri *de facto* Rusya'nın hamiliğinde olan bir ülkedir. 1733'deki krallık seçimiyle bu durum iyice görünür hale gelmiştir. Bu seçimde, Polonya halkının kendinde kral olarak seçtiği Stanisław Leszczyński Rusya'nın baskısıyla tahttan indirilmiş ve yerine, Rusya'nın adayı Wettin Hanedanı'ndan II. August geçmişti. II. August'un ölümünden sonraki fetret döneminde, artık tüm Avrupa Polonya tahtına çıkacak kişiye, kimin karar vereceğini anlamıştır. Bu devlet Rusya'dır. Rusya, Polonya tahtına III. August'un geçmesini uygun görmüş ve 1736 yılında toplanan meclisle III. August'un krallığı kesinleşmiştir. 1736 yılında toplanan bu meclis Pasifikasyon Sejmi'dir ve III. August döneminde toplanan 14 *Sejm* içinde, feshedilmeden sonuç alınan yegane meclistir. Bunun sebebi de, anlaşılacağı üzere Rusya tarafından atanan kralın tasdik edileceği meclis olmasıdır. En mühim kararların *Sejm* tarafından alındığı bir ülkede *Sejm* fiili olarak işlemez haldedir, dolayısıyla ülkede hakim olan hükümet değil anarşidir. Buna imkan sağlayan ise en başta *liberum veto* ilkesidir; soylulara göre bu ilke, kendilerinin "özgürlüklerini" kralın mutlakiyet eğilimine karşı garanti altına alan bir ilkedir. Sistemin işlemezliği ve anarşinin garantisi olan bu ilke yüzyılın başından beri Rusya'nın Polonya siyasetinin ana unsurlarındandır.

Poniatowski iktidarının ilk yıllarında Rusya'nın da desteğiyle reformlarını gerçekleştirebileceği inancını korur hatta vetonun adım adım kaldırılmasında da ondan destek alabileceğini düşünür. Bu optimist bakışının arkasında hem Katerina ile olan dostluğu hem de Rus elçisi Keyserling'le aralarındaki yakın

---

⁵⁴ I. Petro döneminden itibaren fiilen Rusya'nın hamiliğinde olan Polonya, 1768'den itibaren resmen Rusya'nın garantörlüğü altındadır.

ilişki yatmaktadır. Ancak 2 yılın sonunda tablo tümüyle değişir. Keyserling 1764 yılında hayatını kaybeder. Bunu Katerina'nın krala karşı değişen tutumu izler. II. Katerina önce Czartoryskilere sonra da Poniatowski'ye karşı güvenini yitirir. Kral da bu güvensizliğin farkındadır. Poniatowski'nin Kabine Sekreteri Jacek Ogrodzki'nin Gdansk'taki mukim elçi Aleksy Husarzewski'ye yazdığı mektup kralın, Rusya ve Prusya'nın Polonya'ya karşı düşmanca tutumunu anladığının göstergesidir. Mektupta Ogrodzki, farklı inançtan olanlarla ilgili konuyla bağlantılı olarak kaleme aldığı mektubunda Petersburg ve Berlin'in maskelerinin düştüğünü, asıl dertlerinin din meselesi olmadığını ve Polonya'ya karşı düşmanca niyetleri olduğunu söyler. Mecliste oyçokluğu ilkesinin olmasına izin vermemelerinin ardında, Polonya'nın onların işine geldiği şekilde zayıf kalması arzusunun yattığını ifade eder (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 30)

Rusya'nın Polonya politikasında yer alan *liberum veto'nun* muhafazası St. Petersburg yönetiminin Polonya iç ve dış ilişkilerini kontrol altında tutmasına yardımcı olmaktadır. Ancak Rusya bununla yetinmez, farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi ve asker sayısının da kısıtlı olması konularında Polonya'ya baskı yapar. Bu üç mesele Poniatowski döneminde, kralın Rusya ile mücadelesinin ana başlıklarıdır. Reformist kral, planladığı reformları hayata geçirmek için en büyük engel olan *liberum veto'yu* kaldırmak ya da en azından, geçerli olduğu alanlara sınırlama getirmek istemektedir. Katolik olmayanlara politik haklar verilmesinin önüne geçmek ve güçlü ve bağımsız bir Polonya için asker sayısını artırmak istemektedir.

3. 1. LIBERUM VETO VE NEGATİF EGEMENLİK

Liberum veto, daha önce de açıklandığı üzere, meclis oturumlarında soylulardan birinin herhangi bir kararı veto etmesi sonucunda mecliste alınan tüm kararların geçersiz sayılmasına yol açan ilkedir. İlk olarak 1652 yılında W. Sicinski tarafından kullanılan *liberum veto*, bu tarihten sonra sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle Sakson Hanedanı dönemine denk gelen meclislerin neredeyse tamamı bu ilke sebebiyle her hangi bir karar alınmadan dağılmak zorunda kalmıştır. İlke, fiilen ve örtük bir biçimde hukuken 1764 yılı itibariyle

kalkmış olsa da kesin ve açık biçimde 3 Mayıs 1791 Anayasası ile kaldırılmıştır. Polonya tarihinde büyük bir öneme sahip olan bu ilkenin felsefi ve siyasi anlamının ortaya konması, Poniatoski'nin uygulamaya çalıştığı reform programının niteliğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Liberum veto ilk bakışta demokratik bir kavram olarak da görülebilir. *Demokrasi*, farklı seviyeler ve yorumlarla da olsa, içinde *eşitliği* de barındıran bir kavramdır. *Soylu demokrasisi* de eşitlik anlayışına dayalı bir yönetim anlayışıdır. XVIII. yüzyılda Polonya yönetiminde hakim olan demokrasi anlayışı kendi içinde tutarlıdır. Milleti oluşturan unsur soylulardır ve soylular hukuken eşittir, öyle ki gerekli şartları yerine getirdikleri takdirde her birinin kral olmasının önünde bir engel yoktur. *Liberum veto*'nun devlet yönetimini felç edecek kadar uzun süre devam etmesi de zaten bunun bir sonucudur. Polonya özelinde eşitlik anlayışına dayalı demokratik yapı dahilinde yönetim kademesindeki soylular için bu ilke bir can simidi gibidir. Soyluları daha doğrusu magnat hiziplerini hem birbirlerinden hem de kralın mutlak iktidarından korur. Hanedanlık esasına dayalı yönetim şeklinin, resmen ve fiilen seçimli krallık haline dönüşmesinden itibaren mecliste hizipleşmeler başlamıştı. Ancak hiçbir hizip düzeni değiştirmeye yetecek denli güçlenmemişti. Dönem dönem değişik gruplar daha güçlü olsa da yönetimi tümüyle ele geçirecek ve idareyi tümüyle alacak güce erişen bir hizip yoktu. Dolayısıyla *liberum veto* aslında bu denge ve eşitlik durumu içinde, her bir hizibin kendi iradesini yönetime yansıtmasının bir yoluydu. Kralın kendi totaliter rejimini kurma tehdidine karşı bir güvence olması sebebi ile *liberum vetonun* muhafazası konusunda tüm hizipler hemfikirdi. Bu açıdan bakıldığında *liberum veto'nun* ülkede dengeyi sağlayan, barışçıl bir yönü olduğu da ileri sürülebilir. Hizipler, kendi iradelerini yönetim düzeyine taşıyamasa da karşı tarafın iradesini yönetime yansıtmasına izin vermiyor ve rakiplerinin siyasi hamlelerine maruz kalma durumunun önüne geçmiş oluyordu.

Liberum veto, aynı zamanda cumhuriyet tarzı yönetim şeklinin bir ürünüdür. Bilindiği üzere cumhuriyet rejimi, farklı dönemlerde farklı şekillerde uygulanmış olsa da tek bir monarkın değil, halkın egemenliğine dayalı bir rejimdir. Polonya özelinde ise "halk" olarak tanımlanan kitle soylular olduğundan, soyluların

egemenliğine dayalı bir yönetim şekli söz konusudur. *Liberum veto* ilkesinin fiilen kullanılmaya başlamasıyla birlikte, halkın ortak egemenliği, yerini *Sejm*'de söz sahibi olan her bir "soylunun negatif egemenliğine"⁵⁵ bırakmıştır.

Neden "negatif egemenlik"? Daha önce de ifade ettiğimiz üzere XVIII. yüzyıl Polonyası, devlet şekli cumhuriyet, yönetim şekli demokrasi olan bir devlettir. Ancak *liberum veto'nun* hayata geçişi mevcut "cumhuriyet" ve "demokratik yönetim" kavramlarını ve içeriklerini tekrar sorgulama gereği doğurmuştur. Bu kavramların sınırları dahilinde Polonya yönetimi anlaşılmaya ve izah edilmeye çalışılmışsa da söz konusu kavramların içeriklerine aykırı durumlarla karşılaşmış ve buna açıklık getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Devlet yönetiminde, veto ya da onay şeklinde de olsa son söz monarka ait olmadığı için Polonya'nın monarşik bir yapılanma olmadığı aşikardır. Öte yandan, halkın ortak iradesi yönetime yansıtılmadığı için, devlet yapılanması cumhuriyet tanımı kapsamı dışında bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla Polonya'ya özgü yönetim tarzına hakim olan anlayışın, halkın temsilcisi olan soyluların veto özgürlüğünü de kapsayacak şekilde yeniden tanımlanması ya da gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ancak çalışma kapsamında bu girişimde bulunulmayacaktır. Yalnızca veto özgürlüğünün demokratik bir cumhuriyette, egemenlik alanında ortaya çıkardığı farklı durum tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda *liberum veto* halk egemenliğine dayalı, kararların halk tarafından (doğrudan veya temsili olarak) alındığı bir yönetim tarzında, mecliste yer alan herhangi bir soylunun, halkın iradesine, egemenliğine karşı çıkma, onun kararını veto etme hakkına sahip olması, bir başka ifadeyle soylunun "negatif egemenliği" durumudur.

Soylunun negatif egemenliği (*negatywna suwerennosc szlachty*), aristokratların devletin özgürlüğü ile halkın özgürlüğünü, zaman içinde de şahsi özgürlüklerini eşdeğer görmelerinin bir neticesidir. Polonyalı soylular özgürlüklerinin garantisi olarak kabul ettikleri bu ilkenin kaldırılmasına yönelik herhangi bir girişimi,

⁵⁵ "Negatif egemenlik" tabiri çalışmada soyluların, halktan ve kraldan bağımsız olarak devlet idaresindeki egemen rolünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Aslında bir uluslararası ilişkiler kavramı olan "Negatif egemenlik" (*negative sovereignty*) bir devletin dış müdahaleden bağımsız oluşu olarak tanımlanmaktadır. (JACKSON 529)

kendilerini özdeşleştirdikleri devletin özgürlüğüne saldırı olarak algılıyorlardı. Soyluların bireysel özgürlüklerini koruma tutkusu, devletin özgürlük ve bağımsızlığını korumanın da önünde geliyordu. Isaiah Berlin'in de ifade ettiği gibi soylular, yönetim düzeyinde geçerli olan pozitif özgürlük alanlarını, kendi negatif özgürlüklerini korumak için araç olarak kullanıyorlardı⁵⁶ (BERLIN 165).

Soyluların, negatif özgürlük odaklı bu yaklaşımları, devletin bağımsızlığını adım adım kaybetmesine yol açıyordu. Konopczyński'nin de ifade ettiği gibi soylular, asıl özgürlüğün, bağımsız bir devlet içinde kendi iradesini kullanma özgürlüğü olduğunu kavrayamamışlardı. Gerçekte olan herhangi bir grubun iradesinin yönetime yansması değil, karşı grubun iradesinin yönetime yansmasının önünün kesilmesi idi. Dolayısıyla soyluların, kendi özgürlüklerinin garantisi olarak kabul ettikleri *liberum veto* ilkesinin, devletin bağımsızlığını tehdit ettiği gerçeği komşu devletlerin dikkatinden kaçmamıştı. Bu ilke, devlet çarkının işlemez hale gelmesine sebep olmakta ve bu da devletin dışarıdan kontrolünü kolaylaştırmaktaydı.

Polonya soylularındaki “negatif egemenlik” olarak ifade etmeyi uygun gördüğümüz bu kavram, halihazırda uluslararası ilişkiler alanında kullanılan bir kavramdır. Felsefe alanında Isaiah Berlin'in “negatif özgürlük” kavramından yola çıkılarak uluslararası ilişkiler alanına aktarılmış olan bu kavramın, Polonya siyasi tarihinde kullanımına henüz rastlanılmamıştır. İç politika alanda Foucault “pozitif iktidar” kavramını kullanır. Pozitif kelimesi ile iktidarın üretici rolünü vurgular. İktidarın yasaklayıcı, yıkıcı, engelleyici değil üretken boyutunu öne çıkarır ve bu kavramı “egemenlik” kavramına alternatif olarak kullanır. Devlet merkezli oluşu çağrıştıran “egemenlik” anlayışının ortadan kalkarak kendini yenileme ve üretkenlik özelliğine sahip “iktidar” anlayışının hayata geçmesi gerektiğini düşünür. Ona göre hayatın her alanında iktidar vardır ve bu anlayışın hâkim olmasıyla mikro birimlerin iradesi daha kolay makro birimlere yansiyacaktır (KOLOŞ 124-136).

---

⁵⁶ Berlin, “Two Concepts of Liberty” başlıklı makalesinde liberallerin, kamusal özgürlüğü ellerinde buldurmalarını sağlayan, ‘pozitif’ politik haklarını, ‘negatif’ bireysel özgürlüklerini korumak için bir araç olarak kullanıyor olma ihtimali üzerinde durur (BERLIN 1971 165).

W. Sicinski'nin protestosunun neticeleri ortaya çıkmaya başlamıştı ve XVII. yüzyıl sonlarından itibaren, Polonya'nın, daha doğru bir deyişle soyluların özgürlükleri artık diğer devletlerin anlaşmalarına konu olmaya başlamıştı. İlk olarak 1686 yılında Brandenburg, Avusturya ve İsveç arasında yapılan anlaşmada Polonya'da serbest seçimin muhafazası konusu yer alır. Bunu Rusya ve Prusya arasındaki 1720, 1726, 1730, 1732, 1740, 1743, 1762, 1764 yıllarındaki anlaşmalar izler. Rusya ile Avusturya arasında imzalanan 1726, 1732 tarihli anlaşmalarda ve yine Rusya ile İsveç arasındaki 1724 ve 1745 yıllarındaki anlaşmalarda da bu konu yer alır. Anlaşmalarda çoğu zaman açık bir biçimde *liberum veto'dan* bahsedilmez, daha ziyade "özgürlükçü Polonya Anayasası'nın muhafazası" şeklinde bir ifade tercih edilir. Ancak Prusya, Rusya, Fransa ve Avusturya elçilerine gönderilen talimatnamelerde açık bir biçimde vetonun dokunulmazlığı konusu dile getirilir (KONOPCZYŃSKI, *Liberum Veto* 313).

Liberum veto, Polonya Cumhuriyeti'nde kararların oybirliğine dayanması esasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir ilkedir. Ülke, günümüz terminolojisiyle federasyon olarak adlandırabileceğimiz idari bir yapılanmaya sahiptir. Her bir bölgenin *sejmik* olarak adlandırılan yerel meclisleri vardır. *Szlachta* yani soyluluk unvanına sahip her erkek bu oturumlarda yer alma hakkına sahiptir. *Sejmik'lerde* ülke meclisinde, yani *Sejm'de* bölgeyi temsil edecek olan vekiller seçilir. Bunun yanı sıra *Sejm'de* görüşülmesi istenen konular tespit edilir ve vekilden *sejmik'te* alınan kararlar doğrultusunda hareket etmesi beklenir. Bu beklenti, seçilen temsilciler üzerinde bir baskı oluşturmaktaydı.

Veto uygulamasının kökenlerine dair izleri Polonya'nın henüz krallık olarak yönetildiği dönemde, Jagiellon Hanedanı döneminde bulmak mümkündür. Bu hanedan yönetiminin başlarında szlachta'nın işlevi bir onay mercii olmaktan öteye gitmez. Alınacak kararlar kral ve Kraliyet Konseyi tarafından belirlenir ve szlachta'nın onayına sunulurdu. Szlachta ve yerel meclisler henüz yasa koyma konusunda aktif bir role sahip değildir. Kararlar Sejm çatısı altında alınıyordu. Kral, Kraliyet Konseyi ve taşranın üst düzey görevlileri alınacak kararlar

konusunda belirleyici rol oynuyordu. Oturumlara szlachta'nın da katılma hakkı olmakla birlikte kararları onaylama ya da reddetme konusunda, fikirlerini dile getirmek dışında bir etkinlikleri söz konusu değildi. 1454 yılında Jagiellon Hanedanı'ndan IV. Kazimierz Jagiellonczyk, soyluların baskısıyla Nieszawa Ayrıcalıkları'nı onaylamak zorunda kalır. Buna göre kral, artık yerel meclislerin onayı olmaksızın vergi kararı alamayacaktır. Bu yüzyılın başından itibaren Sejm artık iki kamaradan müteşekkildi: senato ve temsilciler kamarası. Senato bünyesinde Başpiskoposlar, piskoposlar, voyvodalar, kaştelanlar ve unvan sahibi bakanlar yer alıyordu. Temsilciler kamarasında ise yerel meclisler tarafından seçilmiş *poseł* olarak adlandırılan temsilciler görev alıyordu. Senatonun başkanlığını kral yürütürken, temsilciler kamarasındaki başkanlık görevi, kendi seçtikleri Marszałek adı verilen Meclis Başkanı tarafından yürütülüyordu. Senato ve Temsilciler Kamarası ayrı ayrı toplanıyor, ardından her iki kamara ve kral yasayı çıkarmak üzere tekrar bir araya geliyordu. Temsilciler Kamarası birleşiminde oybirliğiyle *consensus* sağlanmaya çalışılıyor ancak sağlanamadığı durumda oyçokluğu göz önünde bulundurularak uzlaşmaya varılıyor ve sistem yürüyordu. Temsilciler Kamarası kararı senatoya *consensus*'un sağlandığı sonucuyla götürmekle birlikte, oturum (iki kamaranın birlikte toplandığı) sonunda her bir temsilcinin protesto hakkının saklı olduğunu bildiriyordu.

Jagiellon Hanedanı sona erdikten sonra, III. Zygmunt Waza dönemi (1587-1632) ve sonrasında krallık iktidarının askeri ve idari olarak zayıf olması, merkezkaç kuvvetlerin daha da güçlenmesini sağlamış ve dolayısıyla denilebilir ki *Sejm'den* ziyade *sejmik'te* alınan kararlar ülkenin kaderinde belirleyici rol oynamaya başlamıştı. Bu durumun parlamenter sisteme zarar vereceğini öngören Kral III. Zygmunt, herkesin tüm maddelere onay vermesini beklenmesinin sonunun olmadığını ve bu şekilde bir sonuç alınmasının mümkün olmadığını ifade eder. Kralın bu çıkışı soylular arasında tepkiye yol açar ve 1570 Sejm'inde senatörlerden biri, temsilcilerin tamamının onayını almayan bir maddenin Anayasa'da yer almasına karşı olduğunu ifade eder (KAWCZYNSKI 165).

XVI-XVIII. yüzyıllar arasında, soylular, toplam nüfusun % 8- 10 kadarını oluştuyordu. Kendilerini *millet (naród)* adlandırıyor ve devletin yönetim organı olan Sejm'de kararları onlar alıyordu. Dolayısıyla bu yüzyıllar arasında, hatta XVIII. yüzyıl sonuna kadar *Sejm* devlet ve millet kavramlarıyla özdeşleşmiş bir kurumdu. Sejm'de, iç ve dış politikaya dair olağan meselelerin yanında, taşra yönetimlerini ilgilendiren çeşitli konular ve vergi konusu önemli yer işgal ediyordu. Kendini kralla denk, devlet ve milletle özdeş gören Sejm'deki soylular daha önce toplanan sejmik'te verdikleri söze uymak zorundaydı. Sorun da buradan kaynaklanıyordu. Önceleri, talimatnamelerde yer alan talepler kral tarafından kabul edilmediği takdirde, vergi ile ilgili düzenlemelere kesinlikle onay verilmemesi yönünde bir eğilim vardı. Artık yalnızca vergiye ilişkin değil, önerilen hiçbir maddeye onay verilmemesi söz konusudur (KONOPCZYŃSKI, *Liberum Veto* 213). Bu da beraberinde, mecliste alınan hiçbir kararın geçerli olmaması sonucunu getirecek ve yasama organının tümüyle işlemez hale gelmesine yol açacaktır.

XVII. yüzyıl boyunca Polonya, Türkiye, İsveç ve Rusya ile yaptığı savaşlardan dolayı ekonomik olarak oldukça zayıf düşmüş ve uluslararası arenadaki etkin konumunu büyük ölçüde kaybetmişti. Jagiellon Hanedanı döneminde, hukuken soylu demokrasisi olan devlet artık fiilen oligarşiye dönüşmeye başlamıştı. Sejm'ler, dış güçler tarafından desteklenen magnat hiziplerinin birbirleriyle mücadele ettiği bir alan haline gelmişti. *Liberum veto* ilk zaferini 26 Ocak 1652 meclisinde kazanmıştı⁵⁷. Soylular, kralın siyasi alandaki yetkilerini kontrol altına almak ve aynı zamanda Temsilciler Kamarasının dış politika ve hazine konusundaki etkisini artırmak istiyorlardı (KAWCZYNSKI 167). Soyluların hazine meselelerinde yetkilerinin artması, zaten ekonomik olarak düşüşe geçmiş olan devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerden de büyük ölçüde mahrum kalmasını beraberinde getirecektir. Yasa koyucu ve uygulayıcının aynı olmasının ciddi sorunlara yol açacağı ortadadır. Vergiyi tespit eden ve verenin soyluların kendisinin olması durumu, devletin ihtiyaçlarının karşılanması

---

⁵⁷ Stefan Zamoyski'nin meşhur "u nas *lex regnat non rex*" ("Bizde kral değil hukuk hüküm sürer") sözü bu mecliste dile getirilmiş ve soylu özgürlüklerinin sembolü olmuştur (MARKIEWICZ 23).

gerekliliğini ikinci plana atılmasına yol açmış ve bununla bağlantılı olarak da ordu konusunda gerekli kaynak sağlanamaz hale gelmiştir. Komşu devletlerin askeri olarak da tam da güçlendiği bir dönemde, Polonya'da cereyan eden bu gelişmeler devletin, uluslararası alandaki aktör rolünden tamamen uzaklaştırmıştır. Zincirleme bu gelişmelere yol açan ilk protesto, işte bu meclis esnasında, gerçekleştirilmiştir. Alınan vergi kararından memnun olmayan Sicinski bu kararı protesto etmiş ve Meclis Başkanı Andrzej Maksymilian Fredro protestonun haklılığını ilan ederek vetonun ilk defa pratiğe geçmesini sağlamıştır (KAWCZYNSKI 168).

Polonya'da parlamenter sistem, uygulamalarla şekillenen bir sistemdir. Oybirliğini sağlama yaklaşımının, *liberum veto*'ya dönüşmesi aniden gerçekleşmemiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sicinski'nin protestosunu takip eden ilk uygulamalarda, yasada oybirliği ilkesi yer almasına rağmen, oyçokluğu göz önünde bulundurularak karar alınıyordu. Protesto edilen maddenin yürürlüğe konmaması ile sorun çözülmüyordu. Bunu Temsilciler Kamarası oturumunun geçersiz sayılmasına yol açan *liberum rumpo* uygulaması izledi. Zamanla da *sisto activitatem* adı verilen bir uygulama ortaya çıktı. Buna göre vekillerden biri herhangi bir karara karşı çıktığında oturum durduruluyordu. İtiraz eden vekil ikna edilmese de meclis fiili olarak faaliyetine devam ediyor, ancak alınan kararlar yasaya dönüştürülmüyordu (KAWCZYNSKI 171). Mecliste alınan kararların tümüyle geçersiz sayılması ve meclisin feshedilmesi durumu henüz söz konusu değildi. Süreç yavaşlasa da işlemeye devam ediyordu (KONOPCZYŃSKI, *Liberum Veto* 217, 317).

Vetonun bu evriminin katı bir biçimde yasaya dönüşmesi 1717 yılındaki Sejm Niemy ile gerçekleşmiştir. Bu mecliste *liberum veto'nun* kesinlikle değiştirilemeyeceği yönünde bir karar alınmış ve Rus Çarı da bunun garantörü olmuştur. Poniatowski'nin tahta çıkışına kadar da çok sert biçimde uygulanmıştır. Bu ilkeyi kaldırmaya yönelik tüm girişimler Rusya tarafından engellenmiştir. Rusya bu tutumunu Poniatowski döneminde de sürdürmesine karşın 1764-1793 yılları arasında toplanan tüm meclisler geçerli sayılmıştır. Ancak alınan kararlar Rusya'nın onay verdiği sınırların dışına çıkmamıştır.

Veto ve bununla bağılı olarak sistemin tıkanmış olması durumu Poniatowski'nin reform projesinde ilk sırada yer alan konudur. Poniatowski'nin gençliğinde çıktığı *grand tour* ülkesindeki sistem sorununu tespit etmesini ve bu ülkelerdeki gözlemleri çözüm üretmesini sağlamıştı (S. PONIATOWSKI 10). 1754 yılında Antoni⁵⁸ Poniatowski, babasının tavsiyesiyle İngiltere'ye gitmiş ve birkaç ay burada kalmıştı. Yakın dostu Charles Hanbury Williams ile bu İngiltere ziyareti esnasında Williams ile nadiren görüşmüş olsa da, onunla olan bağlantısı S. Antoni'nin farklı çevrelere girişini kolaylaştırmıştı. İngiliz parlamenter sistemine duyduğu hayranlık ona "Tanrı, bizim de aynısını yapmamıza izin versin" dedirtmiştir (MICHALSKI, Stanisław August Poniatowski 16). Özellikle İngiliz Parlamenter sisteminden çok etkilenen Poniatowski, daha tahta çıkmadan çözüm formüllerini netleştirmişti. Stanisław A. Poniatowski'nin siyasi hedeflerini içeren *Anecdote Historique* 1763 sonu 1764 başı (Nieć 12) civarında kaleme alınmış olduğuna göre, müstakbel kralın reform projesi, kendinden önceki kral III. August'un ölümünden en geç birkaç hafta sonra hazır durumdadır. Genç taht adayı, bunu Çariçe II. Katerina'ya iletmek üzere yazmış ancak, metin hiçbir zaman Katerina'nın eline ulaşmamıştır. Bu planda, *familia*'nın üzerinde yıllardır çalıştığı projeden olduğu gibi, Stanisław Konarski'nin *O Skutecznym Rad Sposobie* başlıklı eserinden de önemli izler yer alır (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 15). Konarski'den farklı olarak Poniatowski, İngiliz parlamenter sistemini yakından tanımakta ve reform projesinde buna da yer vermektedir.

Polonya'da en önemli reformlar *Konvokasyon Sejmi'nde* kabul edilir. Bunun sebebi, *Konvokasyon Sejmi'nin*, Seçim *Sejmi'ne* hazırlık (yer, zaman tespiti) için toplanan, kral baskısından uzak bir oturum olmasıdır. Buna ek olarak *Konvokasyon Sejmi*, tüm fetret dönemlerinde olduğu gibi *konfederasyon* olarak toplandığı için bu oturumlarda alınan kararlarda oyçokluğu ilkesi geçerlidir, *vetonun* bir hükmü yoktur. Sejm oturumunu *veto* ile geçersiz kılamayacağını farkında olan muhalifler Varşova'yı terk ederek, askeri hazırlık yapmaya başladılar. İdaresini ellerinde bulundurdukları bu Sejm, Czartoryskiler için *liberum veto*ya darbe vurmak anlamında bulunmaz bir şanstı.

⁵⁸ August adını kral olduktan sonra alacaktır.

Liberum veto'ya kısıtlama getirilmesi ilk olarak Konvokasyon Sejmi'nde gerçekleşmiştir. *Familia* vekilleri bu meseleyi dile getirdiklerinde Rus ve Prusyalı diplomatlar tarafından şiddetle protesto edilmişlerdi. Dönemin Prusyalı diplomatları Gédéon Benoît ve ona eşlik eden Prens Friedrich Carolath-Schönaich, 23 Mayıs 1764 tarihinde II. Friedrich'e, Polonya'da bulunan Rus diplomatlarının, *familia*'ya yönelik *Sejm*'de oyçokluğu ilkesinin kabul edilmesi halinde *familia*'nın göstereceği aday desteklememek bir yana, onları düşman olarak göreceklere tehdidini savurdularını ve Rusya'nın Polonya'da bir ordusunun bulunmaması durumunda mevcut rejimin ortadan kalkmasına engel olunamayacağını bildirmişlerdi.

Peki yüzyılın başından beri özellikle Rusya'nın, değişmesine şiddetle karşı çıktığı ve sistemin garantisi olarak gördüğü *liberum veto* ilkesinde değişiklik yapılması nasıl mümkün olmuştu? Zofia Zielińska bunun Poniatowski'nin, eski öğretmeni ve zamanın Rus diplomatı Keyserling'le yaptığı kulis sayesinde mümkün olduğunu ileri sürer. Poniatowski anılarında, *liberum veto*'nun Polonya'nın iyiliği için kalması gerektiği düşüncesinde olan Keyserling'le bu konuda tartışmaya karar verdiğini ifade eder. Keyserling'e *liberum veto*'nun kalkmasına ilişkin mantıklı argümanlar öne sürdüğünü ifade eden Poniatowski, Poniatowski, ortaya koyduğu haklı argümanları Rus Büyükelçisi olan Keyserling'in anlamamakta ısrar ettiğini belirtir. Bunun sonucunda, Keyserling'i St. Petersburg'a karşı mahcup etmeyecek, aldatıldığı izlenimini uyandıracak bir hileye başvururlar. "Bundan sonra yasalar oyçokluğu ile kabul edilecektir" ifadesi yerine "*figura iudiciaria*" yani mahkemelerde uygulandığı şekilde ifadesi kullanılmasına karar verirler. Ne de olsa Keyserling Polonya mahkemelerinde oyçokluğu ile karar verildiğini bilmek zorunda değildir. Hazine Komisyonu tarafından gündeme getirilen meselelerin *figura iudiciaria* olarak geçmesi yönünde formüle edilir. Yasanın görüşüleceği 4 Haziran 1764 günü, Keyserling, hasta olduğu gerekçesiyle oturuma katılmaz. Genç Replin ise durumdan bihaberdir ve yasa aynen planlandığı şekilde geçer. (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 20). Ancak çok uzun süre yürürlükte kalmaz. 1766 Sejmi ile Konvokasyon Meclisi'nde alınan kararlar, *figura iudiciaria* da dahil olmak üzere geçersiz kılınır, *liberum veto* geri

gelir. Repnin ve Benoit'nın durumun farkına varmasını sağlayan ise muhafazakar kanattır. . Rus diplomatlar ise bu süreçte gereken değişikliğin yapılmaması halinde, Polonya sınırında hazır bulunan orduların Polonya'ya saldıracakları tehdidinde bulunmuşlardır. Poniatowski, Madame Geoffrin'e 10 Aralık 1766 tarihinde yazdığı mektubunda: "Bu talebe karşı çıkmamı sağlayacak bir orduya sahip değildim. En güçlüler bile korkuya kapılmıştı, ben ise bu kadar insanın mutsuzluğuna sebep olacak bir yükün altına giremezdim. Farklı fakat korkunç bir durum içinde bulunuyordum, zira görev için onurumu feda etmem gerekiyordu" diye yazmaktaydı. Poniatowski, uzun müddet dirense de sonunda pes etmiş ve onurunu korumaktansa görevini yerine getirmeye mecbur kalmıştır. Czartoryskiler ve klientleri Repnin'le uzlaşarak, Poniatowski'den çok daha önce pes etmiştir ve kralın direnişini sorumsuzluk olarak görmüşlerdir. Poniatowski bu sebeple dayılarına kızgınlık duysa da, olayın üzerinden beş yıl geçtikten sonra 1771'de *Suum Cuique*'de⁵⁹ ifade ettiği gibi durum gerçekten de çok güçtür⁶⁰.

Kralın Kabine Sekreteri Jacek Ogrodzki'nin Gdansk'taki mukim elçi Aleksy Husarzewski'ye yazdığı mektup kralın, Rusya ve Prusya'nın Polonya'ya karşı düşmanca tutumunu anladığının göstergesidir. Mektupta Ogrodzki, farklı inançtan olanlarla ilgili konuyla bağlantılı olarak kaleme aldığı mektubunda Petersburg ve Berlin'in maskelerinin düştüğünü, asıl dertlerinin din meselesi olmadığını ve Polonya'ya karşı düşmanca niyetleri olduğunu söyler. Mecliste oyçokluğu ilkesinin olmasına izin vermemelerinin ardında, Polonya'nın onların işine geldiği şekilde zayıf kalması arzusunun yattığını ifade eder (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 30)

⁵⁹ *Suum Cuique* 1771 tarihli imzasız bir risaledir. Yazarının Adam Kazimierz Czartoryski, Stanisław Konarski, Adam Naruszewicz, Andrzej Zamoyski ya da Poniatowski olduğu yönünde çeşitli iddialar vardır. Ancak J. Michalski, yazarın Poniatowski olduğunu ispatlamıştır.

⁶⁰ "Do propozycji tyżącej się dysydentów przyłączono projekt wprowadzenia pluralitatis w deliberacjach publicznych. Rzecz była w sobie i w intencji wyśmienita, lecz czy taż temu była pora? I czyliż upornie przy tym trzeba było obstawać?"

1788 Sejm Wielki olarak adlandırılan meclis toplanmıştır. 3 Mayıs Anayasası bu meclisin ürünüdür. Bu meclisle birlikte *liberum veto* kaldırılarak oyçokluğu ilkesi hayata geçirilmiştir. Bu anayasa uyarınca meclis yine, senato ve temsilciler kamarası olmak üzere iki kamaradan oluşacak ancak her iki kamaraya da kral başkanlık edecektir. Önceki uygulamalardan farklı olarak bu yeni oluşumda ağırlık temsilciler kamarasındadır. Tüm önemli meselelerde son kararı verecek olan temsilciler kamarasıdır. Senatörlerin ise veto hakkı vardır. Senatörlerden herhangi birinin veto etmesi durumunda konu tekrar gündeme getirilirdi. Temsilciler Kamarası'nın bu oturumda da aynı kararı alması durumunda ise veto geçersiz sayılırdı. 3 Mayıs Anayasası ile temsilciler tüm milletin temsilcisi olarak kabul ediliyor ve yerel meclislerde alınan kararlara bağlı kalma zorunluluğu ortadan kaldırılıyordu.

Poniatowski'nin idari alanda öngördüğü reformlar sadece liberum veto'nun kaldırılmasına ilişkin değildi. Nitekim *Anecdote Historique*'de yer alan bir pasaj reformist kralın, Polonya idari sistemini kurumsal açıdan değiştirmeyi planladığına da işaret eden ipuçları içermektedir. Nitekim *Anecdote Historique* Polonya tarihinden bir sahne ile başlar. On yedinci yüzyıl krallarından IV. Władysław, bir seyahatinde, Çek kralının kızını tanımış ve ona yürekten bağlanmıştır. Ne yazık ki kralın Çek prensesi ile evlilik niyeti halkın hoşuna gitmemiştir. Senato üyeleri, kralın Katolik olmayan biriyle evlenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Kanunlara göre kral, Polonya devletinin onayı olmadan evlenemeyeceği için, senato üyelerinin tehditlerini dikkate almak zorunda kalmış, çünkü eğer tahtı kaybederse prenses ve babasının onu artık kabul etmeyeceğini biliyormuş⁶¹. Poniatowski, IV. Władysław'ın ağzından anlattığı bu hikaye ile bir yandan kendi mevcut durumuna atıfta bulunurken⁶² bir yandan da sistemi eleştiriyordu. Kralın, kiminle evleneceği gibi şahsi ve hayati bir konuda kendi kararını verememesi krallık iktidarının ne denli zayıf olduğunun göstergesidir. Poniatowski verdiği bu örnekle, Polonya **kralının iktidar alanının sınırlılığına** vurgu yapar (*Anecdote Historique*). Poniatowski, tüm yürütme organlarının kral tarafından düzenlendiği güçlü bir krallık iktidarından yanadır.

⁶¹ B. Czart. 798, s. 135-142

⁶² Poniatowski, hala Çariçe II. Katerina'ya aşık ve tacını, tahtını bırakmaya hazırdır.

Poniatowski'nin önerdiği sistem, monarkın anayasayla sınırlandırıldığı güçlü bir anayasal monarşidir. Konarski ve Czartoryskiler'in önerdikleri sistem ise cumhuriyetçi bir sisteme daha yakındır; onlara göre kralın ayrıcalıklarının bir kısmı temsilciler heyetine aktarılmalıdır. Monarkın senatör atama hakkının Sejm'e, kısmen de sejmiklere aktarılmasını önerirler (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 16).

Reformistlerin hemen hemen hepsi daimi bir meclis olmasından yanadır. Meclisin iki yılda bir altı hafta gibi kısa bir süreliğine toplanmasındansa, yıllık ya da iki yıllık dönemler halinde toplanmasının daha uygun olduğu kanaati yaygındır. *Familia* üyelerinden Andrzej Zamoyski, asıl olanın sorunların meclis oturumuna denk gelmesi değil, meclisin sorunlar için özellikle toplanması olduğu görüşündedir (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 16)⁶³. Konarski ise meclisin iki yıllık dönemler halinde seçilip, bu iki yıllık dönem içinde her an toplanmaya hazır vaziyette olmasını önerir (ROSTWOROWSKI, *Ostatni Król Rzeczypospolitej* 37).

Meclis ve yerel meclislerde oybirliği ilkesi ile birlikte *liberum veto'nun* da kalkması gereğini vurgulayan Zamoyski, kararların oyçokluğu ile alınmasından yana olduğu görüşünü dile getirir. Bakanların, özellikle de hetmanların, kaydı-hayat şartıyla sahip olduğu geniş yetkiler, iktidarı zayıflatan önemli unsurlardan biri olduğundan, bu yetkilerin azaltılması yoluna gidilmesi meselesi hem *Anecdote'ta* hem de Czartoryskilerin reform programında yer alır. (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 16) S. A. Poniatowski *Anecdote'ta* *starostwo'ların* kaldırılmasını da önerir. Poniatowski'ye göre millet (naród) her yıl en üst adli makam olan *tribunal* ve vekiller kamarasına (*izba poseslska*) temsilcilerini seçmelidir. Büyük küçük temsili kurumlarda da oyçokluğu prensibi geçerli olmalıdır. Ancak kralın çoğunluğu satın almak suretiyle, özgürlüğün önünü kesmemesi için, bazı

⁶³ Zamoyski 16 Mayıs 1764 tarihinde toplanan mecliste, *familia'nın* programını sunarken, sorunların meclisin toplandığı zamanda görüşülmesindense, meclislerin sorunlar için bilinçli olarak toplanması gerektiği konusundaki görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir: "Nie za kadencją sejmów przypadają interesa, lecz za przypadaniem interesów wzywają się rady".

sınırlamalar getirilmesi gerektiği kanaatindedir (ROSTWOROWSKI, Ostatni Król Rzeczypospolitej 39). Poniatowski'nin bu yaklaşımı, *Anecdote'un* mutlâkiyetçilikten oldukça uzak, cumhuriyetçi bir yaklaşımla kaleme aldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Kralı sınırlandırması beklenen uygulamalardan ilki vekillerin sayısının üç ya da dört kat artırılmasıdır. Vekillerin sayısı ne kadar çok olursa, onları satın almak (parayla ya da unvan, mevki vermek yoluyla) o kadar zor olacaktır. Yukarıda sözünü ettiğimiz *starostwo'ların* kaldırılması ikinci sırada gelir. *Starostwo'lar*, uzun zamandır bir rüşvet ocağı haline gelmiştir, krala yakın olmak dışında hiçbir işlevi olmayan *faworyt'ların* zenginlik kaynağı olan bir mevkiden başka bir şey değildir. Bunun önüne geçmek için uygulanacak kural ise: “*nie ma pracy bez nagrody, nie ma nagrody bez pracy*” yani “ödüksüz iş, işsiz ödül yok” ilkesini hayata geçirmektedir⁶⁴. Üst düzey ve alt düzey tüm memuriyetlerde ödeme maaş usulüyle yapılacaktır. Devlet hazinesinden karşılanacak bu maaşlar için gelir ana gelir kaynağını ise toprak mülklerinden elde edilen vergiler oluşturacaktır. Kraliyetteki tüm toprak mülkleri babadan oğula geçecektir. *Starostwo'ların* miras yoluyla babadan oğula geçecek şekle dönüştürülmesi ülke tarımına da büyük katkı sağlayacaktır (ROSTWOROWSKI, Ostatni Król Rzeczypospolitej 39). Üçüncü engel ise Poniatowski'nin *la censure publique* olarak adlandırdığı “kamuoyunun eleştirisi/değerlendirme” hakkıdır. Buna göre her vatandaş, yerel düzeydeki yıllık toplantılar esnasında, sebep göstermeksizin memurdan memnuniyetsizliğini arz edebilecektir. Takip eden üç toplantıda, şikayetçi olanlar çoğunlukta olursa, memurun görevi otomatik olarak sona erecek ve kral onun yerine, kendisinin uygun gördüğü bir başkasını atayacaktır. Bu kanun sayesinde, kraldan bir memuriyet elde etme çabasında olanlar, elde ettikleri mevkiyi korumak için vatandaşların da rızasını kazanmak zorunda kalacaklardır (*Anecdote* 139). Poniatowski bunun oldukça faydalı bir uygulama olacağı kanaatindedir, zira bu kanun *kralı tebaasını tanıma ve aynı zamanda her bir memuriyetin gerçek değerini anlama çabası içine girmeye zorlamakta ve tebaanın krala, kralın da tebaaya muhtaç* (*Anecdote* 139) olduğu bir durumu

⁶⁴ Sakson Hanedanı dönemine ise “Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa!” yani “Sakson ise tahttaki kral, ye, iç, kemerini sal!” deyimi döneme damgasını vurmuştu.

ortaya çıkarmaktadır. Poniatowski, *inter maiestatem ac libertatem* (taht makamı özgürlükler arasındaki çatışma) çatışmasının yerini *król z narodem, naród z królem* (kral halkla, halk kralla) düsturuna bırakması gerektiği inancının ilk sinyallerini bu sözlerle vermiş olur. „Halk ile kral çatışması yerine karşılıklı güvenin olması gerektiğini, her ikisinin de birbirine ihtiyacı olduğunu yine *Anecdote*'ta şu sözlerle ifade eder: „Bu meseleleri halletmek için tüm tebanın daima krala, kralın da tüm tebaya ihtiyaç duyması gerekir.” (*Anecdote* 137) Bu, karşılıklı muhtaç olma durumu Zamoyski'nin konuşmasında çok daha farklı bir biçimde yer alır. Zamoyski kralın halka muhtaç olması gerektiği fikrindedir (Michalski, *Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów* 69).

Czartoryskiler de Poniatowski de hetmanlık ve bakanlıklar gibi tek kişiye bağlı yönetimlerin bir komisyon bünyesinde toplanmasından yanadır. Oyçokluğu genel ilkesi çerçevesinde komisyon şefliği görevi diğer üyeler tarafından bu şekilde kontrol altında tutulabilir. Daha 1764 *Sejmi'nde* bu fikir hayata geçirilmiş, *podskarbi'nin* yetki alanını kısıtlayan Hazine Komisyonu (hem Taç hem de Litvanya için ayrı ayrı) ve Taç için Ordu Komisyonu kurulmuştu, Litvanya için Ordu Komisyonu ise kısa bir süre sonra Koronasyon *Sejminde* kurulacaktır. *Anecdote Historique'te* öngörülen, kral ve yalnızca ona bağlı iki sekreter ile bakanlık komisyonu üyelerinden müteşekkil *Rada Ministrów* (Bakanlar Konseyi) ise 1765 yılı başlarından itibaren *Konferencja Króla z Ministerium* (Kralın Bakanlarla Konferansı) adı altında faaliyetine başlayacaktır (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 17).

Poniatowski *Anecdote Historique'te*, IV. Władysław'dan verdiği bir örnekle **serbest seçimi** eleştirir. IV. Władysław aşık olduğu Çek prensesi ile evlenemeyince bekar kalmaya karar vermiştir. Ancak bu kez de *Cumhuriyetçi ruhun barbarlığına* maruz kalmış ve bir evlilik yapması yönünde baskıya uğramıştır. Poniatowski, kralın ağzından şunları söyler: “Benim evlenmem sizin ne işinize yarayacak; ne de olsa benim çocuklarımın olması, ölümümden sonra ortaya çıkacak olan *fetret* karmaşası ve buna bağlı olan paha biçilmez, kral seçme ayrıcalığının felaketleri karşısında sizi garanti altına almayacaktır”. Kralın

ironik bir bircimde *paha biçilmez kral seçme ayrıcalığı* sözleriyle eleştirdiği serbest seçim, diğer reformistler tarafından pek eleştirilmez.

Poniatowski'nin yukarıdaki ifadesinden, serbest seçim eleştirisi ile beraber, krallığın veraset yoluyla geçmesinden yana olduğunun da işaretlerini verir. Poniatowski'ye göre, kralın ölümünün ardından bir varis kalmayacağı için ülkede bir *fetret* ve seçim dönemi kaosu yaşanacaktır. Poniatowski'nin dolaylı olarak da olsa eleştirdiği bu durum, onun tahtın babadan oğula geçmesinin yanında olduğu izlenimini uyandırır.

Polonya parlamenter sisteminin paralize olmasına yol açan veto ilkesi özetle üç politik amaca hizmet ediyordu. Bunlardan ilki krallık iktidarının güçlenmesinin önüne set çekmesiydi, ikincisi magnatların güçlenmesidir. Bu iki husus iç politika çerçevesinde vetonun kaldırılmasını engelliyordu. Son olarak dış güçlerin Polonya içişlerine müdahalesine izin vermesiydi. İçeride bu konuda uzlaşmaya varılsa dahi devletin Rus hamiliğine teslim olması sebebiyle, başta Rusya olmak üzere komşu devletlerin hiçbiri buna izin vermeyecektir. Üçüncüsü ise dış güçlerin Polonya içişlerine müdahalesine imkan vermesiydi.

3. 2. ASKERİ REFORM

XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere Avrupa güç dengesinde ve ittifaklarda radikal bir dönüşüm yaşanır. Bu dönüşümün en gözle görülür cephesi 1756 senesinde iki ezeli düşman Habsburglar ve Fransızların aynı ittifaka imza koymalarıydı. Diplomatik Devrim olarak adlandırılan bu dönüşüm dış politikada güç dengelerini ön plana alan yaklaşımların önem kazanmasını sağlamış ve bunu destekleyici bir unsur olarak da güçlü bir ordunun mevcudiyetini zorunlu kılmıştır.

XVIII. yüzyıl, Avrupa devletlerinin ordu organizasyonlarında büyük değişimlerin gerçekleştiği bir dönüm noktasına işaret eder. Askeri teknolojideki ilerlemelerin, sanayinin gelişiminin ve devlet örgütlenmesinde yaşanan gelişmelerin bu değişimde payı büyüktür. XV-XVI. yüzyıllarda ateşli silahların kullanılmaya

başlanması ve ayrıca devletlerin merkezileşerek paranın mutlak iktidarın elinde toplanıyor olması, ordunun Ortaçağdan beri süregelen yapısında devrimsel nitelikte değişimlere uğramasına yol açmıştır. Şövalyeler ve kısmen kentsoylu ve köylülerden oluşan düzensiz ordu yerini artık paralı askerlerden oluşan ordulara bırakmaya başlamıştır. XVIII. Yüzyıl ortalarından itibaren merkezi vergi sistemi ile yüz binlerle ifade edilen sayıda askeri barındırabilen ve iaşesini sağlayabilen büyük ordu organizasyonları Avrupa'nın büyük güçlerinin uluslararası alanda kullandıkları birer araç haline gelmişti (ROSTWOROWSKI, Sprawa Aukcji Wojska na tle Sytuacji Politycznej przed Sejmem Czteroletnim 11)

Devletlerin askeri güçlerine atfettikleri bu önem ve militarist yaklaşımları Aydınlanma Çağı düşünürlerinin tepkisine yol açmıştır. Filozoflar devasa orduların varlığını despotizme yol açacağı düşüncesindedir. Ayrıca daimi ordulardaki asker sayısının çok oluşunu, üretim gücünün boşa harcanması olarak değerlendirmektedirler. Voltaire bu askerleri katil olarak görür ve "Kandid" başlıklı eserinde "daha namuslu iş olanakları bulunmadığı için talim görmüş bir milyon katil, ekmeğini kazanmak amacıyla (...) düzenli bir biçimde adam öldürür, haydutluk eder..." (VOLTAIRE 141) sözleriyle, insanları bu yola iten zihniyeti ağır biçimde eleştirir. Rousseau düzenli ordunun saldırı amacına hizmet edeceği kanaatindedir (ROUSSEAU, Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa reformation projetée 131). Ancak diğer taraftan savaşların daimileştiği bir çağda daimi ordular hikmet-i hükümet düşüncesini hayata geçiren birer araç olarak temayüz etmektedir. Tahta geçmeden Anti-Machiavelli isimli reddiyesiyle Aydınlanma mahfillerinde adından söz ettiren II. Friedrich'in tahta oturduktan sonra Avrupa'daki en düzenli ve daimi orduyu kurması bir tesadüf olmasa gerektir. Bu bağlamda Aydınlanma hareketiyle sıkı bağlar tesis etmiş olan Poniatowski de söz konusu ikiliğin en önemli örneklerinden birisidir. Ancak bu örneğe daha yakından bakmadan evvel Polonya ordu organizasyonunun mevcut durumu tasvir edilmelidir.

XVIII. yüzyıl başlarında Polonya askeri yapılanmasının özellikleri 5 madde halinde özetlenebilir:

1. Merkezden bağımsız özel orduların mevcudiyeti
2. Merkezi yönetimden bağımsız olarak taşra silahlı güçlerinin aristokrasi tarafından göreve çağırılabilmesi
3. Polonya ordusundaki soylu sayısının çokluğu ve bu soyluların hâlâ Ortaçağ silahları kullanıyor oluşu
4. Ordu makamlarını arpalık (*sinecure*) olarak görenlerin sayısının çokluğu
5. Rasyonel bir emir-komuta zinciri yerine komuta yapısının anarşik oluşu (ROSTWOROWSKI, Sprawa Aukcji Wojska na tle Sytuacji Politycznej przed Sejmem Czteroletnim 26)

Polonya soylularının mutlakiyete karşı tavırları ordu alanında da kendini gösterir. Kraliyete bağlı merkezi bir ordunun kendi özgürlüklerini kısıtlayacağı ve kralın gücünü artırarak mutlak bir yönetime zemin hazırlayacağı endişesini taşırlar. Ayrıca merkezi ordunun kurulması soylulara vergi olarak yansıyacağı için buna yönelik her tür girişime karşı dururlar. Bu yaklaşım, uygulamada soyluları kontrolsüz bir despotizmin kucağına iter: Hetman despotizmi. Ancak çoğu soylu hetmanların klientel ağı (hane ağı) içinde yer aldığından bu durumdan rahatsızlık duymaz ya da duysa bile bunu ifade edemez.

Ordu, Poniatowski idaresinden elli yıl kadar önceki, yani yüzyılın başındaki halini hala korumaktadır. Polonya için bu tarih, Rus müdahalesinin başlangıcı demektir. Ordu, Rusya'nın Polonya politikasının temel taşlarından ve orduya ilişkin düzenlemeler de bu çerçevede yapılır. Rusya askeri olarak zayıf bir Polonya istemektedir. Onun bu isteği içeriden de destek görür. Ordunun cılız çağın şartlarına uygun bir biçimde yeniden örgütlenememesinde Rusya olduğu kadar soyluların da rolü büyüktür. Soylular krala bağlı olan güçlü, merkezî orduyu mutlak monarşinin bir aracı olarak görüyor ve bundan çekiniyorlardı. Polonya aristokrasisi, daimî ve merkezi ordu fikrine karşı çıkıyor, kralın orduyu kullanarak iktidarını güçlendireceğini ve kendi mutlak yönetimini kuracağı endişesini taşıyordu. Dolayısıyla ordunun mevcut durumunun kısmen sorumlusu olan 1717 yılındaki *Sejm Niemy*'daki⁶⁵ *demiliter* reformlarının ardında

⁶⁵ "Sessiz Meclis" olarak Türkçeye aktarabileceğimiz *Sejm Niemy*'da Polonya'nın askerî gücü 24 bin erle sınırlandırılmıştı. *Sejm Niemy* zamanında kral olan II. August (h. 1697-

sadece I. Petro'nun baskısının değil, soyluların *antimiliter* tutumlarının da etkisi vardır (ROSTWOROWSKI 1957 27; GIEROWSKI 735). 1717 meclisinden çıkan, orduya ilişkin kararlar her ne kadar Polonya aleyhine gibi görünse de Polonya ordu teşkilatının gelişimine katkıda bulunmuştur. 1717 düzenlemelerinden önce ordu magnatların elindeydi ve asker sayısı sürekli değişmekteydi. Magnat, eline geçen vergiye göre asker besliyor, vergi gelirin az olduğu dönemlerde asker sayısını azaltıyordu, kimi zaman da askerlere hiç ücret ödemiyordu. XVII. yüzyıldan itibaren yerel meclisler kendi içlerinde yaptıkları bir düzenlemeyle yetki bölgelerinde askeri güçler oluşturmaya başladılar. 1717 meclisinin yaptığı bütçe düzenlemesi ile ordu için sabit bir vergi toplanmaya başlandı. Voyvodalıklardan bu vergiyi toplama görevi ise doğrudan orduya verildi (KUTRZEBA 373). Asker sayısının 24 binle sınırlandırılması durumu Poniatowski'nin iktidara geldiği 1764 yılında da geçerlidir. Poniatowski "Suum Cuique"de, *Sejm Niemy* ile birlikte Polonya askerî gücünün azaltılmasını eleştirir. Ancak bu tarihte bile asker sayısı ancak 16 bin civarında kalmış, 24 bine ulaşmamıştır. Aynı tarihte Prusya'nın 200.000, Rusya'nın 350.000 Avusturya'nın 280.000 kişilik ordusu vardır (G. T. LUKOWSKI 21). Polonya ordusunun nicelik olarak komşu devletlerin sayısına ulaşması pek mümkün görünmemektedir. Nitelik olarak da komşularının çok gerisindedir. Kuzey Savaşı'ndan (1655-1660) beri askeri bir çatışmada yer almamış olan ordu,

---

1704, 1710-1733) aynı zamanda Saksonya Seçici Prensi'dir ve onun tahta çıkmasıyla Polonya ile Saksonya arasında *personal union* kurulur. Kralın, iktidarını güçlendirme yönündeki çabaları ve Sakson ordusunu Polonya'ya getirmesi soyluların tepkisine neden olur. 1704 yılında toplanan Varşova Konfederasyonu ile kral tahttan indirilir. 1704-1709 yılları arası iç savaş dönemidir. 1704 yılında İsveç kralı XII. Şarl'ın desteğiyle ve Varşova Bağlaşıklarının (Varşova Konfederasyonu'na katılanlar) oylarıyla Stanisław Leszczyński kral seçilir. 1709 yılında Poltava savaşından sonra ülkeyi terk eder. Aynı yıl Sandomierz Konfederasyonu ile II. August tekrar kral seçilir. Ancak sorunlar çözümlenmiş değildir. Soylular Sakson ordusunun Polonya'daki varlığından rahatsızdır ve bu rahatsızlık sonucu 1715 yılında Tarnograd Konfederasyonu toplanır. Konfederasyona katılan bağlaşıklar ile II. August arasındaki sorunların çözümlenmesi için Rus ordusunun gölgesinde Sejm Niemy (meclise bu adın verilmesinin nedeni, mecliste meclis başkanı dışında kimsenin söz almamış olmamasıdır. Meclisin karar almadan yarıda kesilmesi endişesiyle böyle bir yol izlenmişti) toplanır. Sonuç olarak bu mecliste, zaten baştan belli olan çözümlere onay verilir. Buna göre Sakson ordusu Polonya'dan atılacak, Polonya silahlı kuvvetleri ise yirmi dört bin erle sınırlanacaktır. *Liberum veto*'nun korunmasıyla soyluların "altın özgürlükleri" desteklenecektir. (GIEROWSKI 1958 726-735; DAVIES 700-707). Bu, Rusya'nın Polonya içişlerine müdahaleye başladığı andır.

talimsiz ve disiplinsizdir (ROSTWOROWSKI, Sprawa Aukcji Wojska na tle Sytuacji Politycznej przed Sejmem Czteroletnim 28).

Polonya merkezi idaresinin öncelikli hedefi ordu bünyesindeki asker sayısının artırılması olmuştur. 1717 Sejm Niemy ile asker sayısı 24 binle sınırlanmış olsa da bu rakam 1775 yılında 30 bine yükseltilmiştir. 1764 yılında Ordu Komisyonu, 1774 yılında da Daimi Komisyon bünyesinde kurulan Ordu Kalemi ile ordu yapılanmasında gözle görülür bir düzelme sağlanır. Bu düzelme elbette ülkenin dış güçlere karşı kendini korumasına yetmez ancak ülke içinde nispi bir merkezi idarenin kurulması için yeterli bir güçtür. 1788 yılında asker sayısının 100 bine çıkarılması kabul edilmiş olsa da bu rakama ulaşmak mümkün olmamış ve asker sayısı 65 binde kalmıştır (KUTRZEBA 373, 374).

Ordudaki asker sayısının artırılması konusunda Poniatowski'de de Zamoyski'de de temkinli bir tutum gözlenmektedir. Poniatowski Çariçe'ye hitaben kaleme aldığı *Anecdote'ta* asker sayısının elli bine çıkarılması talebini ifade etmekle beraber, bunun yalnızca savunma amaçlı olduğunu, Polonya'nın komşularına saldırı niyetinin bulunmadığını da özellikle vurgular (*Anecdote*). Zamoyski'nin Konvokasyon *Sejminde* yaptığı konuşmada ise ordu konusundan hiç söz edilmez. Her ikisi de Rusya'nın Polonya'nın gücünün artmasının kesin olarak karşısında olduğu bilinciyle, en azından zamanı gelene kadar bu konuyu gündeme getirmemeye gayret ederler. Güçlü komşunun düşmanlığını üzerine çekmek, gerçekleşme ihtimali olan reformların da önünü kapamak anlamına geldiğinden asker sayısının artırılması meselesinin bir süre daha ertelenmesi gerekecektir. Hatta Andrzej Zamoyski 7-8 Kasım 1763 senato komisyonuna hitaben yaptığı konuşmada, ordunun güçlendirilmesi meselesi gündeme geldiğinde, güçlü ordunun cumhuriyetçi bir yönetimin doğasına aykırı olduğunu ve komşu devletlerde güvensizliğin uyanması tehdidini içinde barındırdığını ifade eder (ZIELIŃSKA, Polska w Okowach "Systemu Północnego" 1763-1766 60).

Poniatowski'nin, iktidarının ilk zamanlarında ordudaki asker sayısının artırılması konusu üzerinde durmamasının bir diğer sebebi de, bu konunun tartışılmasının genellikle hetmanların lehine bir sonuca yol açmasıdır. Ordu Komisyonu

kurulmadan önce bu reformun hayata geçirilmesi kralın zaten zayıf olan konumunun hetmanlar karşısında daha da güçsüzleşmesine yol açmasından endişe edilmekteydi⁶⁶. 1764 yılı Konvokasyon Sejmi'nin 13 Haziran tarihli oturumunda Ordu Komisyonu'nun kurulması gündeme gelir. Czartoryskiler komisyonun kurulmasıyla hetmanların pozisyonunun zayıflayacağı düşüncesindedir. Rusya da komisyonun kurulması fikrine sıcak bakar, çünkü o sırada St. Petersburg yönetimi Czartoryskiler ve kralın kontrolünün kendi ellerinde olduğunu düşünmekte ve askeri gücün hetmanların değil, kendi yandaşları olan *familia'nın* elinde olmasının Rusya lehine olduğuna inanmaktadır. Rusya'ya göre hetmanların elinden bu gücün alınması, onların klientel ağlarında çözülmeye yol açacak ve halkın daha "özgür" (dolayısıyla daha anarşik) olmasını sağlayacaktır (ZIELIŃSKA, Polska w Okowach "Systemu Pólnocnego" 1763-1766 151). 16 senatörden oluşması kararlaştırılan komisyona kral başkanlık edecek ve komisyonda oyçokluğu geçerli olacaktır. Prusya, komisyonun kurulmasına şüphe ile yaklaşmaktadır. Kralın bu komisyonda çoğunluğu sağlamasının kolay olacağını, 16 kişilik komisyondansa hetmanları kontrol altında tutmanın daha kolay olacağı kanaatinde (LORD 38).

Ordu organizasyonunda yapılmaya çalışılan değişiklikleri tamamlayıcı nitelikte olan mali idareye dair reformlar devrin bir diğer önemli siyasi gelişmesidir. 7-23 Haziran 1764 tarihli Konvokasyon Sejmi'nde *familia* çok sayıda önemli reformu

⁶⁶ Ülke dağıldıktan sonra kaleme aldığı savunma niteliğindeki yazısında Poniatowski, orduyu güçlendirmenin şart olduğundan söz etmektedir. Bunun için ise silah ve para bulmak gereklidir. Polonya'nın, yılda ancak iki bin adet silah üretme kapasitesine sahip bir silah fabrikası vardır. Dolayısıyla devlet, ihtiyaç duyulan silahı dışarıdan almak zorundadır. Bu arayışın kendisi de para gerektirir. Vergi gelirinden mahrum bir devletin, ipotek karşılığı borç almaktan başka bir yol yoktur. Kral, iktidarının sonlarına doğru, gerekli kaynağı sağlamak amacıyla *starostwo*ları satışa çıkarır, ancak bu satışın gerçekleşmesi bir yılı bulur. Bir yılın sonunda Polonya ipoteği hazırlamıştır fakat borç almayı planladığı iki devlet, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu, tam da o sırada savaşın eşiğindedir ve Polonya'ya borç veremez. Poniatowski, ülkenin her an ortadan kalkma tehdidini göz önünde bulundurarak, defalarca tüm soylu ve kent soyluların silahlandırılması gereğini dile getirir. Kralın bu önerisi soylular arasında kabul görmez. Bu teklife karşı çıkanlar, milletin, eline geçen bu gücü doğru kullanamayacağından, Fransa'nın başına gelenlerin Polonya'nın da başına gelmesinden endişe duymaktadır. Bu sebeple herhangi bir dış tehdit olmadığı müddetçe millete silah dağıtılmasına karşı çıkarlar (S. PONIATOWSKI 20).

meclisten geçirmeyi başarır. Bunlardan en önemlisi Hazine Komisyonu'nun kurulması ve komisyonda kararların *figura iudicaria* esasına dayanarak, yani mahkemelerde olduğu şekilde oyçokluğuna dayanarak alınmasıdır. Kralın Hazine Komisyonu'nu kurmaktaki amacı, ülkenin gelirinin artırarak bunu yine ülke yararına kullanmaktır. Hazine Komisyonu öncelikle iç gümrükleri ortadan kaldırarak iç pazarı canlandırır. Bunun yanı sıra ağırlık ve ölçü birimlerinde birliği sağlayan Komisyon, parada da birlik ve iyileşmeyi de gerçekleştirir (BARDACH 2001, 294). Mali merkezleşmeye hizmet eden bu reformun gerçekleşmesi aynı zamanda askeri reformun da bir parçasıdır çünkü bu sayede ordu için toplanacak verginin de artışı sağlanmıştır. Öte yandan bu mecliste Rusya'nın talepleri göz ardı edilmiş ve bu da Rusya'nın tepkisine ve Polonya'ya karşı politikasının değişmesine yol açmıştır.

1766 tarihi Poniatowski açısından bir dönüm noktasıdır. Reformlar konusunda artık Rusya'nın desteğini alamayacağını kesin olarak farkına varmıştır. Esasında daha tahta çıkmadan önce bunun farkındadır ancak 1766 Sejmi öncesi Replin ve Benoit'nın tavırlarının da net bir şekilde ortaya koyduğu üzere Rusya, reformlarına destek olmak bir yana tamamen önünü kesecektir. Madame Geoffrine'e yazdığı 8 Ocak 1772 tarihli mektubunda içinde bulunduğu durumu "Tahta çıkışımdan Kasım 1766'ya kadar çok ümidim vardı" şeklinde ifade eden Poniatowski aynı 1758 yılında karşısına çıkan hayati tehlike arz eden durumdan⁶⁷, 1764 yılında tahta çıkana kadar çok zor günler geçirdiğini söyler. Tahta çıkışından 1766 yılına kadar ise umutlu olduğunu, 1766'da ise tekrar ümidini kaybettiğini yazar (SIEMIENSKI 106). Bunda Rusya'nın Polonya algısını oluşturan, bazen de yönlendirici rol oynayan diplomatların etkisi büyüktür. 1764 yılının Eylül ayında, Rusya'nın Polonya elçisi Keyserling'in ölümünün ardından N. Replin elçi olarak atanmıştır. Keyserling Poniatowski'nin reform projesine Rusya'nın taleplerini de gözeterek mantık çerçevesinde destek vermiştir. *Liberum veto'nun* kısmen de olsa kaldırılması, onun bu duruma göz yumması sayesinde gerçekleşebilmiştir. Replin ise reformlar konusunda oldukça katıdır. Diplomasi kariyerine 1762 yılında Prusya'da başlamış olan

---

⁶⁷ Katerina'nın eşi Petro bu tarihte, Poniatowski'nin öldürülmesini emretmişti (Siemieński 106)

Repnin, 1763 yılı Kasım ayında, artık iyice yaşlanmış olan Keyserling'e eşlik etmek üzere, Varşova'ya gelir. Burada da Prusya elçisi Benoit ile yakın temas halindedir.

Rusya'nın Polonya politikası XVIII. yüzyılın başından beri ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortamın korunması yönündedir. Bunun için Polonya'ya gönderilen elçilerden, tüm hizipleri yakından tanınması ve onları rüşvet veya gerekirse tehdit ve zora başvurarak kontrol altında tutması beklenir. Hiziplerin birbirleriyle mücadelesi tetiklenerek, aralarında bir uzlaşma ve birleşmenin önüne geçilmesi asıl hedeftir. Böylelikle anarşinin devamı sağlanacaktır. Çariçe Elizabet döneminde, hiçbir hizibin tüm ülkeye hakim olacak kadar güçlenmesine müsaade edilmemesi de eklenir. Poniatowski'nin kral seçildiği yıl bu durum gerçekleşir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir hizip (Czartoryskiler), siyasi olarak tüm ülkeye hükmedebilecek güçtedir. II. Katerina'nın buna izin vermesi, kralın ve Czartoryskilerin kendisine minnet duyacağı inancından ötürüdür. Minnet duygusuyla, kendisinin tüm taleplerini yerine getireceklerini düşünmektedir (ZIELIŃSKA, Polska w Okowach "Systemu Północnego" 1763-1766 668).

1765 yılında Rusya'nın farklı inançtan olanlara eşit politik haklar verilmesi konusundaki talebi yerine getirilmeyince II. Katerina hayal kırıklığına uğrar. II. Katerina'nın dışişleri danışmanı Panin, Repnin'e, 5 Eylül 1765 tarihinde, Polonya'nın kendisinden beklenen minneti göstermediğini ve işlerin tersine döndüğünü belirterek, Koronasyon Meclisinden itibaren Polonya'yı yönetenlerin, Rusya tarafından önerilen ve her iki ülkenin de çıkarına olan teklifleri dikkate almadığını ve farklı inançtan olanlar meselesinin de bunun kanıtı olduğunu yazar. Ancak bunu krala mal etmemek gerektiğinin de altını çizer. St. Petersburg Kralın samimiyetinden emindir ancak Czartoryskilerin haddinden fazla güçlendiğini ve bunun Rusya aleyhine sonuçlar doğurabileceği kanaatindedir. Panin aynı mektupta Repnin'den Czartoryskilerin, Poniatowski ile olan ailevi bağlarını kullanarak Kralı da kendi yanlarına çekebilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurmasını ve buna karşı gerekli tedbirleri almasını ister (KRAUSHAR 76-77).

1765 yılında, farklı inançtan olanlar meselesinin çözülmemesi Rusya'nın Polonya siyasetinde değişime yol açmıştı. Rusya hala Poniatowski'ye güvenmekte ancak krallık seçimi öncesi Rusya'nın da desteğiyle güçlenen Czartoryskileri bir tehdit olarak algılamaktaydı. Aynı yıl Poniatowski'nin Fransa ile diplomatik ilişki kurma girişimi II. Katerina'nın Poniatowski'ye duyduğu güveni de sarsar. II. Katerina Polonya'nın kendi kontrolü dışında herhangi bir uluslararası faaliyette bulunmasına kesin olarak karşıdır. Askeri ve ekonomik olarak buna karşı çıkacak gücü kendinde bulamayan Poniatowski, II. Katerina'ya boyun eğmek zorunda kalır. Rusya'nın Polonya politikası artık değişmiştir. 1766 yılından sonra Rusya, Kral ve Czartoryskilere karşı muhaliflerin yanında yer alarak *familia*'nın siyasi gücünü yitirmesine yol açacaktır.

Rusya'nın Polonya politikasındaki değişim Poniatowski'nin reform projesine de doğrudan yansır. Kral bundan sonra attığı her adımda çok dikkatli olmak zorundadır. Reform planını da Rusya'nın tepkisini çekmeyecek ama aynı zamanda da ülkenin çıkarına olacak şekilde düzenlemelidir. 1765 yılında Szkoła Rycerska (Korpus Kadetow/ Harp Okulu)'nın kuruluşu bunun bir örneğidir. Okul eğitim reformunun bir parçası görünümünde Rusya'ya sunulur ve II. Katerina bu aydınlıkçı reforma karşı çıkmaz. Oysa okulun asıl amacı askeri ve idari kadroyu güçlendirmektir. Daha önceki deneyimin⁶⁸ de gösterdiği üzere asker sayısını nicelik olarak artırmak, mevcut şartlar içinde pek mümkün görünmemektedir. Nitelikli asker yetiştirmek daha makul bir çözümdü, daha sonra yapılacak olan vergi reformları ve idari reformlarla bunun desteklenmesi mümkündür.

Ülke savunmasını güçlendirmeye hizmet etmesi planlanan okulun, ileride kurulması planlanan Polonya ordusuna kaliteli bir kadro sağlamak amacına hizmet etmesi planlanıyordu. XVII. yüzyılın başlarından itibaren bir harp okulunun kurulmasına dair çalışmalar yapılmış uygulamaya konamamıştı. *Pacta Conventa*'da yer alan şövalye okulu kurulması düşüncesini ilk hayata geçiren Stanisław Leszczyński'dir.

---

⁶⁸ 1717 Meclisinde asker sayısı 24 binle sınırlanmış olmasına karşın bu rakama ulaşılammıştı.

Stanisław Leszczyński tarafından Mayıs 1737'de Lunéville'de⁶⁹ eğitime açılan *L'École des Cadets-Gentillhommes* birçok bakımdan Stanisław Poniatowski'nin Szkoła Rycerska'sından ayrılır. Öncelikle okul, Polonya sınırları dâhilinde değildi. İkinci olarak Polonyalı eğitmen sayısı oldukça azdı ve verilen eğitimde Fransız dili ve kültürü baskındı. Bir diğer farklılık da okulun daha ziyade zengin, üst tabakaya hitap ediyor oluşuydu (WROCZYŃSKI 226-227). *L'École des Cadets-Gentillhommes*'da eğitim üç yıl sürmekteydi. 15-20 yaş aralığındaki öğrencileri kabul eden okulun 48 kişilik toplam kontenjanının yarısı Polonya ve Litvanyalılara ayrılmıştı. Okul 1766 yılında, Leszczyński'nin ölümünden sonra ve Szkoła Rycerska'nın organizasyonu tamamlandıktan sonra kapandı. Szkoła Rycerska'dan mezun olanların aksine, bu okuldan mezun olan öğrenciler Polonya düşün ve politik hayatında bir varlık gösteremediler. Sonuç olarak okul, Polonya'ya askerî eğitim alanında olduğu gibi kültürel anlamda da bir katkıda bulunamadı. Bunu gerçekleştirecek olan, ülkenin iç gereksinimleri de göz önünde bulundurularak hazırlanmış, batı dünyasındaki yeniliklerle güncellenmiş bir programa sahip olan Szkoła Rycerska'dır (MROZOWSKA 17-19)⁷⁰.

1653 yılında Friedrich Wilhelm tarafından kurulan Şövalye Akademisi bu tarz okulların ilk örneklerindedir. Bunu 1765 yılında, yönergesini II. Friedrich'in bizzat hazırlamış olduğu Şövalye Okulu izler. II. Friedrich'in amacı, askeri görevlerde olduğu gibi politik alanda da yararlı olacak bir gençlik yetiştirmektir. Bundan kısa bir süre önce ise Maria Theresia Wiener Neustadt'ta Askeri Akademi'yi kurmuştur. (MOROZOWSKA s. 10-12)

Polonya eğitim tarihi ile ilgili çok sayıda çalışması bulunan Kamila Mrozowska, Szkoła Rycerska'nın tam olarak ne zaman kurulduğu konusunun tartışmalı olduğunu belirtir (MROZOWSKA 21-24). 1765 yılında kurulduğu kesin olmakla birlikte tam tarih verilemez. Ancak okulun kapasitesi 1766 meclisinde 200 kişi

⁶⁹ Fransa'nın kuzeydoğusunda Lorraine bölgesinde bir yerleşim yeri. Bu sırada Leszczyński Lorraine Dükü'dür.

⁷⁰ Stanisław August tarafından İstanbul'da da bir okul kurulur (Mrozowska'nın ifadesiyle Szkoła Orientalna, Reyhman'ın ifadesiyle dil oğlanları okulu). Okulda Polonyalı gençlere Türk dili eğitimin yanı sıra Türk diplomatik nizamı ve diplomatik yazışmalar konusunda, Türk hocalar ve deneyimli tercümanlar tarafından eğitim verilir. 1766 yılında kurulan okul, üçüncü bölünmenin sonuna dek varlığını sürdürür. (MROZOWSKA 143; REYCHMAN 16).

olarak belirlenir. Okula kabul edilen ilk öğrenciler 16-21 yaş aralığındadır. Bu öğrenciler okulda sürekli isyan çıkarmaktadır. Olaylar bastırılrsa da eğitimde aksamaya neden olmaktadır. Yaşanan bu güçlükler okulda idari değişiklikler yapılmasını zorunlu kılar. 1768 yılı anayasada okula alınacak öğrenciler ve eğitimleriyle ilgili bazı düzenlemeler yapılır. Öncelikle 16-17 yaşında okula alınan öğrencilerin, verilen eğitime karşı direnç gösterdikleri, eski alışkanlıklarından kurtulamadıkları göz önüne alınarak yaş konusunda bir düzenleme yapılır. Buna göre okula 8 yaşından küçük, 12 yaşından büyük öğrenci alınmayacaktır. Bu öğrencilerin, okuma yazma bilmeleri ise şarttı. Ayrıca eğitimlerini tamamlamadan okulu terk edemeyeceklerdi. Bunun yanı sıra dış tesirlerden uzak tutmak için şehre çıkmaları yasaklanmış ve dışarıdan kimselerle görüşmeleri de kontrol altına alınmıştı (MROZOWSKA 30). Öğrencilere getirilen bu kısıtlamalar Stanisław Konarski'nin reform programını tam olarak yansıtır. Konarski, öğrencilerin dış etkilerden arındırılmasını ve aileleriyle iletişimlerinin sınırlandırılmasını önerir. Eğitimde Locke ve Rousseau felsefesinden yararlanılmıştır. Dil eğitimine özel bir önem verilmiştir. Locke'un *Thoughts on Education* adlı eserinde öne sürdüğü görüşlerine uygun olarak öğrencilere dil eğitimi verilirken ezbercilikten kaçınılmış ve öğrencilerin, dili, yabancı literatürü okumada ve böylelikle kendilerine gerekli bilgileri edinmede bir araç olarak kullanması sağlanmaya çalışılmış (Butterwick 1998a: 240). İlk iki yıl öğrencilere Lehçe, Latince, Almanca ve Fransızcanın yanı sıra temel aritmetik eğitimi verilir. Sonraki iki yıl dil eğitimin yanında tarih ve coğrafya da öğretilir. Beşinci sınıfta dil dersleri yarıya inerken genel eğitime daha fazla ağırlık verilir. Son iki yıl ise askerî uzmanlık ve hukuk uzmanlığı eğitimi verilir (BUTTERWICK 1998 240; WROCZYŃSKI 1983 223).

Okulun amacı yalnızca Polonya ordusuna katılacak subaylara eğitim vermek değil, aynı zamanda geleceğin memurlarını da yetiştirmektir (MROZOWSKA 31). Soylular, çocuklarını Szkola Rycerska'ya ileride krallığın koruması altında kariyer yapacakları düşüncesi ile gönderiyorlardı. Hazinesinin yetersizliğinden dolayı ilk iki yıl bu okulun giderlerini de Poniatowski kendisi karşılamak zorunda kalır. 1765 yılında kurulan okul 1794 yılına kadar varlığını sürdürür. Okul, ilk yıllarda sistemin oturmaması nedeniyle bazı sıkıntılar yaşamış olsa da ilerleyen

yıllarda amacına ulaşmıştır. Polonya kültür, askerî ve siyasal yaşantısına önemli katkıları olacak kişiler yetiştirmiştir. 1795 yılındaki ülkenin bağımsızlığına yönelik ayaklanmayı (Kościuszko Ayaklanması) örgütleyen Tadeusz Kościuszko, ünlü edebiyatçı Julian Ursyn Niemcewicz Szkoła Rycerska'nın mezunlarından (WROCZYŃSKI 1983 227).

Okulun kuruluşu Poniatowski'nin hayata geçirmeyi başardığı ilk ve en önemli reformlardandır. Devletin idarî ve askeri kadrosunda görev alacak yetişmiş, nitelikli insan kaynağından yoksun olması kralın bu reforma öncelik vermesini sağlamıştır. Poniatowski'nin niyeti, dönemin Prusya elçisi Benoit'nın da dikkatini çekmiş ve elçi derhal bu kurumun ortadan kaldırılması yönündeki görüşünü, merkeze bildirmiştir. Berlin, okulu kapatma konusunda bir gerekçe gösteremeyeceği ve doğrudan Polonya'nın içişlerine müdahale hakkı olmadığı için başka bir yol denedi. II. Friedrich, Çariçe'nin Polonya'daki farklı inançtan olanları himaye konusundaki eğilimini biliyordu ve bunu kullandı. II. Katerina'nın Ortodoksları (*nieunici/dysunici*) koruma altına alması, dini toleransın popüler olduğu bu dönemde Avrupa nezdinde onun saygınlığını artıracığı gibi, Rusya'daki imajını da pekiştirecekti (S. PONIATOWSKI 11). Poniatowski kendi savunmasını yaptığı yazısında II. Friedrich'in bu yaklaşımını şöyle değerlendirir:

“(...) Prusya Kralı, Polonya'daki Protestan ve Kalvinistlerin durumunun iyileştirilmesini desteklemekle, kendi halkının Polonya'ya yerleşmeye itiyordu. Ama, 1766 yılında Polonya halkının zihniyetinin her tür tolerans düşüncesinden son derece uzak olduğunu, böyle bir fikrin ileri sürülmesinin bile Polonya'da fırtına koparacağını ve kaçınılmaz olarak ülkeyi daha da zayıflatacağını Prusya Kralı da çok iyi biliyordu; iç savaşın patlak vermesiyle de Polonya'dan kaçan halk onun ülkesine gidecekti.” (S. PONIATOWSKI 11)

Bu durum karşısında Poniatowski, hem Mme. Geoffrin ile yazışmalarında hem de Zdanie'de ifade ettiği gibi orta yolu bulmaya çalışır. Tolerans meselesinin, din konusunda oldukça hassas ve katı olan Polonya milleti tarafından inanca saldırı olarak algılanacağını bilincindedir. Dolayısıyla halkın hassasiyetini de göz önünde bulundurarak Rusya'nın talebini makul bir çerçeveye indirmesi gerekiyordu.

3. 3. PONİATOWSKİ’NİN DİNİ İNANCI VE FARKLI İNANÇTAN OLANLAR MESELESİ

J. Bodin, dinsel uzlaşma ortamının sağlanmasının krallık erkinin güçlenmesiyle mümkün olduğunu düşünmektedir. İktidar boşluğu ve bunun yol açtığı kargaşadan çıkmanın yolunun, egemenliğin tek elde bulunduğu mutlak monarşik bir yapı olduğunu öne sürmektedir. Bodin’in bu fikirleri XVI. yüzyılda Fransa’daki Katolikler ve *Huguenot’lar* arasındaki inanç çatışmalarına çözüm olarak önermişse de bu görüşler XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Polonya’nın içinde bulunduğu kaotik duruma da çare olarak düşünülebilecek niteliktedir. Ancak bu reçeteyi tartışmadan evvel genel olarak XVIII. Yüzyıl Polonyası ve özel olarak da Poniatowski’nin dine bakışını şekillendiren Avrupa’daki dini görüşler kısaca tasvir edilmelidir.

“Aydınlanma” terimi entelektüel tarih ya da düşünce tarihiyle sıkı sıkıya bağlı bir terimdir. Aydınlanma bir düşünceler bütünü olmasının yanı sıra bir “gerçeklik”tir de aynı zamanda. Aydınlanmanın sadece bir fikirler bütünü olduğunu söylemek, bu düşünceler bütünü’nün beraberinde getirdiği “sonuç”ları yani somut gerçeklikleri göz ardı etmek anlamına gelir. Aydınlanma fikirlerinin gerçeklik olarak çok net bir biçimde karşımıza çıktığı yer politik alandır. Aydınlıkçı hükümdarlar (II. Joseph, II. Friedrich, II. Katerina, Poniatowski) yaptıkları sosyo-politik reformlarla aydınlanma fikirlerini gerçeğe dönüştürürler. Dolayısıyla düşünce ve gerçeklik, özellikle bu dönemde, iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkar. Bu da toplum ve fikirlerin karşılıklı etkileşiminden ileri gelir; zira toplum düşüncelere biçim verirken, düşünceler de hükümdarlar ve onların politik uygulamalarıyla toplumu şekillendirir. Elbette eğitim ve kültür de toplumu şekillendiren unsurlar olmakla birlikte, çalışma konumuz politik bir kişiliğin analizi olduğundan bu meseleye yalnızca siyasal bağlam çerçevesinde değinilmesi uygun olacaktır. Bazı tarihçiler aydınlanmanın XVI-XVII yüzyıl din çatışmalarına bir tepki olarak ortaya çıktığını öne sürer; bu görüşün doğruluğu ve yanlışlığı bir yana içindeki gerçeklik payını görmek gerekir ki bu da aydınlanma düşüncesinin dinle bağlantısı olduğu gerçekliğidir. Zira Avrupa’da

aydınlanma dendiğinde ilk akla gelen kavramlardan biri “tolerans”, daha başka bir ifadeyle dini hoşgörüdür.

Dinî doktrinler “kesin bilgi”ye ulaşmada bazı çözümler önerirler. Aydınlanmanın bu epistemolojik soruya yaklaşımı dinî doktrinlerinkinden biraz farklıdır; aydınlanma “kesin bilgi”den ziyade “yararlı bilgi”ye nasıl ulaşılır sorusu üzerinde yoğunlaşır. Dolayısıyla aydınlanma “tarım nasıl gelişir, ekonomi nasıl gelişir, toplum nasıl ileri gider?” gibi sorularla meşgul olur. Bu durum aydınlanmanın kesin bilgiyle ilgilenmediği anlamına gelmez; aydınlanma “kesin bilgi” ile ilgilenmekle beraber “yararlı bilgi” üzerinde daha fazla durmayı tercih eder. Aydınlanmanın, kesin bilginin ne olduğuna dair verdiği yanıt da dinî doktrinlerinkinden farklı olur. İnsan bilgisinin iki kaynağı vardır; “akıl” ve “sezgi”. Dinî doktrinler ‘sezgi’yi ön plana çıkarırken, aydınlanma düşünürleri ‘akıl’ önemini vurgular.

Daha önce de belirttiğimiz gibi aydınlanmanın dinle olduğu kadar politikayla da bağlantısı vardır. XVIII. yüzyıl Avrupası’nda devlet her ne kadar yavaş yavaş dinsel niteliğini yitirmeye başlamış olsa da dinî bir yanı da vardır. Dolayısıyla devletin, din hakkındaki kararları toplumu doğrudan etkilemeyi sürdürür. Çok kültürlü karaktere sahip toplumlar, isyan tehdidini bertaraf için dinî toleransı yönetimlerine yansıtmak durumunda kalırlar. Aynı durum, İskoçya ya da Hollanda gibi ticarî karaktere sahip devletler için de geçerlidir. Onlar da ana gelir kaynakları olan ticaretin zarar görmemesi için dinî toleransa önem verirler. Böylelikle XVIII. yüzyıl Avrupası’nda “dinî tolerans” aydınlanmanın temel düsturlarından biri haline gelir.

XVIII. yüzyıl Avrupası’nda din, sosyal hayatta büyük önem taşır. Din, Aydınlanma düşüncelerinin aktarımında da kullanılır. Aydınlikçi düşüncelere sahip Hugh Blair gibi vaizlerin vaazları Aydınlanma fikirlerinin halka yayılmasında ve yaygınlaşmasında araç vazifesi görür. Bu fikirlerin yaygınlaşmasında etkin olan birçok araç vardır. Bunlardan biri dergilerdir. Basım endüstrisinin gelişmesiyle artık periyodik dergiler ve kitaplar erişilebilir hale gelir. Dergilerin yanı sıra, özellikle aydınlıkçı hükümdarların yaptığı eğitim reformları ile bu fikirler yavaş yavaş halk arasında yaygınlık kazanmaya başlar.

Bu fikirlerin yayılmasında bir diğerk araç da kahvehaneler ve salonlardır. Buralarda entelektüel insanlar bir araya gelir ve yalnızca entelektüel konular hakkında değil, toplumun nasıl gelişeceği, ekonominin, tarımın nasıl geliştirileceği gibi konular üzerinde fikirler yürütürler. Tüm bunlar arasında, en aşaağı tabakalara bile ulaşabilmesi nedeniyle, en etkin olan kanımızca vaazlardır. İngiltere’de William Warburton, İskoçya’da Hugh Blair, Stanisław August Poniatowski’nin de görüşlerini paylaştığı bu vaizler arasında yer alır.

XVIII. yüzyıl batı dünyasına baktığımızda inanç sistemlerini tehdit eden “doğal din” olarak adlandırılan bir olguyla karşılaşıyoruz. “Doğal din” iki temel varsayıma dayanır. Bunlardan ilki evrenin ilahi bir güç yani Tanrı tarafından yaratıldığıdır. Bunun kanıtı da evrendeki basit ve evrensel yasaların açıkça gözlemlenebiliyor olmasıdır. Evrende açıkça gözlemlenebilen bir simetri ve düzen vardır. Newton’un bilimsel keşifleri bu inancı daha da kuvvetlendirir. Asıl dinsel bilgiye ulaşmanın yolu, Kilise Babaları ya da Ortodoks rahiplerinin çalışmalarını takip etmek değil, fiziksel dünya üzerinde araştırma yapmaktan geçer. İkinci olarak “doğal din”e göre her insanın içinde sezgisel ve evrensel olarak bulunan bir din anlayışı mevcuttur. Tanrı’nın var olduğu bilgisi, insanın davranışlarından dolayı gelecek yaşamlarında ödüllendirileceği yahut cezalandırılacağı veya Tanrı’ya ve insanlara karşı belli yükümlülüklerinin olduğu bilgisi her insanda bulunur (ANDERSON 316-317; H. M. SCOTT, *Russia as a European Great Power*).

Latitudinarianism, moderatism ve Poniatowski’nin din anlayışında “doğal din” olgusu ve özellikle de Newton’un dinî görüşü anahtar rol oynar. Hepsinin ortak olduğu nokta evrenin Tanrı tarafından yaratılmış olması, insanların Tanrı’ya ve birbirlerine karşı sorumlu olmalarının ötesinde her biri kendi bağlı oldukları Kilise’ye karşı da sorumludurlar. Bu anlamda hiçbirisi heretik değildir. Kendi Kiliseleri’ne bağlılıklarını sürdürürken diğerk inançtan olanlara da hoşgörü göstermek ana düsturlarındandır. Örneğin *latitudinarianistler* Roma Katolik Kilisesi’ne muhaliftirler (FITZPATRICK 209-210) ancak yine de onlara karşı hoşgörülü bir tutum sergilerler.

Birçok Aydınlanma Çağı entelektüeli gibi Poniowski de dini hoşgörü anlayışına sahiptir. Bu anlayışını ekonomik argümanlarla da destekleyerek yönetime yansıtmaya çalışır. Yönetimde dini tolerans anlayışının yerleşmesinin, özellikle Protestan ülkelerdeki çeşitli alanlarda uzmanlaşmış nüfusu Polonya'ya çekeceği düşüncesindedir. Ancak Poniowski, Rusya'ya bağlı Ortodokslara aynı hoşgörü ile yaklaşmaz. Bu tavır, kralın hoşgörüsünün bir sınırı olduğu, Ortodoks inanca karşı olduğu anlamına gelmez. Kişisel olarak Ortodoks inancına karşı da aynı mesafededir. Kralı rahatsız eden, Polonya'daki Ortodoks nüfusun siyaseten Rusya'ya bağlı hareket etmesidir (ROSTWOROWSKI, Historia Powszechna Wiek XVIII 509)⁷¹.

Poniowski'nin Katolik olduğu bilinmekle birlikte, İngiliz kültürünün yoğun etkisi altında kaldığı göz önünde bulundurularak, dini inancı *latitudinarism* anlayışı çerçevesine dahil edilmesi eğilimi dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyıl Polonyası ve Poniowski ile ilgili oldukça kıymetli çalışmaları bulunan tarihçilerin değerlendirmeleri olabildiğince kapsamlı ve yerinde olmakla birlikte, Poniowski'nin İngiliz kültürüne ait bir terimle *latitudinarianist* olarak tanımlanması bir soru olarak karşımıza çıkmıştır. Poniowski'nin görüşlerinin *latitudinarianist*lere yakın olduğu su götürmez bir gerçektir ancak Poniowski Katolik bir Polonyalıdır. Eğer bir terimle ifade edilmesi gerekiyorsa bu *moderate* terimi de olabilirdi, zira "moderatizm" "latitudinarianism" in İskoçya'daki karşılığıdır ve Poniowski "moderate" olarak nitelenen Hugh Blair'in de etkisi altında kalmıştır. Her ikisinin de ortak yanı, bağlı olunan kiliseden kopmaksızın dinsel hoşgörüyü bünyelerinde barındırıyor olmalarıdır. Ancak Moderate Parti demokratik fikirlere karşıdır. Onlara göre demokrasi esasında anarşidir ve

---

⁷¹ İngiliz tarihçi Richard Butterwick ve Polonyalı tarihçi Emanuel Rostworowski Poniowski'nin dini inancı konusuna eğilen iki önemli bilim adamıdır. Richard Butterwick'in, Poniowski'nin dinî inancı konusundaki görüşlerini şekillendiren Emanuel Rostworowski'nin kaleme aldığı "Religijność i polityka wyznaniowa Stanisława Augusta" başlıklı makalesidir. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar, söz konusu makalenin yanı sıra, Butterwick'in bu makaleden yola çıkarak yazdığı, "Stanisław August Poniowski jako Latitudynarysta Religijny" başlıklı makalesi ve yine Butterwick'in "Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniowski, 1732-1798", başlıklı eserinde yer alan bir bölümden ibarettir.

bunun en güzel örneği de onlara göre Popüler Parti'dir⁷². Moderate Parti için düzen ve disiplin büyük önem taşır. Parti manifestosunda, hiyerarşi ve disiplinin, toplumun devamı için gerekliliği vurgulanır (SUDERMAN 240). Benzer düşünce ve eğilimleri Poniatoski'nin politik tutumunda da görürüz. Poniatoski soylu demokrasinin anarşiye dönüşmüş olduğu bir dönemin Polonyasında krallık yapmaktadır. Demokrasinin nasıl olup da anarşiye dönüştüğünü çok iyi bilmekte ve bilfiil bunu yaşamaktadır.

Poniatoski'nin özellikle Mme. Geoffrin'e yazdığı mektuplardan anlaşıldığı üzere, "Tanrı" sözünü sıklıkla kullanmasına karşın Baba, Oğul, Kutsal Ruh, Kutsal Bakire Meryem ya da azizlerden söz etmez. Bu tutum latitudinarianist anlayışla çakışır niteliktedir. Newton da benzer görüşlere sahiptir. Poniatoski'nin din görüşünü İngiliz kültürüne ait bir terimle nitelemek ne derece doğrudur? Eğer okuduklarından yola çıkarak böyle bir çıkarımda bulunulacaksa moderatizm'in temsilcilerini okumuş olması nasıl değerlendirilecektir? Butterwick, Poniatoski'nin, moderatizmin temsilcisi Hugh Blair'den de etkilenmiş olduğunun farkındadır ancak yazar Blair'i de latitudinarianist olarak kabul ettiği için kendiyile çelişmez.

Latitudinarianist"ler bilim yardımıyla dini savunan bir gruptur. Hıristiyanlığı aklın ışığında anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Poniatoski'nin "latitudinarianist" olduğunu iddia etmek onu İngiliz kültürüne ait bir terimle nitelemek anlamına gelir. Öte yandan kralın *latitudinarianist* yaklaşıma yakın olduğu açıktır. Poniatoski Warburton'ın, din ve devlet ilişkisi konusundaki yaklaşımına katılır ve tolerans konusunda da onunla hemfikirdir. Poniatoski de tıpkı Warburton gibi dinsel fanatizmdense dinsel hoşgörüyü yeğler. Latitudinarianism dinleri birbirinden ayıran değil birleştiren özellikler üzerinde durduğundan Poniatoski'ye hitap eder. Nitekim Warburton 1736 yılında basılan "The Alliance of Church and State" başlıklı eserinde devleti yönetenlerin, ülkede hakim olan Kilise'ye bağlı olması gerektiğini savunur, öte yandan Kilise de bireylere inanç özgürlüğü tanımalıdır (BUTTERWICK 184-185). Poniatoski'nin

---

⁷² Popüler Parti: Aydınlıkçı Anglikanizm anlayışının bir uzantısı olarak 1740-1800 yılları arasında İskoçya'da faaliyet gösteren bir partidir.

İngiltere'yi ikinci ziyaretinde C. Yorke'un, kendisine Warburton'un tüm eserlerini hediye etmesi bu bağlamda dikkat çekicidir.

Polonya'da Rusya'nın baskısıyla farklı inançtan olanlar meselesi ortaya çıktığında Poniatowski'nin sergilediği tutum, Warburton'ın onun üzerindeki etkisini açıkça ortaya koyar. Poniatowski kişisel olarak tolerans yanlısıdır ancak farklı inançtan olanların politik haklar elde etmesine onay vermez. Çelişki gibi görünen bu durumun tutarlılığı Warburton'ın fikirleri anlaşıldıktan sonra netleşiyor. Bu tutum Poniatowski'nin reel politik yaklaşımıyla uyumlu olduğu gibi kişisel din anlayışıyla da çelişmez.

Yukarıdaki kısa tasvirde de anlaşılacağı üzere "latitudinarianism", "moderatizm" ve hatta "deizm"i aydınlanma dönemi karakteristik özelliklerini bünyelerinde barındıran dinsel akımlar olarak tanımlayabiliriz. Poniatowski'yi mutlaka bir yere dâhil etmemiz gerekiyorsa bu "Aydınlıkçı Katolisizm" olmalıdır; zira Poniatowski ne bir İngiliz, ne İskoç ne de bir Protestan'dır. O Katolik olmaktan hiçbir zaman vazgeçmediği gibi, aydınlanma dönemi genel eğilimlerini kendi kişisel inancıyla bütünleştirmiş bunu da devlet anlayışına büyük ölçüde yansıtmıştır.

Latitudinarianismin de moderatismin de Poniatowski'nin din anlayışının da kökeninde Newton'a dayanır. Her biri kendi bağlı oldukları inanç sisteminden (Kilise'den) ayrılmaksızın dini hoşgörüden yanadır. "Latitudinarianism" de "moderatizm" de tıpkı Newton'un dinî anlayışında olduğu gibi, bilimi Tanrı'nın varlığını kanıtlayan bir araç olarak görürler. Her ikisi de akli ön plana çıkararak, akıl ışığında dini savunurlar. Her üç anlayışta da ortak olan yan, dinsel hoşgörüdür. Ancak bunun da sınırı vardır. Hükümdar, hâkim anlayışın Kilisesi'ne bağlı olmalıdır. Poniatowski, 1760'larda farklı inançtan olanlara politik hakların tanınması konusundaki tutumuyla, bu görüşü benimsediğini göstermiş, farklı inançtan olanların politikada söz sahibi olmalarına izin vermemiştir. Her ne kadar kişisel olarak tolerans yanlısı olsa da, söz konusu olan ülke yönetimi olduğunda, hâkim inancın kilisesine yani Katolik Kilisesi'ne bağlı olmayanların mecliste yer almalarına izin vermez.

Nitekim bu konu 1766 yılı *Sejminde* gündeme gelir ve Varşova ile Petersburg arasında büyük çatışmaya yol açar. Rusya, farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesini talep etmektedir. Aydınlıkçı olmalarıyla öne çıkan devletler ve Rusya da dahil, o dönemde hiçbir Avrupa ülkesinde farklı inançtan olanlara politik hakların verilmesi söz konusu olmamıştır. Dini hoşgörü ile farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi birbirinden çok ayrı kavramlardır. İlki Poniatowski'nin zaten kişisel olarak da desteklediği bir görüş iken, ikincisi içinde ülkenin varlığı için gerçek bir tehdittir. Bu hakların verilmesi halinde farklı inançtan olanlar mecliste, yasama organında söz sahibi olacak ve ülkenin kaderini belirleme hakları olacaktır. Poniatowski Rusya'nın bu talebine karşı çıkmasının "tahtına ve hayatına mal olacağını" (SAR Rzewuski'ye 26 IX 1766, SIRIO, t. LXVII, Petersburg, 1899 138) çok iyi bilmesine rağmen, buna boyun eğmenin "vatana ihanet" (SAR Rzewuski'ye 26 IX 1766, SIRIO 26 IX 1766, t. LXVII, Petersburg, 1899 s. 139) olacağı düşüncesiyle karşı çıkar.

Katerina'nın farklı inançtan olanlar meselesi üzerinde bu denli ısrarcı olmasının pek çok sebebi vardır. Öncelikle Katerina, Katolik bir ülkede Katolik olmayanlara politik haklar verilmesini sağlayarak, dini hoşgörüden yana olduğunu ispat edecek ve Avrupa'da "aydınlıkçı monark" imajını sağlamlaştıracaktır. Ancak Rusya'nın kendisi de dâhil olmak üzere dönemin hiçbir Avrupa ülkesinde böyle bir durum söz konusu değildir. İkinci olarak, Katerina, Rus kültürüne sonradan dahil olmuş bir Çariçe olarak, Rus halkında mevcut olması muhtemel, kendi kimliği ile ilgili kuşkuları bu şekilde ortadan kaldıracaktır. Hepsinden önemlisi kendisine sonuna dek bağlı kişilerin meclise girmesi yoluyla, ülke yönetiminde söz sahibi olacaktır.

Rusya'nın baskısıyla farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi meclis tarafından kabul edilmesiyle Polonya, dönemin Avrupası'ndaki inanç özgürlüğünün en fazla olduğu ülke olur.

3. 4. DİPLOMATİK REFORM

XVII. yüzyılda Jean Mabillon'un "De re diplomatica" (1687) başlıklı çalışmasıyla *diplomatik* kelimesi bugün de hala kullanılan, belge ve beratlarla dayalı

araştırmaları ifade geleneksel anlamını kazanır. Bu dönemde uluslararası ilişkilerin barışçıl yollarla yürütülmesi durumu *négociations* olarak bilinmekteydi. XVIII. yüzyıla yaklaşırken *diplomasi* kelimesi de benzer bir anlam kazanmaya ve iki devlet arasındaki barışçıl ve daimi bir biçimde yürütülmesi durumunu ifade etmek için kullanılmaya başlandı (H. SCOTT 58-50). Poniatowski'nin diplomasiyi kullanım amacı ve kullanım şekli de buna uygundur. Diplomasi onun ülkesinin varlığı ve bütünlüğünü korumasını sağlayabilecek yegane araçtır. Poniatowski'nin ülkesi ile ilgili yüksek ideallerini gerçekleştirmesini sağlayacak ne bir ordusu ne de politik gücü vardır. Kral olarak yetkileri sınırlı olduğu gibi, yetkisi olsa dahi reform projesini sağlıklı bir biçimde hayata geçirip uygulayacak yönetim kadrosuna sahip değildir. Bu sebeple, görece özgür olduğu diplomasi alanına ayrı bir önem vermiştir. Diplomasi konusunda yeterli deneyime sahip olan kral, diplomat kadrosunu oluştururken oldukça titiz davranmıştır. Kadrosunun çoğu iyi eğitilmiş yabancılardan oluşmaktadır. Dışişleri ofisinde görev alan Polonyalılar ise ya kralın çok güven duyduğu kimselerdir ya da güven duymasa dahi görevlendirildiği bölgede Polonya lehine kazanım sağlama potansiyeline sahip kişilerdir⁷³.

Polonya yönetim sisteminin anarşik yapısının doğal sonucu olarak, diplomaside de uzun müddettir anarşi hüküm sürmektedir. Magnatlar, özellikle de hetmanlar devletten bağımsız kendi dış politikalarını yürütmektedir. Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere her bir magnat grubunun destek aldığı bir dış güç vardır ve buraya kendi diplomatik temsilcilerini göndermektedirler. Devletin kendine ait geleneksel bir dış politikasının olmaması bununla bağlantılı olduğu gibi yabancı (Sakson Hanedanı) kralların ülke yönetiminde bulunması ve Polonya'ya gereken özeni göstermemeleri de buna yol açan etkenlerdendir. Poniatowski, reformların önüne set çekilmesi, içeriden ve dışarıdan gerekli desteği alamaması sebebiyle bu alanda açık bir reform yapamaz ancak çok fazla dikkat çekmeyecek yöntemlerle bu amacına ulaşır.

⁷³ Poniatowski ve *familia* eskiden beri Potocki ailesiyle karşıt hiziplerde yer almalarına rağmen Poniatowski, Piotr Potocki'yi İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Potocki ailesinin Osmanlı İmparatorluğu ile oldukça yakın ilişkisi vardır. Poniatowski başlangıçta kendi itimat ettiği elçileri göndermişse de bir netice alamadığı için, krallığının son dönemlerinde Potocki'yi göndermeyi uygun görmüştür.

Diplomasinin bilinçsizce ve Avrupa konjonktürünü bilmeyen magnatlar tarafından yürütülmesi ülkeye büyük zarar vermektedir. Poniatowski hem merkezi ve daimi bir devlet politikası oluşturmak hem de Rusya ve Prusya tehdidine karşı ülkesini koruyacak bir tedbir olarak kendi dış politikasını yürütecek bir kadro oluşturma çabasına girmiştir. Kadrosunu oluşturma aşamasında Poniatowski Polonyalılardan özellikle uzak durur. Bunun sebebi, geçmişte yurtiçi politik tecrübeleri esnasında Polonyalı soyluların kültür ve deneyimlerinin ne denli yetersiz olduğuna bizzat şahit olması ve soylular arasında seçtiği kişinin, başka bağlantıları dolayısıyla kendisine ihanet etme ihtimalidir.

Poniatowski henüz kral seçilmeden önce Katerina'ya yazdığı ancak kendisine ulaşmayan mektubunda, dışişlerini kralın idare etmesi gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Poniatowski'ye göre bu birimde, kralın atadığı ve gerek gördüğü takdirde görevden aldığı bir sekreter görev yapmalıdır (MICHALSKI, *Dyplomacja Polska w Latach 1764-1795*). Genç Stanisław *grand tour* sırasında Avrupa siyasi hayatını ve kültürünü yakından tanımakla kalmamış aynı zamanda diplomatik deneyim de kazanmıştı. Williams'ın sekreteri olarak Petersburg'da diplomatik yazışmaların nasıl yapıldığı konusunda bilgi ve deneyim kazanan Poniatowski, Williams'tan kriptolu yazışma tekniklerini de öğrenmişti. Bu bilgisini hem *familia'nın* dış temsilcisi olarak hem de Sakson Hanedanı'nın elçisi olarak görev yaptığında uygulamaya geçirme imkanı bulmuştu (MICHALSKI, *Dyplomacja Polska w Latach 1764-1795* 527). Yaşadığı bu tecrübeleri kralın diplomat kadrosunu oluştururken kendisine rehberlik edecektir. Diplomat olarak seçtiği kişilerin neredeyse tamamı yabancılardan oluşur, hatta diplomatik kuryelerini bile yabancılardan seçmiştir (MICHALSKI, *Dyplomacja Polska w Latach 1764-1795* 529).

Poniatowski tahta çıktığı yılından itibaren kendi diplomatik misyon ağını kurar. III. August'tan kalan devlet hazinesinde yeterli miktarda gelir olmadığı için bunun giderlerini kendi kasasından sağlar. Temsil giderlerinin çok yüksek olmaması maksadıyla, diplomatlarını büyükelçi olarak değil, mukim elçi ya da maslahatgüzar (*chargés d'affaires*) olarak atar, hatta kimi zaman gayri resmi

ajan olarak gönderir (ZIELIŃSKA, "Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767 23).

Ülkenin içinde bulunduğu durum ve komşu ülkelerden geleceğini öngördüğü tehlike Poniatowski'yi özellikle Rusya'ya karşı Polonya'yı koruyacak devletlerle bağlantı kurmaya iter. Bu devletlerin başında Fransa gelir. Henüz kral olmadan Fransa'dan destek arayışına giren Poniatowski, bundan sonuç alamayacağını farkındadır. Bir diğer seçenek de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, baş düşmanı Rusya tarafından tahta çıkarılan bir krala güvenmemektedir. Yine de Poniatowski çeşitli yollarla bağlantı kurmayı dener. Kralın bu çabası Rusya'nın da dikkatini çekmiştir.

Panin, Repnin'e yazdığı Mart 1767 tarihli yazıda Polonya sarayının faaliyetlerini çeşitli yollarla, özellikle de gizli yollarla takip edilmesini önermektedir (Panin Repnin'e SIRIO v. LXII s. 348-349). Polonya sarayının çabaları neticesinde Tatar Hanı'nın Osmanlı'ya, Rusya aleyhinde bir yazı gönderdiği öğrenilmiştir. Rusya için Polonya meselesinde Osmanlı'nın pasif tutumunu koruması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple Polonya sarayının burada herhangi bir diplomatik faaliyetini kesin olarak hoş karşılamayacaktır.⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ve ticari bağlantılar, kraliyet bünyesinde yer alan, doğu dillerini bilen bir sekreter aracılığıyla sağlanmaktaydı. Kamenic'te "Kral ve Cumhuriyet'in sınır tercümanı" unvanı taşıyan bir kraliyet tercümanı da bu ilişkilerin yürütülmesinde rol oynuyordu. Polonya tarafından Osmanlı'ya gönderilen elçilerin bağlantısını rehber ve dragomanlar sağlamaktaydı. XVII. yüzyılda dragomanlar ekseriyetle Polonya asıllıyken⁷⁵, XVIII. yüzyılda bu

⁷⁴ Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Polonya işleri konusunda pasif davranması meselesi 1763 tarihinde de gündeme gelmişti. 10 Ekim 1763 tarihinde Golitsın tarafından İstanbul'daki elçi Obreskov'a gönderilen yazıda (reskript) elçiden, İstanbul'un Polonya işlerine karışmamasını sağlaması isteniyor. Prusya'nın da bu konuda Rusya'ya, İstanbul'da bulunan elçisi Karl Adolf Rexin'in girişimleriyle destek vereceği söylenen yazıda, o tarihlerde Berlin'e gidecek olan Resmi Ahmed Efendi'den de bahsediliyor. II. Friedrich de Resmi Ahmed Efendi'yi Berlin'de Osmanlı Devleti'nin Polonya işlerine karışmaması konusunda ikna edeceği ifade ediliyor (SIRIO LI s. 22-24).

⁷⁵ Osmanlı ile yapılan savaşlar sebebiyle, Polonyalılar arasında Türkçe bilenlerin sayısı tercüman ihtiyacını karşılamaya yetiyordu. Yüzyılın başından itibaren barış dönemine girilmesiyle bu sayı azaldı.

kadroya sahip olanların, çoğu İtalyan olmak üzere yabancılardan oluştuğu görülmektedir. Bunun sebebi, yüzyılın başında savaşların sona ererek barış dönemine girilmesiyle beraber, soylular arasında dil bilenlerin sayısının gittikçe azalmasıdır. Poniatowski, iktidarının başından itibaren, diplomasiye anlayan ve aynı zamanda birçok dil bilen nitelikli bir diplomat kadrosu oluşturmak arzusundaydı. Hem bu ihtiyacı karşılamak hem de doğu ile ilişki kurmasını sağlayacak bir araç olarak bir şarkiyat mektebi kurmaya karar verir. Bunu gerçekleştirmek üzere, Türkçeyi çok iyi bilen Karol de Boscamp'ı diplomatik bir misyonla İstanbul'a gönderir (SMOLEŃSKI 585).

3. 5. DİĞER REFORMLAR VE KOLEGİAL ANLAYIŞ

XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'da feodalitenin sona ermesiyle devletlerin yönetim anlayışında bir dönüşüm başlar. XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda, özellikle Vestfalya Anlaşması sonrasında, devletin uluslararası arenadaki yerinin önem kazandığı bir yönetim anlayışı hakim olur. Bir devletin uluslararası alandaki pozisyonunun güçlü olması, devletin kendi içinde sağlam ve güçlü bir biçimde yapılanmış olmasını zorunlu kılar. Bu da, devletin sahip olduğu nüfusu en alt birime yani birey düzeyine kadar doğru ve dinamik biçimde idare etme gereğini doğurur. Feodal dönemde de devletler "pastoral iktidar" anlayışının bir sonucu olarak bireysel düzeyde kontrol ve idareyi sağlıyorlardı (FOUCAULT 116). Ancak feodal çağıdaki toprağa bağlı ekonomi daha stabil ve istikrarlı olduğundan, devlet yönetimi de buna koşut olarak stabil bir yapıya sahipti. Erken kapitalist yapının ortaya çıkışıyla, ekonomik toplumsal ilişki biçimlerinde de değişim ve hareketlilik baş gösterir. Devlet yönetiminin de bu değişime uygun olarak daha dinamik bir yapı inşa etmesi gerekir. "Polis devlet" anlayışına dayalı yönetim biçimi bu gerekliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ittifak sisteminde köklü bir değişim meydana gelmişti. Uzun zamandır devam etmekte olan İngiltere-Avusturya ittifakına karşı Prusya-Fransa ittifakı bozulmuştu. 1740-1748 yılları arasında cereyan eden Avusturya Veraset Savaşı sonrasında Avusturya, İngiltere ile ittifakına son vererek Fransa ile ittifak kurmuş. Prusya da İngiltere ile müttefik olmuştu (McKay ve SCOTT 181-191). Diplomatik Devrim olarak adlandırılan bu

gelişme sonrasında artık Avrupa'da uzun soluklu ittifaklar son bulmuş, ittifak partnerleri devlet çıkarı gerektirdiğinde değiştirilir hale gelmişti. Bu değişimde gerekçe ***hikmet-i hükümet*** (*raison d'état*), araç **diplomasi**, amaç ise **güç dengesini** sağlamaktır. Bunlar, XVIII. yüzyıl Avrupası uluslararası ilişkilerine damgasını vurmuş kavramlardır. Her üç kavramın kökeninde, devlet çıkarını her şeyin üstünde tutan, benmerkezci Makyavelizm anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Uluslararası alanda benmerkezciliğin hakim olduğu bir ortamda, devlet hem kendi içinde hem de dışarıya karşı güçlü olmak zorundadır. Diplomasi ve ordu devletin dışarıya karşı güçlü olmasını sağlarken, *polis* de içeride güçlü olmasını/kalmasını sağlayacaktır. XVII. yüzyıl itibariyle *polis*, devletin kuvvetlerini, mevcut düzeni bozmayacak şekilde, dinamik ve aynı zamanda istikrarlı biçimde artırmasını sağlayan araçların tamamını ifade etmek için kullanılan bir kavramdı. Devletin sahip olduğu kuvvetler güçlenmeli ancak bu güçlenme devlet düzenini bozmamalıdır. Polis, iç düzeni korurken, kuvvetlerin olabildiğince güçlenmesini sağlamalıdır. Kuvvetlerin dinamik sürekli bir büyüme eğiliminde olduğu bir ortamda dengeyi koruyan bir araç rolü üstlenmelidir. Öte yandan diğer devletlerin polisinin gelişimi de yakından takip edilerek kuvvetler dengesinin kendi aleyhine dönmesinin önü kesilmelidir (FOUCAULT 269-272).

Polonya'da polis, tıpkı Rusya'da (I. Petro zamanında başlamış ve II. Katerina döneminde de devam etmektedir) olduğu gibi *kolegial* anlayış çerçevesinde örgütlenir.

Polis devlet anlayışında Aydınlanma felsefesine de paralel olarak nüfus ve nüfusu oluşturan bireylerin iyiliği, devlet için çok önemlidir. Poniatowski'nin reformları da bu anlayış çerçevesinde şekillenmiş görünmektedir. Kralın reform planı, halkın eğitilmesi, sağlığı ve güvenliği, merkezi komisyonlar tarafından kontrol edilen yerel birimlerce sağlanmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Reformlarının ana hedefi merkezileşmeyi sağlamaktır. İçeride ve dışarıda bu amacın gerçekleşmesine karşı olan güçleri aşmak, dönemin şartları göz önüne alındığında mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Kral reformlarını gerçekleştirirken, merkezileşme ekseninden sapmadan, tepki çekmeyecek bir

görünümde sunar. Dolayısıyla reformların temel karakteristiği kompakt olmalarıdır. Hazine reformunu içte ve dışta kabul edilecek şekle getirip meclisten geçirirken, ordu reformunun gelirini de buradan elde edecek düzenleme ile bulmayı planlar; Szkoła Rycerska'yı kurarak eğitim reformu görünümde idari ve askeri bir reform gerçekleştirir; İstanbul'da dil okulu görünümünde kendi diplomatik misyonunu kurarak diplomasi reformu gerçekleştirir. Tüm bunları yaparken Rusya'nın dış politikasını da yakından takip ederek, reformlarını gerçekleştirmesine imkan sağlayacak boşlukları kollar. Kralın, önemli reformlarını 1765 yılında tam da Rusya'nın tüm dikkatini İsveç'e yönelttiği sırada gerçekleştirmiş olması bir tesadüf değildir. Reformlarının neredeyse tamamının 1788-92 arasında toplanan meclisten geçmesi de Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile meşgul olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Rusya'nın Osmanlı ile savaşa girdiği 1787 yılında Kral, II. Katerina ile bizzat görüşmek amacıyla Kaniow'a gitmiş ve Osmanlı'ya karşı ittifak kurma önerisinde bulunarak reformlarına onay almıştır (ZIELINSKA . Kaniow).

Rusya'nın Polonya politikası nedeniyle Poniatowski'nin hareket alanı oldukça kısıtlıdır. Bir reform yapmaya kalkıştığında, özellikle de ülkeyi güçlendirmeye ya da bağımsızlaştırmaya yönelik bir reforma yeltendiğinde karşısında önce Rusya'yı bulur. Buna mukabil Poniatowski'nin hareket alanının görece serbest olduğu tek alan kültür reformlarıdır. O da bunu en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmış ancak diğer yandan da politik alanda reform çabalarından da vazgeçmiş değildir. Bu tavrını iktidarının sonuna dek koruyacaktır.

XVIII. yüzyılda Avrupa'nın birçok ülkesinde çağdaş idari yapılar kurulmuştu. Polonya'da ilk çağdaş idari organlar Poniatowski devrinde hayata geçirildi. Polonya'nın cumhuriyet tarzı yönetim şekli dolayısıyla, bu yeniliklerin hayata geçirilmesi, mutlak monarşi ile yönetilen diğer Avrupa devletlerine kıyasla çok daha zordu. Cumhuriyet yönetiminde yapılacak herhangi bir değişiklik ya da çıkarılacak herhangi bir yasa için, sayısı hiç de az olmayan soyluların tümünün onayını almak, planlanan reformların gerçekleştirilmesini geciktirmişti. Bunun

yanı sıra Rusya'nın reformlara müdahalesi de reformların gecikmesine sebep olan bir diğer engeldi.

II. Katerina devrinde Rusya'nın Polonya ile ilgili siyasî hedefleri, kendinden öncekilerin devamı niteliğindedir. I. Petro döneminden beri Polonya'nın siyasi sisteminin muhafazası konusu, Rusya'nın Polonya politikasının merkezine oturmuş durumdaydı. Sistemin muhafazası Rusya açısından Polonya'nın zayıf ve kontrol altında tutulabilir bir devlet olmasının garantisiydi. Bunun için sistemi tıkayan belli başlı konuların değiştirilmesine baştan beri karşı çıkıyordu. Bu konular başlangıçta dört madde ile sınırlıydı; *liberum veto'nun* korunması, serbest seçimin devamı, kral iktidarının zayıf kalması, askeri güçlenmeye izin verilmemesi. II. Katerina döneminde buna iki yeni husus daha eklenir: sistem garantörlüğü⁷⁶ ve farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi.

Bu engeller, Poniatowski'nin özellikle idari reformları yürürlüğe geçirmesini geciktirmişti. Eğitim ve kültür alanında reformları hayata geçirmesi çok daha hızlı ve kolay gerçekleşmişti. Bu sebeple kimi zaman siyasi amaçlarını eğitim ve kültür reformları görüntüsü altında gerçekleştirmeye çalışmıştı. Poniatowski'nin gerçekleştirdiği ilk idari reform Hazine Komisyonu ve Ordu Komisyonu'nun kurulmasıdır. Kral henüz tacını giymeden 1764 Konvokasyon Meclisinde hayata geçirilmiş olan bu kurum *kolejializm* tarzı reform anlayışının bir ürünüdür. Hazine Komisyonu, Taç ve Litvanya için olmak üzere iki komisyon halinde kurulmuş olup, ticaret, sanayi ve ulaşımdan sorumludur. 1766 yılında, değişen para sistemiyle ilgilenecek ve Hazine Komisyonu'na danışmanlık edecek olan Darphane Komisyonu kurulur. Bu komisyon değişen para sistemiyle meşgul olacak ve Hazine Komisyonu'nun danışmanlığı görevini üstlenecektir (BARDACH 2001, 294). Komisyon, 1775 yılında Daimi Konsey bünyesinde, mevcut yapısı muhafaza edilerek Hazine Departmanı'na dönüşecek, 1791 yılında ise Sejm Czteroletni tarafından Taç ve Litvanya komisyonları tek bir çatı altında birleştirilecektir. Ordu Komisyonu'nun görevi ise askeri güçleri organize etmek, eğitmektir. 1776 yılında, yapısını koruyarak Rada Nieustajaca'nın Ordu

---

⁷⁶ I. Petro döneminden itibaren zaten fiili olarak Polonya'nın hamisi olan Rusya bunu artık resmiyete dökmek istemektedir. Böylelikle reformlara doğrudan müdahale etme hakkına sahip olacaktır

Departmanı'na dönüşecek, Sejm Czteroletni ile Litvanya ve Taç ayrılığı kaldırılarak tek bir Komisyon haline gelecektir. Her iki komisyon da polis devletin inşa aşamasında anahtar rol oynayacak komisyonlardır. Kolegial anlayışın gerektirdiği şekilde her iki komisyon da merkezi kurumlardır. Uzmanlaşma ve profesyonel kadro her iki kurum için de oldukça önemlidir. Konvokasyon Sejmi ile hayata geçen bir diğer reform da İyi Düzen Komisyonu (Komisja Dobrego Porzadku)dur. Şehrin ticari ve ekonomik faaliyetleri ile imar ve caddelerin düzeninden de sorumludur. 1776 yılında Daimi Konsey'in Polis Departmanı'na dönüşmüş ve 1780'de Sağlık Komisyonu⁷⁷ da Polis Departmanı bünyesine dahil edilmiştir. Sejm Czteroletni Komisyonu, Sivil-Askeri Düzen Komisyonu altına almış, 1791'de ise Polis Komisyonu'na dönüşerek Sivil-Askeri Düzen Komisyonu'ndan ayrılmıştır.

Rusya, kendi desteğiyle iktidara gelen yönetimin bu reformlarına müsaade ederken, kendi taleplerinin yerine getirilmemesi sonucu Polonya politikasını değiştirmiş ve muhalefetle işbirliği arayışına girmişti. Rusya'nın bu tavrı, bundan sonraki reformların meclisten geçişinin çok daha çetin şartlarda olacağını bir göstergesiydi. Ancak 1765 yılında Petersburg'un dikkatini İsveç'e yöneltmesi zorunluluğu doğdu. İsveç bu dönemde Polonya'ya benzer şekilde parlamenter sistemin yol açtığı sorunlarla mücadele ediyordu. XII. Karl'dan sonra yönetime geçen Daniel Niklas von Höpken, Hattpartiet (Şapka Partisi)'i kurmuş ve parlamenter bir sistem inşa etme çabasına girmiş ve bunda da başarılı olmuştu. Muhalefette ise, Rusya tarafından beslenen Arvid Horn'un liderliğindeki *Mösspartiet* (Kasket Partisi) vardı. Rusya, tıpkı Polonya'ya yaptığı gibi İsveç'e de sistemin garantörü olmak için baskı yapıyordu (KONOPCZYNSKI Polska a Szwecja). II. Katerina'nın dışişleri ve diplomasi konusundaki danışmanı ve fiili dışişleri görevini yürüten devlet adamı Nikita Panin, bir ittifak sistemi formüle etmişti. Buna göre Rusya-Polonya-İsveç-Prusya-İngiltere, Fransa-İspanya-Avusturya'ya birleşecekti. 1765 yılında İsveç'teki faaliyetlerine hız veren Rusya, tam da beklediği gibi ülkede iki kampın birbirine girerek anarşik bir ortamın

---

⁷⁷ Hastane/Sağlık Komisyonu (Komisja Szpitalna)'dur. Toplum sağlığından sorumlu olan komisyon, bakım yurtları ve huzurevleri kurmakla yükümlüdür (BARDACH 1993: 294)

oluşmasını sağlamıştır. 1768-71 yılları arasında parti mücadeleleri doruğa ulaşmış ve 1772 yılında III. Gustaw darbe ile yönetimi ele geçirmiştir (ROSTWOROWSKI, *Historia Powszechna Wiek XVIII* 453). Poniatowski Rusya'nın İsveç'le meşguliyetini fırsat bilerek, en hızlı şekilde reformlarını gerçekleştirmeye devam etti. 1765 yılında, kendi bütçesiyle Szkola Rycerska'yı kurdu. Ardından *Monitor* dergisini hayata geçirdi ve yine aynı yıl Teatr Nardowy'yı kurdu.

Poniatowski'nin, reformlarını hayata geçirmek konusunda ısrarcı olduğu bir gerçektir ancak hiçbir zaman rasyonelliği bırakmaz. Bir taraftan Rusya'nın boşluğunu kollarken bir yandan da kabul edilebilir görünüme soktuğu reform tekliflerinin içine olabildiğince fazla reformu kapsayacak düzenlemeler yerleştirir. Kralın reform programı temelde, merkezileşmeye yönelik hedefler içerir. Devlet yönetiminin tek bir merkez, yani kraliyet makamı tarafından, komisyonlar vasıtasıyla yönetilmesi sağlamaya çalışır. Litvanya ve Taç düalizmini ortadan kaldırmak isteği bunun açık göstergesidir. Ticaret, sanayi ve ulaşım alanında girişimlerde bulunur. Bunlar ülke ekonomisinde kalkınmayı sağlayacak girişimlerdir. Hayata geçirmeyi başardığı ilk idari reformlardan olan Hazine Komisyonu, ülke ekonomisinin kontrolünü kolaylaştıracağı gibi ordunun da gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Rusya'nın yanı sıra, ülkenin, nitelikli insan potansiyeline sahip olmaması da reformlarının önündeki küçümsenmeyecek bir engeldir. Bu sebeple Poniatowski, eğitim ve kültür alanındaki reformları çok önemser. Reform programının propaganda aracı olarak kullanmak üzere, reformist ve aydın bir yazar ekibinden oluşan *Monitor* dergisini hayata geçirir. 1765 yılında kurulan dergi 1785 yılına kadar varlığını sürdürür. Edebi nitelikli bir dergi olduğundan politik konulara açıkça yer verilmez. Ancak dergi yazarları sarmat geleneğini eleştirmekten de geri durmaz. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik sorunlara değinen yazılar kaleme alınır. Bu yazılarda köylülerin angaryasının hafifletilmesi, dini tolerans⁷⁸ gibi reformu destekleyecek görüşlere yer verilir.

---

⁷⁸ Burada söz konusu olan farklı inançtan olanlara politik haklar verilmesi değil, onlara dini hoşgörünün olduğu bir ortamda yaşama vaadidir. Bu propagandanın amacı

1765 yılında Polonya'nın ilk tiyatrosu Teatr Narodowy (Milli Tiyatro) kurulur. Tiyatronun amacı halkın en alt tabakasına kadar ulaşarak toplumun kültürel seviyesinin yükselmesini sağlamaktır.

Szkoła Rycerska'nın kuruluşu, aynı zamanda eğitimde dünyevileşme yönünde atılmış bir adımdır. Okulun kontrolü din adamlarının kontrolünde değildir ve öğretmenler laiklerdir. Çoğu yabancı kökenli olan bu öğretmenlerin bir kısmı da Protestandır (Smoleński 270). Okulun ruhbanların kontrolü altında olmamasını ve verilen eğitimin niteliğini de göz önünde bulundurarak bunun Polonya tarihindeki ilk dünyevi okul olduğunu söyleyebiliriz. Eğitimin dünyevileşmesi yönünde asıl büyük adımlar 1773 yılında Millî Eğitim Komisyonu'nun kurulmasıyla atılacaktır. Bu, Taç ve Litvanya için **ortak** kurulan ilk bakanlıktır. Bu reform da *kolegializm* anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir reform olup kralın yönetimde merkeziyetçiliği sağlamaya yönelik adımlarından biri olarak kabul edilebilir.

Avrupa'nın ilk Milli Eğitim Bakanlığı olarak kabul edilen Komisyon'un ortaya çıkışında Fransız Aydınlanmacıları ve özellikle Fizyokratların etkisi büyüktür. Bunun yanı sıra Papa XIV. Clement tarafından Cizvit Tarikatı'nın dağıtılması da bunda etkili olmuştur. (SZRETER 183). Komisyonun asıl gelir kaynağı hazineden çok Cizvit okullarının dağıtılmasından sonra elde edilen gelirlerden sağlanır. Tarikatların mülkiyeti, eğitim fonuna katkıda bulunmaları karşılığında soylulara dağıtılır. Köylerde ve kentlerde okullar kurulur ve öğretmenlerin laik kişilerden seçilmesine özen gösterilir. Komisyon eğitimde birliği gerçekleştirmek amacıyla tüm ülkede aynı program okutulmasını sağlar. 1783 yılında Komisyon, kendi yönetmeliğini çıkarır (BARDACH 295). Soylular Eğitim Komisyonu'na şiddetle karşı çıkarlar, çünkü eğitim onların toplumda üst sınıf olmalarını sağlayan ayrıcalıklardan biridir. Komisyon'un kurulmasından sonra kızlar ve köylüler dahil herkes bu ayrıcalıklarına ortak olacaktır (SZRETER 184).

1775 yılında Rusya'nın zoruyla da olsa, Polonya'nın ilk hükümeti sayılabilecek Daimi Konsey (*Rada Nieustająca*) kurulur. 1772 yılında Polonya'nın ilk

---

yabancıları Polonya'ya yerleşmeye teşvik ederek ülkenin kalkınmasına katkı sağlamaktır.

paylaşımı gerçekleşmişti. Bu paylaşımın sonra Rusya'nın Polonya yönetimindeki etkisi çok daha gözle görülür hale gelmiş, Rus elçisi tüm idari kontrolü eline almıştı. Bu dönemdeki elçi Otto Magnus von Stackelberg'dir (1736-1800). 1772 yılında Polonya'ya elçi olarak atanmış, 1790 yılında ise Sejm Czteroletni'nin çıkardığı reformlara göz yumması sebebiyle görevden alınmıştır. Görevden alınma gerekçesinden de anlaşılacağı üzere Polonya'nın lehine bir tutum sergilemişti. Başlangıçta bu tutum, Petersburg'un tavsiyesi üzerine geliştirilmişti. Polonya paylaşımından Rusya artık ülkede anarşi değil, düzen istiyordu, hatta bunun için bizzat kendisi kontrolü ele almayı planlıyordu. Stackelberg aracılığıyla Rada Nieustajaca'yı hayata geçirmesi bu siyasetin neticesinde doğmuştur. Ülkede kaosun ortadan kalkması ve *status quo*'nun korunması meclise yeni bir şekil verdi (LORD 38).

Petersburg'un, Polonya'nın varlığını devam ettirmesine yönelik bu çabası Foucault'nun polis kavramı dahilinde ele aldığı içte ve dışta güç dengesini sağlama gerekliliğinin bir sonucu olarak görülebilir. Foucault Avrupa dengesi içinde polisi kötü olan bir devletin dengesizlik durumuna yol açacağını, dolayısıyla yalnız kendi ülkesinde değil, diğer devletlerde de polisin iyi olmasına dikkat etmek gerektiğini ifade eder (FOUCAULT 273) Avrupa dengesinin ana aktörlerinden olan Rusya, polis devlet olmanın gerektirdiği şekilde Polonya'nın kuvvetlerini (nüfus, ordu, üretim, ticaret vs.) çok iyi biliyordu. Dolayısıyla Polonya polisini güçlendirmek için neler yapılacağını da biliyordu. Rada Nieustajaca bu bilginin ürünüdür.

Daimi Konsey'in kurulmasıyla idari kurumların merkezileşmesi sağlanmıştır. Öte yandan Kralın iktidarı azami ölçüde sınırlandırılmıştır. Kralı en çok rahatsız eden atama yetkisinin sınırlandırılmış olmasıdır. Senatör ve bakan atamalarının gerçekleşmesi Konsey'de yapılan oylama sonucu gerçekleşiyordu. Konsey, oylama sonucunda tespit edilen adayları krala iletiyor, kral bu kişiler arasından seçimini yapıyordu. Stackelberg ise tam bu aşamada devreye giriyor ve seçimi kendisi yapıyordu. Poniatowski, anılarında Stackelberg'in hiçbir zaman seçimi kendisine bırakmamasından yakınır. Kendisi adaylar arasından vatansever, erdemli ve yetkin olanı tercih etmek isterken, Stackelberg kendi satın aldığı

kişileri seçmektedir. Poniatowski, Stackelberg'in kendisine, çoğunluğun görüşünü dikkate almamasını, Çariçe'ye sadık kişileri seçmesi tavsiyesinde bulunduğunu ifade eder. Sıklıkla da Polonya'nın tamamen parçalanmasının bizzat kendisine bağlı olduğunu da vurgular (S. A. PONIATOWSKI 265-266).

Konsey bünyesinde beş departman kurulmuştur: Dışişleri Departmanı, Polis Departmanı, Ordu Departmanı, Adalet Departmanı ve Hazine Departmanı. Tüm kararların, kolejalizmin gereği olarak oyçokluğu ile alınması ve ayrıca Konsey ve Departmanların haftada iki kez toplanması karara bağlanmıştı.

3. 6. 3 MAYIS ANAYASASI

3 Mayıs Anayasası Poniatowski'nin reform projesinin Meclis tarafından da onaylanarak yürürlüğe konmuş halidir. Kralın başlangıçtaki projesi harfiyen olmasa da ana çizgiler korunmuştur. Anayasa'nın içeride ve dışarıda kabul edilerek çıkarılmasının sağlanması büyük ölçüde kralın yerinde ve zamanında gereken müdahalede bulunması ve optimal tavrı göstermesinin neticesidir. Anayasa'nın Poniatowski'nin planlarına uygun bir biçimde çıkışı da yine Poniatowski'nin iç ve dış siyasetteki gelişmeleri dikkatli ve analitik bir biçimde takip ederek uygun zamanda uygun adımı atmış olmasının sonucudur.

3 Mayıs Anayasası ile Polonya'nın siyasal rejimi, devlet örgütlenmesi ve toplumsal yapılanmasında köklü değişimler gerçekleştirmiştir. Daha önce meclis tarafından çıkarılan yasalardan farklı olarak 3 Mayıs Anayasası modern anlamda, devlet rejiminin temel normlarını içermesi açısından tam bir anayasa karakterine sahiptir. Dolayısıyla, kısa ömürlü olmasına rağmen, Amerikan Anayasası'ndan sonra dünyanın ikinci ve Avrupa'nın ise ilk Anayasası'dır.

1. **Krallık İktidarı:** Bu anayasa ile krallık seçimi kaldırılır ve yerine hanedan sistemi getirilir. Seçimle tahta gelen Poniatowski'nin krallığı meşruluğunu korur ancak Poniatowski'den sonra tahta geçecek kişi hanedan soyundan olacaktır. Yeni hanedanın ilk kralı Sakson Hanedanı'ndan Fryderyk August olarak tespit edilir. Yeni sisteme göre tahta çıkacak olan kişi hanedanın erkek üyelerinden en büyük olanıdır. Böylelikle hem krallık iktidarı güçlenecek hem de yönetimin devamlılığı sağlanacaktır.

Kralın yasama alanındaki yetkisi yine sınırlıdır. Senatodaki bir oy hakkı vardır ancak eşitlik durumunda iki oy hakkını kullanabilir. Piskopos, senatör, bakan, subay ve memurları atama yetkisi kraldadır. Kral taşra idari birimlerinden teklif edilen kişiler arasından seçim yapmak suretiyle bu atama yetkisini kullanabilir. Yalnız bu hususta Poniatowski'ye has bir ayrıcalık söz konusudur. Poniatowski taşra birimlerinin teklif edip etmemesine bakmaksızın istediği kişiyi atayabilir. Savaş zamanında ülkenin silahlı kuvvetleri tamamen krala bağlı olduğu gibi, ordu komutanlarını atama yetkisi de krala aittir. Yargı kararları kralın adına alınır. Krala ya da vatana ihanet suçları (*crimina status*) dışında kralın af yetkisi (*ius aggratiandi*) saklıdır. İhanet suçları konusunda kral ölüm cezasını ömür boyu hapse çevirme yetkisine sahiptir.

- 2. Toplum Yapısı:** Toplumsal sınıfların eşitliği konusunda 3 Mayıs Anayasası, Fransız Anayasası kadar ileri gidemez. Toplumdaki tüm bireylerin hukuk karşısında eşit olduğu 1789 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile ilan edilmiş ve bu Eylül 1791 tarihli Fransız Anayasasında da yer almıştır. Polonya bildirgeden haberdardır ancak ülkede henüz bunu uygulamaya elverişli bir ortam mevcut değildir. Bu sebeple anayasada sınıf ayrımı bulunur. Sınıfsal ayrımın derin olmaması maksadıyla hukuki olarak dengelenmesine özen gösterilir. Bu da yasaların kentsoyluların hakları özellikle gözetilerek, onların lehine düzenlenmesi şeklinde sağlanır. Soyluların kendilerinin ve mülklerinin dokunulmazlığı vardır. Kentsoylulara bu anayasa ile mülk edinme hakkı verilir. Ayrıca soyluluğa ve askeri sınıfa geçişleri kolaylaştırılır. Kral her Sejm'de, geçiş şartlarını yerine getirmiş olanlardan 30 kişiye soyluluk ünvanı verecektir. Köylüler hukukun koruması altına alınır. Köylü ve efendi arasında bir sözleşme yapılması şartı koyulur. Devletin dini Katoliklik olarak tespit edilirken, dinle ilgili herhangi bir değişiklik getirilmez, daha önce yapılan değişiklikler aynen kalır. Katolik inancından başka inanca geçiş hala yasaktır.

3. **Yönetim Şekli:** Taç ve Litvanya Prensiği ayrımı ortadan kalkar. Hükümet, hazine ve ordu ortak hale getirilir. Polonya Anayasası altında birleşen yönetimde asama, yürütme ve yargı organları ayrılır.
4. **Yasa Koruyucu (Guard of Law) ve Büyük Komisyonlar:** Yürütme yetkisi Yasa Koruyucu ve kraldadır. Mevcut Eğitim, Polis, Ordu ve Hazine komisyonları birleştirilir. Ancak daha sonra yapılan düzenlemelerle Yasa Koruyucu, Polis Komisyonu, Hazine Komisyonu, Ordu Komisyonu olmak üzere tekrar dört komisyona dönüştürülür.
5. **Sejm ve Sejmik'ler:** Sejm yasama organıdır. Meclis artık belli dönemlerde değil, her an toplanmaya hazır olacaktır. Gerektiğinde, kralın ve Meclis Başkanı'nın çağrısı ile toplanacaktır. Meclis üyelerinin seçimi iki yılda bir yapılacaktır. Meclis senato ve temsilciler kamarasından oluşmaktadır. Kralın senatoda tek oy hakkı bulunmakla birlikte, eşitlik durumunda oy hakkı iki olacaktır. Oybirliği ilkesi her iki mecliste de kaldırılır ve oyçokluğu ilkesi getirilir. Sejmik'lerde seçilen delegelere yine talimatname verilir ancak bu talimatnamelerde kanuna ilişkin hususlara yer verilmesi yasaklanır. Sejm oturumunda yerel meclislerden gelen talepler görüşülürken, talebi ileten delegenin oy kullanma hakkı yoktur (KUTRZEBA 375).

1788-1792 yılları arasında faaliyet gösteren Dört Yıllık Meclis (*Sejm Czteroletni*) döneminde, Rusya'nın kontrolü altında faaliyetlerini yürüten Daimi Konsey kaldırılır (1789). Litvanya ve Taç için ortak komisyonlar kurulur: ordu, hazine ve polis komisyonları.

1791 yılında İki Millet Polis Komisyonu (*Komisja Policji Obojga Narodow*) kurulur. Polis Komisyonu, bağlı bulunduğu Bakanlık aracılığıyla, Krala tüm faaliyetlerini bildirmek zorundadır. Bakanlık makamının, Komisyon raporunu Krala takip eden ilk oturumda iletmemesi durumunda Komisyon, raporunu doğrudan kançılaryaya iletmelidir. Düzenli rapor vermenin dışında Komisyon, Kral tarafından yöneltilen her soruya cevap vermeli, gerekli açıklamaları yapmalı, kralın istediği her konuda kendisine bilgi vermelidir. Yangını önlemek için her şehirde itfaiye ve yardım ekibi kurmak görevi Polis Komisyonu'na aittir.

Ticari akışın düzenli bir şekilde devamını sağlayacak her tür kamu mülkünün (nehirler, kıyıları) bakım ve güvenliğinden polis sorumludur. Posta, sağlık ve halkın güvenliğinden de sorumludur. Ekonomi ve yargıya dair kararların uygulayıcısı da polistir. Polisten düşkünlere, yaşlılara yardım sağlaması beklenir. Ayrıca mahkumları çeşitli zanaat ve el işlerine teşvik etmek yoluyla bu atıl gücün ülkeye yararına kullanılmasını sağlamak da polisin görevleri arasındadır Volumina Legum t. IX (281-284) .

3 Mayıs 1791 Anayasası ile Yasaların Koruyucusu (Straz Praw) adını taşıyan yeni hükümet/Bakanlar Konseyi kuruldu. En üst yürütme organı olan Straz Praw'ın başında kral bulunuyordu. Konseyde kralın yanı sıra *primas* ve beş bakan (polis, mühür, dışişleri, savaş ve hazine) yer almaktaydı. Taht vârisi ve Meclis Başkanı da kurulda bulunmakla birlikte, oy hakkına sahip değillerdi. Konseyde yer alacak bakanlar, kral tarafından *Sejm*'de bulunan 16 bakan arasından seçiliyordu. *Sejm'in* bu bakanlardan herhangi birine güvensizlik oyu verme hakkı vardı. Polis, Ordu, Hazine ve Eğitim Komisyonları Straz Praw'a bağlıydı.

1792 yılı Nisan ayında, kraliyet mallarının satışı ile ilgili çıkan yasayla yerleşik köylülerin buldukları yerin mülkiyet hakkını elde etmeleri sağlanır. Köylü artık toprağı kullanım hakkına sahiptir ve kişisel özgürlükleri garanti altına alınmıştır. Ayrıca toprak sahibi ile kontratı biten ve toprak sahibine karşı görevini yerine getirmiş olan köylüye de özgürlük hakkı tanınır (BARDACH 307).

Sejm Czteroletni'nin en aktif üyelerinden biri Pius Kiciński'dir. Kiciński'nin kariyerindeki ilerleme, Poniatowski'nin, reform programında yer verdiği fakir soylulara yönetimde etkin rol verme konusuna sadık kaldığının ispatıdır. Kiciński (1752-1828) fakir soylu bir aileye mensuptur (MICHALSKI, PSB 383). Ailesinin yalnızca bir köyü vardır ve bir köyden elde edilecek gelir, üç kardeşi geçindirmeye yetmeyecektir. Bu durum Pius'u geçimini sağlamak için başka yollar aramaya yönlendirir. 1776 *Sejmi* sırasında Andrzej Mokronowski ve Jacek Ogrodzki'nin koruması altında Poniatowski'nin Kabinesi'nde göreve başlar. Görevi, konfederasyon faaliyetlerinin protokollerini düzenlemektir. 1778 *Sejmi* jurnallerini diplomatik temsilciliklerin kullanımı için düzenleyen Kiciński'dir.

1782'de kral tarafından Sejm sekreteri olarak atanır. 1786 yılı Mayıs ayında ise resmen Kabine Şefi olur. (MICHALSKI, PSB 383-384).

3 Mayıs 1781'de kurulan, Kraliyet Hazinesi'ni yöneten Ekonomi Komisyonu'nda sekreter olarak görev yapan Kiciński 1784 yılı Mart ayında bu komisyonun başına getirilir. Ancak bu görevinden oldukça rahatsızdır, zira gönülden bağlı olduğu kral, öngörülmeven giderler ve kendisinin haberi olmaksızın aldığı borçlar nedeniyle Kiciński'yi zor durumda bırakmaktadır. Bu sebeple P. Kiciński istifa etmek ister. Poniatowski bu talep karşısında kendisinden bir finans reformu projesi hazırlamasını ister. Şubat 1786'da Kiciński planını krala sunar. Poniatowski birkaç yıl inşa çalışmalarına ara vermek gibi önerileri kabul etmese de bütçede kısıtlama yapılmasını kabul eder. Kiciński Temmuz 1789'da kendi isteğiyle bırakana kadar bu görevde kalır.

Poniatowski Rada Nieustajaca ile 1788 meclisi kıyaslandığında 1788 meclisindeki baskının daha az olduğunu görüleceğini söyler. 1791 Anayasası, gücünü bizzat milletin kendisinden alan bir yönetimin oluşmasını sağlarken, Rada Nieustajaca, yabancı bir gücün koruması altındaydı (S. PONIATOWSKI 14).

Anayasa'da tespit edilen yönetim şeması, polis devlet anlayışına uygun bir görünümüdür.

SONUÇ

Çalışmada, *soylu demokrasisi*, *magnat oligarşisi* ve bunun yol açtığı anarşik yapı ortaya konularak buna ilişkin çözüm önerileri değerlendirilmiş, ardından Poniatowski'nin reform planı üzerinde durulmuştur.

Poniatowski'nin reform çabalarını bir sistem meselesi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Poniatowski döneminin en belirgin sorunu, ülkenin 1764-1795 yılları arasında iç ve dış etkenler nedeniyle yaşadığı çalkantılardır. Bu çalkantılar, içeride yönetimdeki soyluların tercihlerinde dışarıda ise Rusya başta olmak üzere diğer hegemonik devletlerin Polonya üzerindeki tercihlerinde somutlaşmaktadır.

Özellikle dönemin ekonomi politiğine bakıldığında Polonya'nın ekonomik ve politik dengelerin dışında kaldığı görülecektir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa'da şehirlerin gelişmeye başladığını ve daha önce toprakla uğraşan köylülerin zanaat ve ticaret alanına yönelmeye başladıklarını görüyoruz. Diğer devletlerin *Yeni* dünyaları keşfetmeleri bu ülkelerde ticari hayatın canlanmasını da beraberinde getirmiştir. Batı Avrupa'da ekonomi yeni bir boyut kazanırken Polonya bu gelişmelerin uzağında kalmıştı. Sömürge faaliyetlerine aktif olarak katılamamış olması buna yol açan sebeplerden biri olarak görülebilir. XVIII. yüzyılın başından itibaren Rusya Avrupa'nın büyük güçlerinden biri haline gelmiş ve Polonya'nın, zayıflığından ve sistem sorunundan faydalanarak Polonya'nın hamiliğini üstlenmişti.

Bu çerçevede Kralın reform çabalarını “bağımsızlık mücadelesi” olarak özetlemek mümkündür. Poniatowski'nin yönetimini devraldığı Polonya, yarım asırdır fiili olarak Rusya'nın hamiliğinde olan adem-i merkezîyetçi yapıya sahip bir devlettir. Kralın hedefi her ikisini de koşut olarak çözerek güçlü ve bağımsız bir Polonya inşa etmektir. Tarihçi Konopczyński'nin ifadesiyle “bir devletin bağımsızlığı devletin içinde kurulur ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunmak suretiyle devamlılığı sağlanır”. Poniatowski iktidarı boyunca bunu sağlamak için çaba harcamıştır. Planladığı idari, askeri, ekonomik ve kültürel reformlar yoluyla içeride tek elden yönetilen ve kontrol edilen bir sistem inşa

ederek, bedeli ne olursa olsun bağımsız bir devlet kurmak amacındadır. Paradoks gibi görünse de ve bu bedel bağımsızlıktan ödün vermek⁷⁹ anlamına dahi gelse de idealinden vazgeçmez.

Ancak dışarıdaki etkenler kadar göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus da Polonya'daki soylu nüfusun çokluğu ve yönetimdeki etkinliğidir. Poniatowski'nin politik programında yer alan önemli konulardan biri, üst düzey devlet görevlerinde ve aktif siyasi hayatta magnatlara karşı orta soyluların daha fazla yer almasıdır. Bu tavrının temelinde kralın *magnatlara* duyduğu güvensizlik yatmaktadır. Orta soyluların yetenekleri ve eğitimleri ölçüsünde, o ana dek, uygulamada yalnızca magnatların erişebildiği konumlara gelmesini sağlamak ister. Demokrasinin sadece görünürde değil, gerçek anlamda Polonya politik hayatına yerleşmesi inancıyla Poniatowski, orta soyluların devlet idaresinde olabildiğince aktif rol oynamaları konusuna büyük önem vermiştir. Siyasete henüz tam atılmadan önce, Hollanda ve İngiltere seyahatlerindeki gözlemleri de bunda etkili olmuştur. Her iki ülkede de kentsoylu sınıf gelişmiş durumdadır ve bu durum, soyluların monark karşısında aşırı güçlenmesine ket vuran bir etmendir. Polonya'da ise güçlü bir kentsoylu sınıf yoktur ancak onun yerine sayıları oldukça fazla olan fakat erk yoksunu diyebileceğimiz bir orta soylu sınıf mevcuttur.

Poniatowski'nin orta soyluları arkasına almak için çaba harcamasının bir diğer sebebi de, siyasi yalnızlığına son vermek arzusudur. Stanisław August, kral olarak daha tahta çıkmadan önce II. Katerina'nın kendisine destek olmayacağını farkındadır, nitekim bu konuda da yanılmamıştır. Czartoryskiler ile ise ortak kanıları olmakla birlikte çok önemli konularda fikir ayrılığına düşmektedir, politik olarak onların desteğini arkasında hissetmemektedir. Öte yandan magnatların ve soyluların eğitimlerinin, gerek Polonya gerekse Avrupa siyasi hayatı konusundaki bilgilerinin yetersiz olduğuna gençlik yıllarında yaptığı yurtiçi görevlerinde bizzat şahit olmuştur. Dolayısıyla tüm siyasi ve idari kadroyu baştan kurmak ve bunu yaparken de kendisine minnet duyacak orta soylulara

---

⁷⁹ Ülkenin bütünlüğünü korumak için 1768 yılında Rusya'nın garantörlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı.

öncelik vermek yönünde bir yol izler. Starostwo'ların satışı konusundaki tutumu bunun bir göstergesidir.

Bu çaba, aynı zamanda içeride kendisinden daha fazla güce sahip olan diğer sınıfların kontrol altına alınması ile de ilintilidir. Poniatoski'nin sınırlamak istediği otorite, soyluların otoritesidir. Soylular, sahip oldukları “negatif egemenlik” anlayışına bağlı güçleriyle her biri bir otorite konumundadır. Üstelik bu otoritenin gerektirdiği yetkinlik ve sorumluluk duygusuna da sahip değillerdir. Tam da bu noktada Weber'in kolejalizm çerçevesi içine dahil ettiği, örgüt idaresinin profesyonel ve uzmanlardan oluşması gerekliliği devreye girer. Bu bir bakıma Weber'in ifadesiyle kolejalizmi aracılığıyla, otoritenin gücünü sınırlayabilmek anlamına da gelir.

Poniatoski'nin eğitim ve kültür reformları da bu amaca hizmet eder. Devlet yönetiminde görev alacak uzman kadro yetiştirmek için kurduğu Szkola Rycerska'nın kuruluşu buna bir örnektir. Diploması alanında uzmanlaşmış bir kadro oluşturmak için kurduğu Szkola Orientalna ise bir diğer örnektir. Okulun amacı, doğu dillerine olduğu kadar batı dillerine de hakim, buldukları bölgenin sosyal ve siyasal ortamını analiz etme yeteneğine sahip diploması konusunda uzmanlaşmış kişiler yetiştirmektir.

Poniatoski, reform planının hayata geçirmek amacıyla uygun anı yakalamak için hem yurtiçinde ve yurtdışındaki gelişmeleri çok yakından takip eder. Uygun şartlar oluştuğunda reform önerisini sunan Kral, meclis ve Rusya'nın reddetme ihtimaline karşı öneriyi kabul edilebilir bir şekle sokmaya özen gösterir. En ufak bir reformu dahi meclisten geçirmek çok güç olduğundan, reformları birbirlerini kapsayacak ve destekleyecek şekilde düzenler.

İçeride reformlarını hayata geçirmek için çaba harcarken, dışarıda da ülkesinin bütünlüğünü tehdit eden güçlere karşı bir denge politikası izlemeye çalışır. Gençliğinde gerçekleştirdiği *grand tour* esnasında ve diplomatik deneyimleri sayesinde Avrupa güç dengesinin farkındadır. Dönemin büyük güçleri arasında sıkışmış bulunmasının devletin varlığını tehdit ettiğinin bilincindedir. Bu sebeple bir yandan Rusya ile ilişkilerini bozmamaya özen gösterirken bir yandan da

Polonya'yı başta Rusya karşı güçlendireceğini düşündüğü devletlerle (Fransa, Osmanlı) temas kurmaya çalışır. Bu Rusya dışındaki uluslararası güçler ile bir tür tarihsel blok (Gramsci) kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

Bu çabanın başarıya ulaşması ise oldukça zor gözükmetedir. Zira, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa nezdinde Poniatowski II. Katerina'nın tahta çıkardığı bir kraldır. Bu sebeple her ülke Poniatowski'nin diplomatik bağ kurma çabalarına şüpheyile yaklaşmaktadır. II. Katerina'nın da Poniatowski'nin, dışarıda bu devletlerle diplomatik ilişki kurmasına izin vermemesi kralın işini bir kat daha zorlaştırmıştır. İçeride ise Rusya'nın baskısı ve sistemin *liberum veto* dolayısıyla işlemez hale gelmiş olması Kralın reformlarının önündeki en büyük engeldir.

Poniatowski yine de reform amacından vazgeçmemiştir. Fransa'da doğrudan kralın kendisiyle olmasa da, orada üst düzey yetkililerle kurduğu yakın ilişkileri kullanarak bağ kurmaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile de İstanbul'da kurduğu, dil okulu Szkola Orientalna vasıtasıyla ilişki kurmaya çalışmıştır. Okuldan diplomatik manada beklediği düzeyde bir fayda sağlayamayınca, kendisine muhalif olan ancak Osmanlı ile yakın olan Potocki ailesinden Piotr Potocki'yi elçi olarak tayin etmiştir.

Poniatowski, iktidarı boyunca, kendisine motto olarak belirlediği *sapere aude'*ye sadık kalmıştı. Kendi aklını kullanma cesaretini göstermiş ve imkanlar ölçüsünde fikirlerini hayata geçirmeye çalışmıştı. Ancak bu cesaret kralın uzun müddet hain olarak anılmasına yol açmıştı.

KAYNAKÇA

El Yazması Belgeler

Biblioteka Czartoryskich, rkp. 798

Basılı Belgeler

Stanisław August Poniatowski, *Suum Cuique*, 1771

PONIATOWSKI, Stanisław August. Pamiętniki. Dü. Zbigniew Góralski. Çev. Agnieszka Dąbrowska ve Magdalena Ścibor. Warszawa: LING PI, 1994.

PONIATOWSKI, Stanisław. «Zdanie o królu Polskim.» Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1869. Dü. Bronisław Zaleski. Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1870.

PONIATOWSKI, Stanislas Auguste. Mémoires du Roi Stanislas-Auguste Poniatowski. II cilt. St. Petersburg: Impr. de l'Académie impériale des Sciences, 1914.

Sbornik İmperatorskago Russkago İstoriçeskago Obşestva, t. LI, LXII, LXVII St. Petersburg 1876-1911

Volumina Legum, t. IX, Petersburg 1889.

Entsiklopediçeskiy Slovar t. XXII^A, Naç. Prof. İ.E. Andreyevski, red. K. K. Arsenev, S. Peterburg 1897

Elektronik Kaynaklar

Słownik języka polskiego, red. Witold Doroszewski,
<http://doroszewski.pwn.pl> son erişim 5. 5. 2015

Çalışmalar

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. Ulus - Devlet ya da Halkın Egemenliği. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- AKSAN, Virginia. Savaşta ve Barışta bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783). Dü. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- ALEXANDER, John T. Catherine the Great : Life and Legend. New York: Oxford University Press, 1989.
- ANDERSON, M. S. Europe in the Eighteenth Century 1713-1783. London: Longmans, 1967.
- ASKENAZY, Szymon. Dwa Stulecia XVIII i XIX Badania i Przyczynki. Cilt II. Warszawa: Gebethner i Wolf, 1910.
- BARDACH, Juliusz. «Część pierwsza-zagadnienia wstępne oraz rozdziały I-VI.» Bardach, Juliusz, Bogusław Leśnodorski ve Michał Pietrzak. Historia Ustroju i Prawa Polskiego. Warszawa: PWN, 1993. 7-283.
- . Wydawnictwo Naukowe PWN. 13 01 2015
<<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sejmik;3973637.html>>.
- BERLIN, Isaiah. «Two Concepts of Liberty.» BERLIN, Isaiah. Four Essays on Liberty. 2nd Ed. Glasgow, New York, Toronto: Oxford University Press, 1971. 118-171.
- BLACK, Jeremy. Eighteenth Century Europe 1700-1789. China: MACMILLAN, 1990.
- BUTTERWICK, Richard. «Political Discourses of the Polish Revolution 1788-92.» English Historical Review CXX.487 (2005): 695-731.

- «Stanisław August Poniatowski Jako Latitudynarysta Religijny», Z. LIBERA i INNI, Wiek Oświecenia, Problemy Geografii Literackiej, Warszawa: WUW, n. 14, 1998: 179-191
- DAVIES, Norman. Europe a History. Oxford New York: Oxford University Press, 1996.
- DERDOWSKI, Hieronim. Testament Piotra Wielkiego czyli Zamiary Moskali Zawajowania Całego Świata. Winona Minn, 1890.
- DMOCHOWSKI, F. S. «Maurycy Saski», w Muzeum Domowe.»16 Stycznia 1836, Warszawa, 1836
- FAZAL, Tanisha M. «State Death in the International System.» International Organization 58.2 (2004): 311-344.
- FITZPATRICK, Martin. “Latitudinarianism at the parting of the ways: a suggestion.” WALSH, John, Colin HAYDON and Stephen TAYLOR. The Church of England c. 1689- c. 1833 From Toleration to Tractarianism. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 209-227.
- FOUCAULT, Michel. Güvenlik, Toprak, Nüfus College de France Dersleri (1977-1978). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- GELLA, Aleksander. Development of Class Structure in Eastern Europe: Poland and her Southern Neighbors. New York: SUNY Press, 1989
- GIEROWSKI, Józef Andrzej. «Dyplomacja Polska Doby Saskiej.» Wójcik, Zbigniew. Historia Dyplomacji Polskiej. Cilt II. Warszawa: PWN, 1982. 331-481.
- «Dalsze Osłabienie Rzeczypospolitej w dobie Wojny Północnej.» Historia Polski. Dö. Łowmiański Henryk. Cilt I cz. II. Warszawa: PWN, 1958. 718-735.

- GRODZISKI, Stanisław. Porównawcza Historia Ustrojów Państwowych. II. Kraków: Universitas, 2008.
- GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, Anna. «Noble Republicanism in Polish-Lithuanian Commonwealth (An Attempt at Description).» Acta Poloniae Historica 103 (2011): 31-65.
- HOFFMAN, Karol Boromeusz. Historia Reform Politycznych w Dawnej Polsce. Warszawa: PIW, 1988.
- JACKSON, Robert H. «Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World.» International Organization 41.34 (1987): 519-549.
- JEZIERSKI, Andrzej ve Cecyla Leszczyńska. Historia Gospodarcza Polski. Key Text, 2003.
- KAWCZYŃSKI, Radosław. «Modernizacje Rosji. Próba interpretacji na podstawie teorii systemu światowego.» Nasze Historie. Poznań: Instytut Historii UAM, 2002. 183-190.
- KIENIEWICZ, Jan, Jan Tymkowski ve Jerzy Holzer. Historia Polski. wyd. III. Warszawa: Editions Spotkania, 1990.
- KNEMEYER, Franz Ludwig. «Polizei.» Economy and Society IX (1980): 172-196.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century). Leiden. Boston. Köln: Brill, 2000.
- KOŁOŞ, Umut. Foucault İktidar ve Hukuk : Modern Hukukun Soybilimi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- KONARSKI, Stanisław. Wybór Pism Politycznych. Dü. Władysław (oprac.) Konopczyński. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921.

KONOPCZYŃSKI, Władysław. Dzieje Polski Nowożytnej. Warszawa: PAX, 2003.

—. Liberum Veto. wyd. II. Kraków: Universitas, 2002.

—. «Narodziny Nowoczesnej Idei Niepodległości w Polsce (1733-1775).» O Wartość Naszej Spuścizny Dziejowej Wybór Pism. Dü. Piotr Biliński. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. 172-184.

—. «Stanisław Konarski jako Reformator Polityczny.» O Wartość Naszej Spuścizny Dziejowej. Dü. Piotr Biliński. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. 201-246.

KRAUSHAR, Aleksander. Książę Repnin i Polska w Pierwszym Czterolecu Panowania Stanisława Augusta (1764-1768). wyd. II. Cilt I. Kraków: Gebethner i Spółka, 1898. II cilt.

KURAT, Akdes Nimet. Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711). Cilt I. Ankara: TTK, 1951.

—. İsveç Kralı XII Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1943.

KUTRZEBA, Stanisław. Historia Ustroju Polski w Zarysie: Korona Warszawa: Gebethner i Wolf, 1949

LEHOVICH, Dimitry V. «The Testament of Peter the Great.» American Slavic and East European Review 7.2 (1948): 111-124.

LESZCZYŃSKI, Stanisław. «Memoriał o utrwaleniu pokoju powszechnego [1748].» 700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830, Okres saski 1700–1763. Dü. Marian Skrzypek. Cilt 1. Warszawa: PAN, 2000. 653-658.

LINK-LENCZOWSKI, Andrzej. «Poniatowski Stanisław.» Polski Słownik Biograficzny XXVIII/3.z. 114 (1983): 471-481.

- LORD, Robert H. The Second Partition of Poland, London: Harvard University Press, 1915
- ŁÓJEK, Jerzy. Kalendarz Historyczny. Polemiczna historia Polski. Warszawa: Alfa, 1994.
- LUKOWSKI, George Tadeusz. The Szlachta and The Confederacy of Radom. Roma, 1977.
- . Liberty's Folly The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697-1795. London and New York: Routledge, 1991.
- . The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795. London and New York: Longman, 1999.
- MAĆZAK, Antoni. Wydawnictwo Naukowe PWN. -. 05 01 2015 <<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/klientela;4008741.html>>.
- MAJER, Piotr. «Geneza i ewolucja policji jako pojęcia, instytucji i funkcji państwa.» Miscellanea Historico-luridica XI (2012): 129-155.
- MARKIEWICZ, Anna. «L[berum veto jako jedna z głównych przyczyn degeneracji parlamentaryzmu polskiego ' ustroju Rzeczypospolitej.» Nasze Historie. Poznań: Instytut Historii UAM, 2002. 161-182.
- MARTENS, F. de, dü. Recueil des Traités Conventions, Conclues par la Russie avec les Puissances Étrangères. Cilt V. St. Petersburg: Imprimerie A. BÖNKE, 1880.
- McKay, Derek ve H. M. SCOTT. The Rise of the Great Powers. London and New York: Longman, 1990.
- MERCIER, Louis-Sébastien. Paris Tablosu. Çev. A. Altınel. İstanbul: İthaki, 2004.
- MICHALSKI, Jerzy. «Andrzej Zamoyski.» Szkice Legnickie VIII (1974): 5-17.

- . «Andrzej Zamoyski.» Szkice Legnickie VIII (1974): 5-17.
  - . «Dyplomacja Polska w Latach 1764-1795.» Historia Dyplomacji Polskiej.
Dü. Zbigniew red. Wójcik. Cilt II. Warszawa: PWN, 1982. 483-705.
  - . Historia Polski 1764-1795 Wybór Tekstów. Warszawa, 1954.
  - . «Kiciński Pius.» Polski Słownik Biograficzny XII (1966-1967): 383-385.
  - . «Konarski Stanisław.» Polski Słownik Biograficzny XIII (1967-1968): 471-477.
  - . «Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej.» Studia Historyczne z XVIII i XIX Wieku. Dü. Wojciech Kriegseisen ve Zofia Zielińska. Cilt I. Warszawa: Stentor, 2007. 11-26.
  - . Stanisław August Poniatowski. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2009.
  - . «Stanisław August Poniatowski.» Polski Słownik Biograficzny XLI/4.z. 171 (2002): 612-664.
  - . Witaj Majowa Jutrzenko. Warszawa: KAW, 1999.
  - . «Z problematyki republikańskiego nurtu w polskiej reformatorskiej myśli politycznej XVIII wieku.» Kwartalnik Historyczny 90.2 (1983): 327-338.
- MOUÏ, Charles de. Correspondance inédite du Roi Stanislas-Auguste Poniatowski et de Madame Geoffrin (1764-1777). Paris: E. Plon et Cie, Imprimeur-Editeurs, 1875.
- MROZOWSKA, Kamila. Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego: 1764-1795. Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1961.
- NIEĆ, Julian. «Stanisława A. Poniatowskiego Plan Reformy Rzeczypospolitej.» Historja 3 (1933): 11-18.
- OLSZEWSKI, Henryk. O Skutecznym Rad Sposobie. Kraków: RSW, 1989.

RAEFF, Marc. «The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach.» The American Historical Review 80.5 (1975): 1221-1243.

ROSTWOROWSKI, Emanuel. Historia Powszechna Wiek XVIII. wydanie ósme. Warszawa: PWN, 2000.

— «Koniec "Czasów Saskich".» Kieniewicz, Stanisław ve Witold Kula. Historia Polski. Cilt II cz. I. Warszawa: PWN, 1958. 39-46.

— Ostatni Król Rzeczypospolitej. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1966.

— «Polska w układzie sił politycznych Europy.» Polska w epoce oświecenia państwo społeczeństwo kultura. Dü. Bogusław Leśnodorski. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971. 11-59.

— «Religijność i Polityka Wyznaniowa Stanisława Augusta.» Drozdowski, Marian M. Życie Kulturalne i Religijność w Czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego. Warszawa: WS, 1991. 12-24.

— Sprawa Aukcji Wojska na tle Sytuacji Politycznej przed Sejmem Czteroletnim. Warszawa: PWN, 1957.

— «Stanisław Leszczyński - republikanin pacyfista.» Kwartalnik Historyczny 74.2 (1967): 271-287.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa reformation projetée. Londre, 1782.

— Toplum Sözleşmesi. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

SĘKOWSKI, J. J. . Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historji Służących z dodatkiem objaśnien potrzebnych i krytycznych uwag. Cilt II. Warszawa, 1824.

- SCOTT, H. M. «Introduction: The Problem of Enlightened Absolutism.» SCOTT, H. M. Enlightened Absolutism Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe. Dü. H. M. Scott. London: Macmillan, 1990. 1-35.
- . «Russia as a European Great Power.» Russia in the Age of the Enlightenment: Essays for Isabel de Madariaga. Dü. Roger Bartlett ve Janet M. Hartley. Hong Kong: Macmillan, 1990. 7-39.
- . «Diplomatic Culture in Old Regime Europe.» Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century. Dü. Hamish Scott ve Brendan Simms. 2nd ed. Edinburgh: Cambridge University Press, 2010. 58-85.
- SĘKOWSKI, Józef Julian. Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących. Warszawa, 1824.
- SHENNAN, J. H. International Relations in Europe. London and New York: Routledge, 1995.
- SIEMIENSKI, L. Listy Stanisława Augusta do Pani Geoffrin od roku 1764 do roku 1777. Kraków: Nakładem Księgarni J. M. Himmelblaua, 1876.
- SMOLEŃSKI, Władysław. «Szkoła Orientalna w Stambule na koscie Rzeczypospolitej.» Kwartalnik Historyczny I (1887): 584-592.
- STASZIC, Stanisław. Uwagi nad Życiem Jana Zamoyskiego. Dü. Stefan Czarnowski. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1926.
- SUDERMAN, Jeffrey M. Ortodoxy and Enlightenment: George Campbell in the Eighteenth Century. Montreal, PQ. CAN: McGill-Queen's University Pres. 2001
- TREASURE, Geoffrey. The Making of Modern Europe 1648-1780. London: Methuen, 1985.
- VOLTAIRE. Candid. Çev. Fehmi Baldaş. Ankara: MEB, 1959.
- Volumina Legum. Krakow: NAU, 1889.

WRÓCZYŃSKI Ryszard, Dzieje Oświaty Polskiej do roku 1795, Warszawa: PWN, 1983

ZIELIŃSKA, Zofia. «"Nowe Świata Polskiego Tworzenie" Stanisław August-reformator 1764-1767.» Stanisław August i Jego Rzeczpospolita Dramat Państwa, Odrodzenie Narodu. Dł. Angela Sołtys ve Zofia Zielińska. Warszawa: Arx Regia, 2013. 9-32.

—. Ostatnie Lata Pierwszej Rzeczypospolitej. Warszawa: KAW, 1986.

—. Polska w Okowach "Systemu Północnego" 1763-1766. Kraków: Arcana, 2012.

—. «Listy Stanisława Augusta z Podróży do Kaniowa (1787) » Stanisław August i Jego Rzeczpospolita Dramat Państwa, Odrodzenie Narodu. Dł. Angela Sołtys ve Zofia Zielińska. Warszawa: Arx Regia, 2013. 9-32.

EK 1: ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 30/06/2015	
Tez Başlığı / Konusu: Stanisław August Poniatowski'nin Siyasal Sistem Reformu Projesi	
<p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169 sayfalık kısmına ilişkin, 30/06/2015 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'dir.</p>	
<p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
<p>30-06-2015 Tarih ve İmza </p>	<p>Adı Soyadı: Özlem Akay Dinç</p> <p>Öğrenci No: 68641175402</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih</p> <p>Programı: Doktora</p> <p>Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Fatih YEŞİL</p>	

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY**

Date: 30/06/2015

Thesis Title / Topic: *Stanisław August Poniatowski's Project of the Political Regime Reform*

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 30/06/2015 for the total of 169 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

30.06.2015
Date and Signature

Name Surname: Özlem Akay Dinç

Student No: 68641175402

Department: History

Program: Ph. D.

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Fatih YEŞİL

STANISLAW AUGUST PONIATOWSKI'NİN SİYASAL SİSTEM REFORMU PROJESİ

ORJINALLIK RAPORU

% 1	% 1	% 0	% 0
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Submitted to TechKnowledge Turkey Öğrenci Ödevi	<% 1
2	www.zamek-krolewski.pl İnternet Kaynağı	<% 1
3	www.regie-energie.qc.ca İnternet Kaynağı	<% 1
4	R. Butterwick. "Political Discourses of the Polish Revolution, 1788-92", The English Historical Review, 06/01/2005 Yayın	<% 1
5	www.eren.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
6	www.ajol.info İnternet Kaynağı	<% 1
7	www.epas.utoronto.ca İnternet Kaynağı	<% 1
8	timeandspace.lviv.ua İnternet Kaynağı	<% 1

EK 2: ETİK KURUL İZİN YA DA MUAFİYET FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 30/06/2015</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: <i>Stanislaw August Poniatowski'nin Siyasal Sistem Reformu Projesi</i></p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">30.06.2015 Tarih ve İmza </p> <p>Adı Soyadı: Özlem Akay Dinç Öğrenci No: 68641175402 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Doktora Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;"> Doç. Dr. Fatih YEŞİL</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE PRESIDENCY OF THE DEPARTMENT OF HISTORY**

Date: 30/06/2015

Thesis Title / Topic: *Stanisław August Poniatowski's Project of the Political Regime Reform*

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

30.06.2015
Date and Signature

Name Surname: Özlem Akay Dinç

Student No: 68641175402

Department: History

Program: Ph. D.

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Assoc. Prof. Fatih YEŞİL

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Özlem Akay Dinç

Doğum Yeri ve Tarihi : Kdz. Ereğli 1976

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi DTCTF Leh Dili ve Edb.

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih ABD

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Fransızca, Lehçe, Rusça

Bilimsel Faaliyetleri : “Miejsce Pracy Konopczyńskiego Polska a Turcja na tle historiografii tureckiej”
Wladyslaw Konopczyński jako badacz dziejow XVIII wieku, red. Z. Zielinska, W. Kriegseisen, Warszawa 2014, s. 129-140

“Polonya Kralı Poniatoski'nin Diplomasi Reformu Çerçevesinde İstanbul Şarkiyat Mektebi, Toplumsal Tarih, sayı 247, Temmuz 2014, s. 86-92

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Niğde Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Tarih Bl.
Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih Anabilim
Dalı (35. madde)

İletişim

E-Posta Adresi : akayozlem@yahoo.com

Tarih : 30 Haziran 2015